
Копиленко О. Л.

*Конституція
Автономної Республіки
Крим:*

проблеми прийняття,
затвердження, реалізації

Таксон 2001

*Світлій пам'яті мого батька
Копиленка Любима Олександровича*

*Академія правових наук України
Інститут держави і права НАН України
Інститут економіки та права "КРОК"*

Копиленко О.Л.

*Конституція
Автономної Республіки
Крим:*

проблеми прийняття,
затвердження, реалізації

Київ Таксон 2001

Рецензенти:

*О.М. Бандурка, академік Академії правових наук,
доктор юридичних наук, професор;*

*О.В. Задорожний, кандидат юридичних наук,
засл. юрист України*

Копиленко О.Л.

К65 Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації. – К.: Таксон, 2001. – 362 с.

ISBN 966-7128-31-8

У монографії розкрито проблеми прийняття, затвердження та реалізації Конституції АР Крим, що увібрали усі дискусійні аспекти розвитку автономії. Досліджено також історико-правові передумови конституційного процесу в АР Крим, для чого вперше зібрано усі конституційні акти та документи, що приймалися на півострові з 1917 року. Розрахована на народних депутатів, працівників державних органів та органів місцевого самоврядування, науковців, студентів юридичних факультетів.

Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого

Бібліотека

118429

ББК 67.9 (4УКР-6КРМ) 300.1

ISBN 966-7128-31-8

© Копиленко О.Л., 2001
© Таксон, 2001

Зміст

ВСТУП	7
I. Із історії кримських конституцій	9
II. Конституційний процес в АР Крим:	
на хвилі "договірною" суверенітету	61
III. Від Конституції України до Конституції АР Крим	95
IV. Конституція АР Крим: проблеми затвердження	109
V. Конституція АР Крим: проблеми реалізації	127
ДОДАТКИ	155
I. КОНСТИТУЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ ПЕРІОДУ	
БОРотьби за владу в Криму (1917-1920)	156
ДОКУМЕНТ № 1.	
Національна Конституція Основний Закон кримськотатарського народу від 13 (26) грудня 1917 р	156
ДОКУМЕНТИ №№ 2-5	
Декрет ЦВК Республіки Тавриди про проголошення кримського півострова Радянською Республікою Тавриди від 22 березня 1918 р.....	160
Повідомлення РНК усім радам Тавриди про функції ЦВК та РНК Республіки Тавриди від 22 березня 1918 р	161
Із звернення ЦВК Республіки Тавриди до всіх трудящих Криму з закликом підтримати РНК Республіки Тавриди від 3 квітня 1918 р	162
Декрет РНК Республіки Тавриди про проголошення надр землі і моря народним надбанням від 12 квітня 1918 р.....	162
ДОКУМЕНТ №6	
Декларація першого Кримського крайового уряду генерала Сулькевича від 12 (25) червня 1918 р	164
ДОКУМЕНТ №7	
Декларація другого Кримського крайового уряду Соломона Крима від 28 жовтня 1918 р	171
ДОКУМЕНТ №8	
Декларація Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду Кримської СРР від 6 травня 1919 р	173

ДОКУМЕНТ № 9

Наказ Правителя півдня Росії і Головнокомандуючого Російської Армії
генерала Врангеля від 12 (25) жовтня 1920 р..... 178

II. КОНСТИТУЦІЙНІ АКТИ РАДЯНСЬКОГО

КРИМУ (1921-1945)..... 181

ДОКУМЕНТ №10

Декрет Всеросійського ЦВК та РНК "Про Автономну
Кримську РСР" від 19 жовтня 1921 р..... 181

ДОКУМЕНТ № 11

Конституція Кримської РСР від 10 листопада 1921 р..... 184

ДОКУМЕНТ № 12

Конституція Кримської АРСР від 5 травня 1929 р..... 190

ДОКУМЕНТ № 13

Конституція (Основний Закон) Кримської АРСР від 5 червня 1937 р..... 216

III. КОНСТИТУЦІЙНІ АКТИ АР КРИМ

У СКЛАДІ УКРАЇНИ..... 235

ДОКУМЕНТ №№ 14-15

Конституція Республіки Крим від 6 травня 1992 р 235

Закон Республіки Крим "Про внесення змін і доповнень

до Конституції Республіки Крим " від 25 вересня 1992 р..... 275

ДОКУМЕНТ №16

Конституція АР Крим від 1 листопада 1995 р..... 283

ДОКУМЕНТ № 17

Конституція АР Крим від 21 жовтня 1998 р.

(затверджена Верховною Радою України 23 грудня 1998 р.)..... 322

Вступ

Початок нового століття прикметний для України кількома визначними ювілеями. Можливо, у масштабах світової історії вони виглядають досить скромними, проте в контексті державотворчого процесу в Україні набувають непересічного значення: десята річниця незалежності, п'ята річниця Конституції України, десята річниця становлення місцевого самоврядування в нашій державі.

Серед цих ювілеїв виділяється й десята річниця відновлення кримської автономії в складі України. На офіційному рівні вона відзначалася лише в самому Криму, але заперечувати роль кримського фактора у сучасному українському державотворенні ми не маємо права. Це той фактор, який протягом останніх десяти років не раз ставив нашу державу перед значними політико-правовими, національними, міжнародними проблемами, які завжди, хоча й в авральному порядку, вдавалося розв'язувати. І щоразу з особливою силою відчувався брак тверезої науково-правової оцінки проблем і перспектив розвитку кримської автономії. Однією з таких проблем була робота над Конституцією АР Крим, яка в концентрованому вигляді увібрала майже всі дискусійні аспекти розвитку автономії. Втім, і сьогодні реалізація Конституції АР Крим пов'язана з певними труднощами, а в їх подоланні, як і раніше, переважають не правові, а політичні механізми.

На жаль, вкотре доводиться визнати, що чимало нинішніх проблем породжено незнанням власної історії. Вони виникали в не такому вже й далекому минулому, були варіанти їх розв'язання (нехай хибні, але це теж результат). Ми ж з дивовижною затятістю повторювали помилки наших попередників. Виявляється, що коріння "суверенізації" Криму сягають ще червня-листопада 1918 року, коли так званий перший крайовий уряд Криму прагнув

побудувати практично незалежну державу, навіть із власною “помісною” церквою. Тоді ж у Декларації цього уряду (її можна знайти у додатках) зазначалося, що природа наділила Крим шасливими географічними умовами, проте його курорти “не відповідають своєму призначенню в плані благоустрою й доступності”. А Конституція Радянського Криму 1929 року містила нестандартний варіант системи “стримувань і противаг” у відносинах між центром і автономією, цілком актуальний і для сьогодення.

Саме тому мета монографії полягає в тому, щоб показати проблеми конституційного процесу в АР Крим на тлі його непростого історичного досвіду. Вперше зібрано усі акти – конституційні або такі, що можуть претендувати на цю роль, які дозволяють читачеві ознайомитися з першоджерелами, необхідними для узагальнення досвіду існування АР Крим як невід’ємної складової частини української держави (усі документи наводяться мовою оригіналу за першоджерелами зі збереженням усіх особливостей викладу).

I. ІЗ ІСТОРІЇ КРИМСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙ

Перший поштовх "конституційному процесу" в Криму (хоча цей термін у тих історичних обставинах досить умовний) дала лютнева революція 1917 року. Тоді на півострові виразно проявили себе три політичні сили, кожна з яких мала своє бачення майбутнього. Загалом кримська ситуація нагадувала київську, де на початку березня 1917 року функціонували "Виконавчий комітет ради об'єднаних громадських організацій" (представники кадетів, земств, меншовиків, кооператорів), Київська рада робітничих депутатів і, нарешті, Центральна Рада, що уособлювала національний шлях розвитку.

Так само в Криму, тільки дещо пізніше – 12-13 квітня, відбувся Таврійський губернський з'їзд представників громадських комітетів та інституцій "ліберально-демократичного" спрямування, де розглядалося питання про організацію й діяльність місцевих органів влади. Передбачалося утворення єдиного громадського комітету, однак цей напрям виявився безплідним. Владу на півострові представляв комісар Тимчасового уряду. Тоді ж дедалі помітнішою стає діяльність більшовиків, але тільки 2 жовтня 1917 року утворився Таврійський губернський комітет РСДРП(б). 30 серпня 1917 року в Севастополі відбулося й перше засідання комітету Чорноморського флоту (Центрофлоту), який теж відіграв чималу роль у подіях на півострові¹.

Нарешті, на політичну арену виступають кримські татари, які в цей час діють найбільш ефективно й організовано².

¹ Борьба за советскую власть в Крыму. Документы и материалы: В 2 т. – Симферополь, 1951. – Т.1. – С.28-29, 75, 45.

² У працях з історії Криму наводяться різні дані про національний склад населення. Наприклад, за переписом 1917 року, росіяни й українці склали 49%, кримські татари і турки – 26,8%, євреї – 8,4%, німці – 5,1%. (Надинский П.Н. Очерки по истории Крыма: В 2 ч. – Симферополь, 1957. – Ч.II. – С.7-8)

25 березня у Сімферополі проходить з'їзд мусульман Криму, який формує Тимчасовий кримськотатарський виконавчий комітет (Мусвиконком). Видається газета "Голос татар" під девізом "Хай живе Федеративна Демократична Республіка", що була рупором політичної програми Мусвиконкому, затвердженої 22 липня. Тоді ж, у липні, утворюється потужна татарська "Національна партія", відома під назвою "Міллі фірка".

Зав'язуються контакти татарських лідерів з Центральною Радою. Виступаючи на так званому "з'їзді представників народів і областей, що прагнули до федеративної перебудови Росії", скликаному Центральною Радою у вересні 1917 року, делегат від Криму А.Озенбашли сказав: "У дні боротьби України за свою автономію ще два місяці тому кримський мусульманський виконавчий комітет визнав своїм обов'язком делегувати до Ради своїх представників і повідомити Раду, що під гордо піднятим нею прапором федералізму щільними рядами згуртовано мусульманство Росії і Криму, татар зокрема"¹.

1-2 жовтня 1917 року відбувся 2-й з'їзд кримськотатарського народу (делегатський з'їзд), на якому один з його лідерів Ч.Челебієв, говорячи про найближче скликання Курултаю, визначив його завдання: "...обговорення питання про територіальну автономію для Криму і, у випадку його прийняття, видання відповідних основних законів". Цю ідею (політика татарських лідерів у той час, як і взагалі татарська проблема, оцінюється досить неоднозначно) слід, на наш погляд, розглядати у зв'язку з виступом на цьому ж з'їзді ще одного не менш впливового діяча кримськотатарського руху Д.Сейдамета: "Устрій у країні вповні відповідає нашим інтересам. Та постало питання про кордони. Ми визнали необхідним запитати у Ради: чи входить Крим у межі вашої територіальної автономії. З цією метою було направлено до Києва делегацію, котрій доручили привітати Раду з Україною з тим,

¹ Голос татар. – 1917. – 23 сентября.

щоби Рада у свою чергу привітала нас з Кримом... Заява українців: "Ми вітаємо вас з Кримом тому, що бачимо там життєздатні сили", – але ми поки цим задоволилися. Після цього відносини між нами зблизилися"¹.

Відвертість і спрямованість цих слів очевидні. Може, тому їх намагаються "не помічати" сучасні дослідження.

Жовтнева революція значно активізувала політичне життя Криму, який усе менше відчував втручання центру в свої внутрішні справи. Але виникало питання, якого саме центру. За III Універсалом, територія Української Народної Республіки включала "Таврію без Криму". Пізніше цей факт часто використовували для заперечення українських прав на півострів. Проте подібні твердження не мають підстав. Ще в конституційному проекті кирило-мефодіївця Г.Андрузького, датованому 1847 роком, Крим включено до складу України². Про плани УНР можна судити з позиції її фундатора М.Грушевського, висловленої в ході переговорів із Тимчасовим урядом у липні 1917 року. Як писав М.Грушевський, "територія ж українська представником правительства і не-української демократії представлялась дуже неясно". Відповідаючи також на пропозицію Тимчасового уряду забезпечити в Центральній Раді представництво національних меншостей, Грушевський сказав: "Поки територія України не установа твердо і рішучо, про пропорцію не-українських представників можна говорити тільки приблизно і умовно – до певного часу"³. Саме з цих позицій і варто оцінювати положення III Універсалу, проголошеного під тиском обставин.

¹ Голос татар. – 1917. – 14 октября.

² Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – К., 1990. – Т.2. – С.570.

³ Грушевський М. Україна і Росія. Переговори у справі нового ладу (липень–серпень 1917 р.) // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С.33.

До речі, не тільки в III Універсалі, а й в інших документах теж окреслюється українська територія, наприклад, у Брестсько-му договорі з Німеччиною та її союзниками від 9 лютого 1919 року, а також у договорі з Польщею від 21 квітня 1920 року, причому так само під тиском обставин "до певного часу". Загалом остаточні кордони України, як і весь її устрій, мали визначати Українські установчі збори, якби їм судилося відкритися.

Аналогічну ідею бачимо в законі Центральної Ради про адміністративно-територіальний устрій України від 6 березня 1918 року. Цей закон скасовував поділ на губернії та повіти і запроваджував поділ на 32 землі, серед яких Крим не згадувався. Проте було таке застереження: "Остаточним розмежуванням УНР з сусідніми державами число земель може бути змінене"¹.

Той факт, що Центральна Рада зовсім не збиралася зберігати "нейтралітет" у кримському питанні, підтверджується, зокрема, її інтересом до проблем Чорноморського флоту. Видавався, наприклад, "Бюллетень Украинской Рады Военных и Рабочих депутатов г.Севастополя". В одному з номерів цієї газети опубліковано "звернення до громадян Української демократичної Республіки", де йшлося про вибори до Українських установчих зборів за територіальними (Бердянський, Мелітопольський і Дніпровський повіти Таврійської губернії) та п'яти фронтовим округам, а також Балтійського й Чорноморського флотів².

Дещо пізніше у відомій праці "На порозі нової України" Грушевський напише про традиційний український вплив на чорноморський басейн: "Взагалі, коли обставини тому сприяли, Україна йшла до того, щоб широко заволодіти чорноморським побережжям і стати тут міцною ногою. На перешкоді стояло

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. – К., 1997. – Т.2. – С.182.

² Бюллетень Украинской Рады Военных и Рабочих депутатов г.Севастополя. – 1917. – 2 декабрия.

суперництво з іншими державами... Нарешті в XVIII ст. ослабла остання з тутешніх орд – Кримська. Україна могла б розгорнути свою колонізаційну, культурну енергію... Але скоро виявилось, що політична й економічна енергія України вже паралізована московською політикою, яка зарубала її всі шляхи". Саме тому Грушевський писав у далекому 1918 році про майбутню роль української держави у розвитку "кооперації народів Чорного моря"¹.

Що ж до впливу російської столиці на Крим, то реакція на жовтневі події була досить неоднозначною. 20 листопада 1917 року в Сімферополі відкрилася сесія "Ради народних представників Таврійської губернії", утвореної губернським з'їздом делегатів від рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, земських і міських самоуправлінь. Передбачалося, що "Рада народних представників", до складу якої увійшли представники "усіх революційних, національних організацій та громадських самоуправлінь", здійснюватиме вищу владу в Таврійській губернії. Визначився й орієнтир діяльності цього органу, що претендував на роль першого тимчасового кримського уряду, – скликати кримські установчі збори².

23-24 листопада відбувся II з'їзд РСДРП(б) Таврійської губернії, який ухвалив резолюцію про "визнання програми II Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів (того з'їзду, де пролунали слова Леніна про перемогу більшовицької революції. – О.К.) і Центрального Виконавчого Комітету Всеросійського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів як єдиного джерела верховної влади". У зв'язку з цим з'їзд рішуче засудив утворення "буржуазними і правими соціалістич-

¹ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – С.146, 151.

² Известия Ялтинского Совета Рабочих и солдатских депутатов. – 1917. – 2 декабря.

ними партіями органа влади Таврійської губернії, названого Радою народних представників".

У цій же резолюції відбилася й гостра полеміка з татарською політичною лінією, зокрема ідеєю територіальної автономії, висунутої II кримськотатарським делегатським з'їздом. "Констатуючи, що населення складається з різних національностей, серед котрих татари не є чисельно переважаючим елементом (тільки 18% усього населення), з'їзд вважає в силу місцевих особливостей єдино правильним рішенням питання про автономію Криму референдум (народне голосування) серед усього населення Криму"¹, - зазначалося в резолюції. Здається, це єдиний документ, у якому згадується ідея загальнокримського референдуму. Потім домінуючою стає ідея Кримського установчого сейму чи Кримського з'їзду Рад. Пропозицією ж провести референдум серед населення півострова кримські лідери скористалися у 1990-1991 роках.

Категоричне неприйняття кримськими комуністами "ліберальної" Ради народних представників виявилось даремним, оскільки діяльність її (як і подібного Виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій в Києві) була малопомітною, за винятком військового напрямку: Рада створила штаб кримських військ, який активно співпрацював з татарським керівництвом. І саме останні діють у цей час особливо наполегливо й активно.

Мусвиконком засудив події у Петрограді як такі, що "відкривають шлях для анархії та громадянської війни, розмір і згубні наслідки яких нині важко уявити"², а 4 листопада висунув гасло "Крим для кримців", яке означало "недопущення верховенства в Криму одного народу, недопущення підпорядкування Криму

¹ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.1. – С.118.

² Цит. за: Зарубин А., Зарубин В. Крымско-татарское национальное движение в 1917 – начале 1918 г. // История и археология юго-западного Крыма. – Симферополь, 1993. – С.207.

якій-небудь державі"¹. Різні джерела по-різному оцінюють цей крок татарських лідерів. Так вважається, що гасло "Крим для кримців" стосувалося усього населення півострова і мало на меті запобігти братовбивчій війні². Думається, для таких оцінок немає достатніх підстав. Цей девіз варто оцінювати як першу спробу кримської державності при виразній перевазі татарської складової.

Переконають у цьому й результати роботи Курултаю (кримськотатарського парламенту), що відкрився 26 листопада в Бахчисараї і проголосив утворення "демократичної Кримської Республіки". І справа не тільки в тому, що державний прапор новопроголошеної Кримської республіки – "блакитне полотнище з золотою гіреївською тамгою в кутку біля деревка" – виразно демонстрував наступність кримського ханства, сприйняти яку для багатонаціонального населення півострова було досить важко. Головною підставою для подібних висновків була насамперед ухвалена Курултаєм 13(26) грудня 1917 року "Національна Конституція (Основний Закон) кримськотатарського народу" – перша в черзі кримських конституцій і, додамо, єдина, що ґрунтувалася на національних засадах.

Слід зазначити, що цей документ і досі не проаналізований. Його згадують і обмежено цитують у працях з історії Криму, але переважно з апологетичних позицій, обґрунтовуючи виключне право татар на Крим³ або "непорушну" татарсько-українську єдність у протистоянні з Росією (заради наукової об'єктивності наведемо й ті праці, які так само однобічно трактують проблеми

¹ Голос татар. – 1917. – 11 ноября.

² Див.: Зінченко Ю. Кримські татари. Історичний нарис. – К., 1998. – С.69.

³ Класичною в цьому плані є праця Возгіна "Исторические судьбы крымских татар. – М., 1992. (Про цю подію – на с.394).

правового статусу Криму у складі України)¹. Лише в ґрунтовній монографії А.Г. і В.Г. Зарубіних, де зібрано унікальний фактичний матеріал, вказується на певну суперечливість Конституції кримськотатарського народу: "З одного боку, вона фактично декретувала створення нової держави. З другого боку, стаття 12 встановлювала, що форма правління в Криму може бути визначена Кримськими Установчими зборами"².

Цим протиріччя в Конституції не обмежуються.

За статтею першою, Курултай визнавав "право кожного народу на формування свого національного життя і свого самоврядування". Для реалізації цього права засновувався "постійний Парламент (Меджліс-и Мебусан), який обирався "усім населенням (жінками і чоловіками) на основі вільних, рівних, прямих виборів при таємному голосуванні", що дає безперечні підстави говорити про демократичний характер Конституції. Про це ж свідчать і проголошений нею принцип рівності чоловіка і жінки, а також скасування татарських "титулів мірза, бей, челебей, князь та інших станових звань дворянства, духовенства, буржуазії і селянства з усіма їх прерогативами". Проте одразу виникає запитання, як ліквідація "загальнодержавних" станових звань (за винятком виключно татарських), що стосувалася, судячи з тексту Конституції, усього населення Криму, могла декретуватись актом, котрий за своїм призначенням мав регулювати самоуправління лише татарського народу.

Власне, саме ця суперечливість між внутрішньотатарським призначенням Конституції та її претензією на те, щоб стати нормативною основою для життя усього півострова, є її основною проблемою. Для прикладу можна навести, зокрема, статтю п'яту,

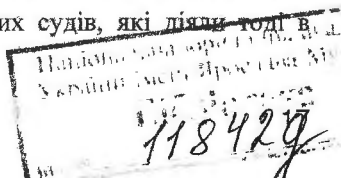
¹ Федоров А.В. Правовой статус Крыма. Правовой статус Севастополя. – М., 1999.

² Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. – Симферополь, 1997. – С.51.

за якою депутати Меджлісу користувалися правом повної недоторканності та звільнялися від військової служби. Проте ці привілеї можна було б реалізувати лише в тому випадку, якби Меджліс виступав в ролі "загальнодержавного" парламенту, сформованого на засадах повноцінного територіального представництва.

Те саме стосується статті шостої: "Парламент зобов'язаний видавати закони щодо наукових, релігійних, юридичних, воєнних, фінансових, політичних і, при необхідності, комерційних, землеробських, індустріальних проблем татарського народу. Для кожної з цих галузей діяльності Парламент утворює окремі комісії". Знов-таки реалізація такої масштабної законотворчої програми, яка безпосередньо зачіпала інтереси усього населення Криму, виходила за рамки внутрішнього національного самоуправління.

Такий самий суперечливий характер мала стаття сьома Конституції, яка декларувала "повну незалежність законодавчої влади, виконавчої влади, судової влади". Виконавчу владу, за Конституцією, уособлював "Татарський національний уряд" (його очолював Ч.Челебієв), котрий складався з кількох "дирекцій (Мюдюрлюк даірелер): 1) просвіти; 2) релігійних справ; 3) фінансів і вакуфних земель; 4) юстиції; 5) зовнішніх зносин". Компетенція їх також викликала чимало запитань, наприклад, управління або дирекція (до речі, в Конституції вживаються різні терміни без необхідної конкретизації) фінансів і вакуфних земель відало "збиранням податків і підготовкою національного бюджету". Управління юстиції "мало розв'язувати спірні питання татарського народу, що стосувалися цивільного права на основі шариату, національних звичаїв, традицій суспільного життя і моралі татар". Якщо до цього додати посилання на "судову владу" (її зміст теж не розкрито), то чи означало це, що татарське населення виключалося з юрисдикції системи загальних судів, які діяли тоді в Криму?

У контексті цих та інших проблемних положень Конституції можна, здається, пояснити і посилання на Кримські Установчі збори (стаття 12): "Курултай вважає, що форма правління в будь-якій країні визначається рішенням конституційного органу, котрий обирається абсолютною більшістю народу на основі вільних, рівних, таємних і прямих виборів, і заявляє, що форма правління в Криму може бути встановлена тільки шляхом скликання такого конституційного органу – Установчих зборів – усіма жителями Криму. **Курултай зобов'язує татарський парламент у найкоротший термін забезпечити скликання Установчих зборів**" (виділення наше. – О.К.). У статті чотирнадцятій, на чому теж важливо наголосити, зазначалося: "Курултай вважає, що його представники мусять брати участь у всіх рішеннях, які стосуються політичної ролі Криму, і виступати з ініціативами постанов **Кримських Установчих зборів і Кримського парламенту стосовно форми правління і урядових структур**".

Усе це дає підстави стверджувати, що кримськотатарські лідери намагалися відтворити в Криму модель, яку змогла реалізувати в масштабах України Центральна Рада. Згадаймо слова Д.Сейдамета: "Привітати Раду з Україною з тим, щоби вона привітала нас з Кримом". Саме тому в заключних рядках Конституції з'являється термін "національні меншості", який пізніше в документах кримських урядів і республік узагалі не вживався, але цілком відповідав національній політиці Центральної Ради¹. Кримська Республіка, як указувалося в Конституції, проголошена для забезпечення, по-перше, "необхідних для суспільного життя прав, а саме: свободи особи, місцеперебування (вибору місця проживання), свободи слова, совісті, релігії, союзів, зборів"; по-друге, "захисту національних політичних справ національних меншостей"; по-третє, "здійснення як основного закону національного

¹ Копиленко О.Л. "Українська ідея" М.Грушевського: історія і сучасність. – К., 1991. – С.162-166.

життя татар Конституції, що приймається Курултаєм"¹. Тут теж відчувається вплив Центральної Ради, яка за місяць до цього проголосила Українську Народну Республіку.

Але, на відміну від українського уряду, Курултай не зміг реалізувати свої плани. "Демократична Кримська Республіка" так і залишилася на папері, а на початку січня 1918 року виник конфлікт між татарськими й радянськими збройними формуваннями. 3 січня була ухвалена резолюція Виконавчого комітету Севастопольської Ради воєнних, робітничих і селянських депутатів, у якій констатовалося: "кримськотатарський уряд з директором у військових справах Сейдаметом на чолі і в союзі з Українською Радою проводить контрреволюційну політику, що виражається у примусовому роззброєнні російських частин на Кримському півострові, запровадженні військової диктатури, у перешкоджанні втіленню в життя декретів Раднаркому", а "Рада народних представників, перебуваючи в союзі з кримськотатарським урядом, прикриває й посилює цю насильницьку політику контрреволюційної кримської буржуазії"².

Уже 14 січня 1918 року татарський парламент ухвалив припинити бойові дії. Голова Сімферопольського воєнно-революційного комітету більшовик Ж.Міллер писав своїм "колегам" з Севастополя: "Сімферополь щойно перейшов до наших рук. Ми добилися від татарського парламенту постанови про розпуск штабу кримських військ... Наші війська зайняли всі установи... Глава татар Челебієв затриманий і перебуває в нашому полоні"³. На півострові встановилася радянська влада і піднялася перша хвиля "червоного терору", жертвою якої став і Ч.Челебієв.

¹ Цит. за: Крымско-татарское национальное движение: В 2 т. – М., 1991. – Т. II. – С.22-26.

² Борьба за советскую власть в Крыму. – Т. I. – С. 148.

³ Там само. – С.169-170.

28-30 січня відбувся надзвичайний з'їзд рад і ревкомів Криму, який утворив Таврійський ЦК Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів як "вищий орган революційної влади в губернії"¹. 7-10 березня пройшов Таврійський губернський з'їзд рад земельних і революційних комітетів. Усе це логічно підводило до вирішального кроку. Учасники акції оголосили себе "І установчим з'їздом рад робітничих, солдатських, селянських і селянсько-мусульманських депутатів, усіх земельних і воєнно-революційних комітетів". 19 березня з'їзд проголосив утворення Таврійської Республіки рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. А 22 березня Центральний Виконавчий Комітет Республіки Тавриди ухвалив декрет про "оголошення кримського півострова Радянською Соціалістичною Республікою Тавриди" у складі "Сімферопольського, Феодосійського, Ялтинського, Євпаторійського і Перекопського повітів"².

Сучасні дослідники по-різному оцінюють принципи утворення РСР Тавриди, її зв'язки з більшовицьким керівництвом Радянської Росії. Існує думка, що рішення про утворення Соціалістичної Тавриди було ініціативою центру³. Автори інших досліджень, також віддаючи належне керівній ролі ленінських настанов в організації республіки, звертають увагу на той факт, що політика її лідерів, особливо у зовнішньо-політичній сфері, часто розходилася з директивами партійного керівництва країни⁴. Про це свідчить і зміст законів, прийнятих за недовгий період існування Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди (щоправда, слід

¹ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.І. – С.196.

² Там само. – С.227-228.

³ Див.: Гарчев П.І., Кононенко Л.П., Максименко М.М. Республіка Таврида. – К., 1996.

⁴ Див.: Дубко Ю.В. Советская Республика Таврида: авантюра большевистского государственного строительства. – Симферополь, 1999. – С.179.

ураховувати "буферний" характер республіки, як її замислювали більшовицькі лідери). Серед них не було жодного конституційного акту чи узагальненої декларації, тому тільки кілька найважливіших декретів у сукупності дозволяють зробити висновки про організацію влади та суспільний устрій цього державного утворення. Уже перший декрет, яким проголошувалася РСР Тавриди, дає необхідне уявлення про те, як її лідери оцінювали "межі" своєї компетенції. У ньому лише повідомлялося про затвердження Раднаркому, у складі якого бачимо й наркомів воєнних справ, іноземних справ і шляхів сполучень.

Добре відомо, що під час громадянської війни на території колишньої Російської держави існували десятки "республік", наприклад Донецько-Криворізька (січень—березень 1918), з власними ЦВК, урядами, наркоматами. Географічне положення Криму, збіг політичних інтересів Радянської Росії, України, Німеччини - усе це давало певний шанс лідерам Тавриди. В усякому разі є відомості, що вони цілком серйозно намагалися реалізувати власні зовнішньополітичні плани. Варто звернути увагу й на відсутність у декретах ЦВК та РНК Радянської Тавриди обов'язкових посилань на єдність фронту усіх загонів російського пролетаріату й трудового селянства.

Програмні цілі нової республіки викладено в офіційному повідомленні РНК "Усім радам Тавриди про функції ЦВК і РНК Республіки Тавриди" від 29 березня 1918 року. Наголошувалося, що ЦВК є "верховним контрольним органом Радянської влади, перед яким відповідальний і якому підзвітний РНК". На РНК покладалася "робота по втіленню в життя засад і завдань соціалістичного перетворення суспільства". Про "закріплення за трудящими Тавриди великих завоювань соціалістичної революції, що передала пригнобленим класам землю, фабрики, банки, заводи і владу над ними", йшлося також у зверненні ЦВК Республіки Тавриди до трудящих Криму від 3 квітня 1918 року. У ньому

містилися й важливі положення щодо національно-територіальних засад республіки, які декларували утворення "вільної соціалістичної Тавриди, що об'єднує під своїм прапором усіх трудящих без різниці статі, племені та віри"¹. Отже, на відміну від попередньої кримськотатарської Конституції, що ґрунтувалася на "історичному праві" однієї нації, Республіка Тавриди конституювалася на територіальному принципі.

Деякі кроки керівників Радянської Тавриди дозволяють дійти висновку, що вони цілком свідомо будували зовсім не буффорську державу. Так 26 березня 1918 року з'являється декрет РНК Республіки Тавриди про організацію Комісаріату у воєнно-морських справах, який можна розцінити як спробу взяти під свій контроль Чорноморський флот, а в історичній перспективі і як перший акт кримської влади стосовно цих проблем. Кілька декретів Радянська Таврида присвятила зовнішньополітичним проблемам. Уже в день проголошення республіки, 22 березня 1918 року, її РНК повідомив уряди Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії про визнання умов Брестського договору². Є відомості, що країни Антанти *de facto* визнавали Республіку Тавриди, це підтверджує направлення до неї англійської місії, а також продовження роботи консульських установ Греції та Бельгії³.

Спеціально слід зупинитися на проблемі громадянства. Незважаючи на відсутність окремого закону про громадянство, наркомат іноземних справ активно займався цим питанням. Ним видавалися тимчасові посвідчення. Одне з них, дещо водевільного змісту, за номером 141 датоване 6 квітня 1918 року: "Пред'явник цього колишній турецько-підданий Павло Прокопович Іванов, який народився 14 грудня 1885 року, прийнятий до числа

¹ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.1. – С.236, 247.

² Там само. – С.228-229.

³ Дубко Ю.В. Цит. праця. – С.173.

громадян Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди, що Комісаріат іноземних справ засвідчує". Зустрічалися й такі документи: "Ця довідка видається австрійсько-підданому Федору Антонієвичу Лимко, на його прохання, в тому, що документи про його особу подані до Міністерства внутрішніх справ 22 вересня 1917 року за № 153 при клопотанні про дозвіл йому з родиною вступити до числа громадян Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди"¹. За вказівкою наркома іноземних справ І.Фрідевса, "клопотання іноземних підданих про прийняття громадянства Радянської Республіки Тавриди повинні направлятися з докладними відомостями і висновками місцевих органів влади Народному Комісару іноземних справ", що засвідчувала, зокрема, його телеграма комісару охорони міста й фортеці Керч².

Саме в документах Радянської Тавриди вперше з'являється ідея, яку потім сприймуть не тільки її наступники у боротьбі за владу в Криму, а й ті, хто будував кримську автономію у 90-х роках. 12 квітня 1918 року Раднарком РСР Тавриди ухвалює декрет про оголошення надр землі і моря народним надбанням. Словосполучення "надра землі і моря" охоплювало "руди, сіль, води, нафтові джерела"³.

Однак намірам фундаторів Радянської Тавриди не судилося здійснитися. 18-19 квітня німці вторглися у Крим. Починається евакуація радянських установ з Сімферополя. Одночасно активізувався наступ кримських татар, з яким пов'язаний фінал недовгого існування Радянської Тавриди. 21 квітня в районі Алушти частина її керівництва, в тому числі голова РНК Антон Слуцький, нарком внутрішніх справ С.Новосельський, нарком фінансів

¹ Державний архів АР Крим. – Ф.Р. – 2239, Т.1. – Спр.10. – Арк.15; Спр.42. – Арк.42.

² Там само. – Спр.2. – Арк.3.

³ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.1. – С.254.

А.Коляденко, члени ЦВК та СНК І.Фіногенов, С.Акімочкін та два члени Севастопольської Ради Бейм і Баранов були захоплені татарськими повстанцями і після тортур розстріляні. Уцілів один Фіногенов, який від перенесених мук збожеволів¹.

Чому необхідно згадати цей епізод? Видано чимало наукових і публіцистичних праць, які цілком свідомо трактують події того часу з точки зору обґрунтування претензій кримських татар. Це складна й делікатна проблема, не кажучи вже про право авторів на власну політичну позицію. Проте це не повинно шкодити історичній правді. Наприклад, у полемічній праці А.Свідзинського та Б.Гориня (відомого політика)² сказано, що Республіку Тавриди "розігнали татари", хоча насправді її долю вирішила німецька окупація Криму. У монографії Ю.Зінченка йдеться про репресії проти кримських татар, але немає й згадки про розстріл керівників Радянської Тавриди³.

Так само однозначно деякі автори оцінюють тодішні події навколо Чорноморського флоту, звертаючи увагу лише на ті документи, які "працюють" на їхню концепцію. Наприклад, у праці В.Чумака наводяться джерела, покликані довести, що моряки Чорноморського флоту активно підтримували Центральну Раду, зокрема резолюція про передачу їй флоту, прийнята на нараді представників Чорноморського флоту 29 квітня 1918 року⁴. За радянських часів подібні документи з відомих причин ніколи не публікувалися, але нині залишаються поза увагою ті, що засвідчують протилежне, наприклад резолюція мітингу матросів

¹ Гражданская война на Украине: В 3 т. 4 кн. – К., 1963. – Т.1. – Кн.1. – С.159.

² Буткевич В., Горинь Б., Свідзинський А. Крим – не тільки зона відпочинку. Львів, 1993. – С.31.

³ Зінченко Ю. Кримські татари. Історичний нарис. – С.70-71.

⁴ Чумак В. Україна і Крим: феномен на межі Європи та Сходу. – К., 1995. – С.29.

Чорноморського флоту від 8 січня 1918 року з протестом проти "провокаторських телеграм і листів Центральної Ради"¹.

Втім, ця проблема виходить далеко за кримські рамки. У фондах Центрального державного архіву України зберігається ціла справа з палкими привітаннями Центральній Раді та позитивними відгуками про її діяльність. Водночас можна навести не меншу кількість матеріалів (їх дуже активно публікували радянські джерела), які переконливо свідчать про протилежне, причому інколи ці документи стосуються одного й того ж міста, повіту, "трудового колективу", навіть конкретного корабля Чорноморського флоту. Тому варто керуватися принципом наукового універсалізму, про який писав М.Грушевський, незалежно від того, наскільки історичні факти відповідають політичним уподобанням.

27 квітня 1918 року німецькі війська зайняли Сімферополь, а 1 травня окупували весь Крим. Виник цікавий обмін нотами між урядами Німеччини та Радянської Росії. У відповідь на протест останньої німецький дипломатичний представник граф Мірбах 3 травня заявив: "...Імператорський уряд змушений, з огляду на напади флоту з Севастополя проти Херсона й Миколаєва, просунути туди війська і зайняти Севастополь. Що ж стосується політичної державної організації, то імператорський уряд дасть повну силу праву на самовизначення, проголошеному російським урядом, і передбачає, що питання про Крим, який до цього часу належав Таврійській губернії, буде предметом російсько-українських переговорів"². Ці слова з тими чи іншими купорами досить часто наводяться у працях з історії Криму, причому здебільшого з метою показати солідарність німців і України у питанні про державну належність Криму³.

¹ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.1. – С.153.

² Советско-германские отношения: В 2 Т. – М., 1968. – Т.1. – С.519.

³ Чумак В. Цит. праця. – С.28; Буткевич В., Горинь Б., Свідзинський А. Цит. праця. – С.32.

Така позиція видається дискусійною. Наприклад, у ноті-повіді радянського уряду від 8 травня 1918 року (яку у нинішніх працях, на жаль, не згадують) сказано: "Зайняття Криму суперечить заяві самого німецького уряду, зробленій у радіограмі від 26 березня, про те, що до складу України входить Таврійська губернія, але без Криму". Тут же наголошувалося, що "право на самовизначення було забезпечене Таврійській Республіці самим безсумнівним актом її входження до Російської Федеративної Радянської Республіки, і Народний Комісаріат не може зрозуміти, чому застосування цього права може бути полегшене в разі зайняття Криму німецько-українськими військами, присутність яких може лише зробити це право ілюзорним". Закінчувалася нота запитанням, "чи вважає німецьке командування таким, що залишається в силі, запрошення вести переговори", яке містилося в ноті Центральної Ради від 14 квітня і було підтримане німецьким командуванням¹. Ясно, що й цей документ не слід абсолютизувати. У ньому теж вистачає лукавства й неправди, особливо коли йдеться про входження Республіки Тавріда до складу Радянської Росії. Так само можна оцінити й запитання до німецького уряду щодо проведення переговорів з Україною: як відомо, 29 квітня стався державний переворот, а гетьман Скоропадський не вважав себе наступником УНР.

Утім, у боротьбі навколо Криму кожна сторона переслідувала свої цілі. Наприклад, в офіційному повідомленні газети Радянської Росії "Известия ВЦИК" від 27 квітня 1918 року про німецьку окупацію півострова зазначалося, що "навіть українським універсалом Крим визнано російським"². Це твердження теж сумнівне, якщо згадати позицію М.Грушевського стосовно території УНР, окресленої III Універсалом Центральної Ради.

¹ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.2 – С.42-43.

² Там само. – С.4.

Своє бачення майбутнього Криму мала німецька сторона. Генерал А.Денікін у своїй праці "Гетьманство та Директорія на Україні" писав, що "усі спірні територіальні питання про підпорядкування України Криму, про Ростовський, Таганрозький округи та частину Бесарабії, на які претендувала Україна, розв'язувалися односторонньою волею німців і притому не на її користь"¹. Подібні факти знаходимо й у спогадах одного з лідерів "білого руху" генерала А.Лукомського: "Під час зайняття Криму німцями стався цікавий епізод: спочатку німецькі частини наступали на Крим разом з українською бригадою під командуванням генерала Нечаєва, та біля ст. Джанкой головний ешелон цієї бригади було зупинено німцями, а потім вони зажадали виведення українців за межі Криму і зайняли його самостійно. Потім український уряд неодноразово піднімав питання про приєднання Криму до України, але німці чітко відповідали, що Крим має залишатися самостійним"².

Нарешті, відомий київський адвокат, автор ще одних спогадів М.Могилянський зазначав: "Уся політика німців в Україні зводилася до того, щоб підтримувати в країні стан непевної рівноваги". Тому "німці постійно плутали карти на переговорах України з Кримом для того, щоб не було досягнуто якого-небудь порозуміння. *Divide et impera* (розділяй і володарюй) було їхнім гаслом. А росіяни України й Криму, серйозно уявивши себе двома державами, вели митну війну, начебто комусь було вигідно, щоб у Криму гнили продукти, коли в Києві на них стояли божевільні ціни. Ганебна сторінка". Лишаючи без коментарів ставлення автора до української незалежності, відзначимо його погляд на абсурдність протистояння України та Криму. Німці, пише також М.Могилянський, залишалися "*maîtres de la position*" (гос-

¹ Революция на Украине по воспоминаниям белых. – М. – Л., 1930. – С.145.

² Лукомский А.С. Воспоминания. – Берлин, 1922. – С.54.

подарями ситуації) і в душі, звичайно, сміялися, коли гетьманський уряд укладав самостійні угоди з Румунією, недосяжною на той час Данією тощо¹.

Наводячи подібні оцінки, було б неправильно представляти гетьмана Скоропадського "наївним мрійником", який не усвідомлював реальної ситуації. Так в інтерв'ю "Лозанській газеті" від 15 жовтня 1920 року з приводу свого візиту до Німеччини Скоропадський сказав, що "спостеріг у Берліні дуже примітивний антагонізм між вищою управою закордонного міністерства і військовою владою", а уся його "подорож, здійснена з метою досягнення ладу й організації на Україні, не дала задовільних наслідків"². У своїх "Споминах" П.Скоропадський також згадував: "Німці все міцніше і планомірніше прибирали до своїх рук фактичну владу в краї. Робили це вони педантично і планомірно. Я бачив, що Україна швидко попаде просто в становище колонії, якщо не об'єднаються ті державницькі культурні круги, яких немало було на Україні, де вони були розпорошені"³.

Спочатку німецьке командування робило ставку на татарський фактор: 8 травня (за іншими даними – 10 травня) у Сімферополі відновилися засідання Курултаю, який німці визнали верховною владою в Криму⁴. Тоді ж уже згаданий раніше Д.Сейдамет оприлюднив програмну заяву стосовно майбутнього Криму. Вона зводилася до таких пунктів: "1) перетворення Криму на незалежне нейтральне ханство, що управляється, спираючись на німецьку та турецьку політику; 2) досягнення визнання незалежним Кримського ханства в Німеччині та її союзниками і в нейтральних дер-

¹ Могилянський М. Трагедія України // Революція на Україні по воспоминанням белых. – С.132-133.

² Українська революція: Документи. 1919-1920. – Нью-Йорк, 1984. – Т.2. – С.276-277.

³ Скоропадський П. Спомини. – К., 1992. – С.77.

⁴ Зінченко Ю. Цит. праця. – С.71.

жавах до заключення загального миру; 3) утворення татарського уряду в Криму з метою повного визволення Криму від панування та політичного впливу росіян; 4) забезпечення утворення татарського війська для збереження порядку в країні"¹.

Цей документ викликав бурхливу реакцію як у татарських колах, так і серед інших політичних сил в Криму, що змусило німців переглянути свої плани. На політичній арені з'являється генерал-лейтенант російської служби Матвій Сулькевич (походив з литовських татар). 5-6 червня він формує кабінет, що дістав назву Кримського крайового уряду. Тоді ж усі міські голови та керівники земських установ отримали телеграми за підписом генерала Сулькевича: "За погодженням з німецьким командуванням я взяв на себе управління Кримом і сформував уряд... Первинним завданням ставлю відновлення нормальної діяльності усіх урядових та громадських установ, для чого запрошую Вас завітати завтра, 6 липня, о першій годині дня до приміщення губернського правління"².

За повідомленнями місцевої преси, на прийом до М.Сулькевича з'явилося близько п'ятдесяти осіб. "Виникла необхідність, – заявив генерал, – урятувати Крим від анархії, яка розкладає його. Боротьба партій не дала можливості Курултаю організувати крайову владу. На пропозицію німецького командування я взяв цю місію на себе. Я не диктатор і не шовініст. Склад Кабінету буде з громадських діячів і служилого стану. Я доведу край до Установчих зборів на засадах загального виборчого права. Проте до виборчого закону буде внесено поправки, що витікають з наявного досвіду. У роботі я буду керуватися принципом децентралізації влади"³.

¹ Бояджиев Т. Крымско-татарская молодежь в революции. – Симферополь, 1936. – С.36.

² Волна (Керчь). – 1918. – 9 июня.

³ Там само.

Уряд М.Сулькевича дістав різні, часом полярні оцінки. Радянські історики зображали його виключно негативно, причому починаючи з самого моменту його утворення. Так газета "Известия ВЦИК" від 26 червня 1918 року писала, що новий "кримський уряд" з благословення німців складено виключно з контрреволюціонерів¹. У таких чорних тонах змальовували діяльність "маріонеткового уряду" Сулькевича практично до кінця 80-х років². Сучасні українські дослідження відійшли від цієї традиції, намагаючись дати об'єктивну оцінку, зокрема вказуючи, що Сулькевич мав власні, відмінні від німецьких, плани й прагнув відстоювати інтереси Криму³.

Загалом, кожен погляд на цю проблему має фактичне підґрунтя. Існує, наприклад, розпорядження начальника генерального штабу німецьких окупаційних військ від 6 серпня 1918 року про узгодження з німецьким командуванням законів і постанов, які видавалися урядом М.Сулькевича. "У № 10 "Вісника кримського уряду", що надійшов приблизно 2 серпня, – зазначалося у документі, – опубліковано закон про земські вибори від 19 липня. Оскільки генеральне командування попередньо не було ознайомлене з основними положеннями цього закону, то до ґрунтового перегляду постанови воно не може сказати, чи буде підтримана виборча політика уряду". У розпорядженні настійно висловлювалася "надія", що перед виданням важливих постанов уряд інформуватиме про це німецьке командування⁴. Цілком можливо також, що, незважаючи на подібну "опіку" з боку німців, генерал Сулькевич мав своє бачення майбутнього Криму. Тим більше, що ця проблема відкрито обговорювалася на сторінках кримської

¹ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.2. – С.47.

² Див.: Крым: прошлое и настоящее. – М., 1988. – С.60-61.

³ Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Цит. праця. – С.103.

⁴ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.2. – С.50.

преси. Йшлося як про ймовірне приєднання Криму до України чи Туреччини, так і взагалі про його повну самостійність¹ (на початку 90-х років ця стара "нова" ідея втілилася в Декларації про державний суверенітет Криму та інших подібних актах). Єдине, що справді викликає заперечення, – це твердження про контрреволюційність (хоча ясно, що з більшовицьких позицій іншої оцінки дати не можна).

Водночас програмні документи уряду Сулькевича – це синтез авторитарних тенденцій і демократичних принципів, що засвідчує Декларація Кримського крайового уряду від 12 (25 червня) 1918 року. Її можна оцінити як найбільш ґрунтовний акт усього періоду боротьби за владу в Криму, котрий містив розгорнуту програму будівництва окремого державного утворення. За своїм "духом", обсягом повноважень, які брав на себе Крим, вона цілком узгоджується з кримською Конституцією від 6 травня 1992 року (за винятком, звичайно, усіх реакційних положень). "Кримський крайовий уряд, – зазначалося в Декларації, – ставить за мету збереження самостійності півострова до з'ясування міжнародного його становища і відновлення законності і порядку".

Оцінюючи зміст цього документа, можна виділити кілька основних його напрямів. Найлаконічніше формулювалися зовнішньоекономічні орієнтири – суворий нейтралітет. Значно ширше викладалися заходи, спрямовані на формування державної "інфраструктури" на півострові. З цією метою наголошувалося, що уряд зберігає чинність усього законодавства Російської імперії, прийнятого до 25 жовтня 1917 року. Так само йшлося про відновлення на державній службі чиновників, "неправомірно звільнених" після Лютневої революції, а також про залишення на службі тих, хто на ній перебував на момент оголошення декларації, за умови подання відповідних заяв про продовження служ-

¹ Утро юга (Симферополь). – 1918. – 28 августа.

би та складення присяги. Варто зауважити, що аналогічний закон був прийнятий Центральною Радою одразу після проголошення Української Народної Республіки¹.

Сам уряд складався з семи осіб, причому кожен обіймав кілька посад. Так прем'єр М.Сулькевич мав ще й портфель міністра внутрішніх справ, граф В.Татіщев – міністра фінансів, промисловості, торгу і праці, а також "тимчасово керуючого" міністерством юстиції, Т.Раап – міністра землеробства, майна та постачання, Л.Фірман – міністра шляхів сполучення, громадських робіт, пошти й телеграфів, В.Налбандов поєднував крісло крайового контролера, крайового секретаря та знов-таки "тимчасово керував" міністерством віросповідань і народної просвіти. Лише один Д.Сейдамет "обмежився" посадою міністра закордонних справ. Як бачимо, перелік міністерств цілком відповідає потребам суверенної держави.

З приводу поста міністра закордонних справ та національного складу уряду згодом стався конфлікт з німцями. У директиві німецького командування від 16 вересня 1918 року наголошувалося, що "уряд є не державним урядом, а крайовим урядом без власного міністерства закордонних справ", оскільки "Крим не повинен мати політичних відносин з іноземними державами". Такі самі претензії були до формування уряду на пропорційних засадах з росіян, німців і татар. У відповідь генерал Сулькевич заявив, що назва "крайовий уряд" не означає позбавлення його самостійності, а пропорційність за національною ознакою зберігається з моменту утворення².

¹ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. 1918-1920. – К., 1997. – С.67.

² Крымско-украинские переговоры: Собрание документов, касающихся пребывания в Киеве делегации Крымского правительства. 26 сентября – 16 октября 1918 года. – Симферополь, 1918. – С.67-68.

У плані розвитку кримської державності Декларація від 25 червня 1918 року передбачала створення власного сухопутного війська і морських сил "для охорони внутрішнього порядку та зовнішніх кордонів". Формування морських сил мало здійснюватися на основі "частини військових суден російського флоту, захоплених німецькими військами в Севастополі", – ще один історичний штрих до сучасної проблеми Чорноморського флоту. Передбачалося конструювання цілком незалежної і замкненої судової системи: "Внаслідок відсутності в Криму апеляційної та касаційної інстанцій Уряд у найкоротший термін приступить до їх організації, розширивши принагідно коло справ, що передаються на розгляд присяжних засідателів".

Найпроблемніші положення державотворчого блоку Декларації стосувалися організації місцевого самоврядування. Усі земські збори та міські думи розпускалися, відмінялися "вибори, призначені ближчим часом, і ті вибори до міських і земських самоуправлень, які вже відбулися". Оголошувалося, що нові вибори пройдуть на основі нового закону, підготовленого урядом за участю з'їздів земських і міських гласних "складу початку 1917 року". Розгляд справ, віднесених до компетенції земських зборів і міських дум, до їх утворення на нових засадах покладалися на міністра внутрішніх справ (що посаду, як відомо, обіймав сам Сулькевич). У кримських масштабах повторювалася ситуація, що склалася паралельно в українській державі гетьмана Скоропадського: хронічний конфлікт між державною адміністрацією та місцевим самоврядуванням. Різниця полягала лише в тому, що генерал Сулькевич у цій Декларації ні словом не згадав свою ж ідею скликання Кримського крайового сейму. Коментуючи ці положення, керченська "Волна" зазначала: "Враховуючи дійові фактори нинішньої політики генерала Сулькевича, розумніше забути усі вчорашні гасла, в числі яких і скликання Кримських установчих зборів, і намагатися якомога швидше забронювати се-

бе сурогатом громадського представництва – народом з представників ценових дум і земств дореволюційного складу”¹. Пізніше, у жовтні 1918 року, коли виникла реальна загроза урядові, Сулькевич знову повернувся до ідеї Кримського крайового сейму, та це вже не врятувало ситуацію.

Необхідні атрибути кримської державності, крім названих Декларацією (система міністерств, збройні сили, суд), доповнювалися також інститутом кримського громадянства. Право на нього мали особи, які на момент опублікування Декларації а) “були приписані до станів і громад п’яти повітів та міст Криму”; б) “служили в державних чи громадських установах”; в) “володіли нерухомим майном у межах Криму”. Всі інші визнавалися іноземцями і зобов’язувалися мати відповідні паспорти, а в разі бажання “перейти до числа кримських громадян” – звернутися до міністерства внутрішніх справ Криму.

Правовий статус громадян Криму Декларація визначала досить суперечливо. Проголошувався певний набір прав, що спирався на прагнення уряду “стояти на сторожі усіх народностей, станів і осіб, які населяють Крим”. Запроваджувалася лише одна “державна мова” – російська, але у відносинах із державними і громадськими установами допускалося використання татарської і німецької мов (Україна так і не згадувалася). Визнавалася свобода друку та зборів, але, як зазначалося в Декларації, Рада Міністрів, “з огляду на граничну серйозність моменту, вважає себе змушеною тимчасово обмежити свободу друку і зборів”. Деякі наміри уряду звучали цілком злободенно, наприклад “забезпечення самостійності Криму в релігійному відношенні” чи повернення заощаджень – “відновлення анульованих паперів” – населенню. Однак соціальних питань Декларація не торкалася, крім загальних слів про охорону праці.

¹ Волна (Керчь). – 1918. – 3 юля.

Економічний розділ Декларації також відзначався деякою еkleктичністю, поєднуючи принципи ринкової економіки з державним втручанням. Можна провести певні аналогії з економічною політикою гетьмана Скоропадського, який прагнув подолати наслідки "соціалістичного" господарювання Центральної Ради. Те саме, тільки стосовно попередньої Радянської Тавриди, прагнув зробити Сулькевич. Зокрема "відновлювалося у повному обсязі" право власності, у зв'язку з чим "дозволялися земельні і всі взагалі майнові угоди зі скасуванням усіх існуючих на цей предмет обмежень". У Декларації простежується відверте прагнення крайового уряду закласти основи повної економічної самостійності півострова. Говорилося про власну грошову одиницю, утворення крайового Державного Банку, відкриття в Сімферополі біржі, "справедливу земельну реформу", "систему податків", "підйом промислового життя" і розвиток мережі залізниць і шосейних доріг.

Окремо виділявся курортний фактор, який вважався кримськими політиками усіх часів вагомим аргументом: "Щасливі географічні умови створили в Криму ряд популярних курортів, котрі здавна слугують джерелом великих прибутків, однак далеко не відповідають своєму призначенню в плані благоустрою й доступності. В інтересах усієї країни крайовий уряд має намір упорядкувати і розвинути існуючі курорти, а також підтримувати нові за взірцем закордонних санаторіїв та курортів". Звичайно, у вирі громадянської війни розвиток курортної справи виглядав утопією, проте констатація проблеми "доступності й благоустрою" кримських здравниць цілком актуальна.

У своєму прагненні охопити весь спектр державних та соціально-економічних проблем (йшлося, зокрема, про організацію університету з технічним відділенням) автори Декларації не забули навіть про одночасне вживання старого і нового стилів лі-

точислення¹. Завершувалася Декларація запевненням, що крайовий уряд "буде свято й непорушно дотримуватися усіх проголошених принципів", але наступні події показали всю ілюзорність цих планів. Революція в Німеччині і відступ окупаційних військ закономірно визначили і долю першого крайового уряду.

18 жовтня 1918 року в Сімферополі відбулися збори (деякі дослідники називають їх з'їздом) міських голів, губернських гласних та представників земських управ, які ухвалили резолюцію, що містила ряд позицій стосовно майбутнього Криму у зв'язку з поразкою Німеччини. У ній ішлося, по-перше, про відтворення "єдиної й неподільної Росії" та скликання Установчих зборів, яким належало "остаточно вирішити питання про устрій і форму правління "об'єднаної Росії". По-друге, пропонувалася нова схема організації кримського уряду на основі відновлення громадянських свобод та діяльності розігнаних Сулькевичем міських і земських органів, причому з негайним призначенням нових міських і земських виборів на засадах загального виборчого права, але з урахуванням 25-річного вікового цензу та однорічного цензу осілості.

Це була перша кримська влада, яку формували політичні партії, представлені в структурах місцевого самоврядування. У резолюції так і вказувалося, що "збори губернських гласних кримських повітів вважають за необхідне взяти на себе утворення влади в Криму на умовах повної політичної незалежності". На кримський уряд покладалася уся повнота "законодавчої і виконавчої влади" до утворення в Криму народного представництва. Для постійного зв'язку уряду з "джерелом" його повноважень призначалися щомісячні звіти перед земсько-міськими зборами, щоправда, без політичної відповідальності². Тоді ж головою но-

¹ Декларація цит. за: Кримсько-українські переговори. – С.64-78.

² Винавер М. Наше правительство (Крымские воспоминания 1918-1919 гг.) – Париж, 1928. – С. 225-226.

вого кримського уряду, за згодою усіх політичних партій, що брали участь у з'їзді, було обрано відомого землевласника, колишнього депутата II Державної Думи й земського діяча Соломона Крима (до речі, це єдиний кримський лідер, який помер власною смертю). Про долю татарського лідера Ч.Челебієва та керівника Радянської Республіки Тавріда А.Слущького вже говорилося. Генерала Сулькевича, який з кінця 1918 року був начальником генштабу армії Азербайджану, розстріляли більшовики у Бакинській тюрмі. Керівник Радянського Криму більшовик Ю.Гавен став жертвою сталінських репресій у 30-ті роки.

Уряд С.Крима продовжив активну законотворчу діяльність своїх попередників, але вже традиційно не підготував цілісного конституційного акта. Його роль відіграла Декларація, що містила програмні цілі нового уряду і деякі важливі правові приписи. Існують різні версії щодо дати проголошення цієї Декларації. Підготовлена вона була ще 28 жовтня, як підтверджує міністр закордонних справ другого крайового уряду М.Винавер у своїх спогадах, але офіційно оприлюднена 14 листопада, коли М.Сулькевич утратив владу. Цей документ можна вважати тимчасовою конституцією уряду С.Крима, за своїм обсягом вона значно поступалася попередній декларації першого Кримського крайового уряду.

Декларація від 14 листопада 1918 року складається фактично з двох частин. У першій з проголошується мета діяльності уряду – сприяти "відродженню єдиної Росії" на ґрунті "об'єднання усіх нових відокремлених і дезорганізованих державних утворень". Єдина Росія, зазначалося у ній, "мислиться урядом не у вигляді попередньої бюрократичної і централізованої, оснований на гнобленні окремих народностей, а у вигляді вільної демократичної держави, де всім народностям буде надано право культурного самовизначення". Друга частина Декларації визначала невідкладні завдання кримського уряду та його позиції стосовно нагальних проблем півострова. Так у сфері політичній наголошувалося на

необхідності поновити нормальне життя на засадах "права і свободи". У галузі економіки йшлося про "забезпечення населення харчами та сприяння економічному підйому країни".

Окремий пункт стосувався міжнаціональних відносин. У контексті забезпечення "законних інтересів усіх національностей Криму" виділялася необхідність "задоволення справедливих прагнень і законних інтересів численного татарського населення". Однак центральне місце в Декларації посідала проблема скликання крайового сейму. Повідомлялося, що Уряд збирається надати з'їзду земських і міських гласних, який мав відкритися 7 грудня, статут цього крайового сейму та закон про вибори до нього¹. Деякі важливі питання лишилися поза увагою, наприклад, ставлення до законодавчої спадщини М.Сулькевича. Як показали подальші дії уряду С.Крима, він обрав шлях, яким в масштабах України йшла Директорія УНР, частково відмінюючи законодавство гетьмана П.Скоропадського. Зокрема, було скасовано вже згаданий закон про громадянство від 11 вересня 1918 року².

Слід підкреслити, що ідею скликання крайового з'їзду уряд С.Крима намагався реалізувати досить наполегливо. З запізненням на три дні, ніж оголошувалося в Декларації, а саме 10 грудня 1918 року відкрився крайовий з'їзд земств і міст, який ухвалив виборчий закон і сформував комісію по виборах. Цікава риса цього закону, яка особливо відрізняє його від подібних законів, ухвалених Верховною Радою Криму у 1990-1994 роках, – відсутність цензу осілості. До участі у виборах допускалися всі російські громадяни, котрі досягли двадцяти одного року. Ідея крайового сейму була настільки популярною, що татарська газета "Акь Сесь" виходила деякий час під девізом "Прискорене скликання Кримського сейму з установчими функціями є запорукою закон-

¹ Винавер М. Цит. праця. – С. 78-81.

² Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Цит. праця. – С. 166.

ності і порядку в Криму". В одному з її випусків надруковано новорічне вітання уряду С.Крима з побажанням "не повторити долю Сулькевича і скликати сейм"¹. Та цьому побажанням не судилося здійснитися.

11 квітня перші частини Червоної Армії вступають до Сімферополя і через тиждень підходять до Севастополя, де вже 23 квітня починається евакуація військ Антанти. До кінця місяця в Криму відновлюється радянська влада. 29 квітня газета "Тавричеський комуніст" повідомила, що до Сімферополя "прибув нарком внутрішніх справ України тов. Ворошилов"². Там же 23 квітня відбулася 3-тя обласна конференція, яка й ухвалила рішення про утворення Кримської Соціалістичної Радянської Республіки та формування її робітничо-селянського уряду.

Дослідники цього періоду сходяться в тому, що утворення Кримської РСР збіглося з інтересами кримських, українських та московських керівників, що у свою чергу зумовило суперечливий правовий статус нової республіки. Вважається, що, з одного боку, вона на автономних засадах входила до складу Російської Федерації, з другого боку, – як повноправного члена її було включено до воєнно-політичного союзу радянських республік: Росії, України, Білорусії. Секретна постанова Політбюро ЦК РКП(б) прирівнювала Крим до губернії, обласний партійний комітет – до обкому, повністю підпорядковувала кримську армію і флот центру³. Попри всі ці обставини Кримська РСР мала формальні ознаки державності, продовжувала традицію, започатковану ще Радянською Таврідією і підтриману двома крайовими урядами, незважаю-

¹ Акъ Сесь (Голос правди) (Сімферополь). – 1918. – 17 січня.

² Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.2. – С.116, 129, 132.

³ Див.: Брошеван В. 75 дней Крымской республики // Крымская правда. – 1990. – 24 августа; Гарчев П.І., Овод В.В. Про створення Кримської Радянської Республіки // Український історичний журнал. – 1992. – №4. – С.29.

чи на їхні протилежні соціально-економічні засади та політичну орієнтацію. Якщо лідери Радянської Тавриди цілком свідомо намагалися проводити власну лінію, уряд Сулькевича тримався на німецьких військах, уряд С.Крима балансував між добровольцями й Антантою, то Кримська РСР твердо орієнтувалася на Радянську Росію.

У цьому переконують, зокрема, дві телеграми, направлені Леніну 9 травня 1919 року. У першій, підписаній Дмитром Ульяновим, молодшим братом Леніна, зазначалося: "Проголошуючи створення Кримської Соціалістичної Радянської Республіки, Тимчасовий Уряд Криму звертається з комуністичним привітом до братніх соціалістичних республік Росії, України, Угорщини, Баварії, Литви, Латвії, а також до всього міжнародного комуністичного пролетаріату і висловлює повну рішучість боротися в тісному союзі з усіма радянськими республіками до повного торжества світової комуністичної революції". У другій телеграмі цілком ділового змісту центр інформували про склад Кримського Уряду: "Нарком охорони здоров'я – Д.Ульянов, нарком воєнних і морських справ – П.Дибенко, нарком внутрішніх справ – І.Полонський, нарком освіти – І.Надукін, нарком землеробства – І.Ідрісов, нарком іноземних справ – С.Меметов"¹. Інші джерела доповнюють цей перелік ще й посадами наркомів фінансів, у справах національностей, шляхів сполучень, пошт і телеграфів, голови Ради народного господарства, тобто знову формувався уряд зовні незалежної держави.

У телеграмі висловлювалося також прохання встановити "безпосередній телеграфний зв'язок з Києвом і Москвою", що є додатковим аргументом на користь чіткої орієнтації кримських керівників. На відміну від них, лідерів Радянської Тавриди влаштувала ситуація, коли через відсутність надійного зв'язку центр

¹ Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.2. – С.51.

не мав уявлення про події на півострові. Заслуговують на увагу й такі рядки телеграми: "Опублікували урядову декларацію, в цілому подібну до вашої". Йдеться про Декларацію Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду Кримської РСР від 6 травня 1919 року, де узагальнено викладалися програмні цілі й засади нової республіки. Цей документ можна ставити в один ряд з іншими подібними актами тих державних утворень, що існували в Криму протягом громадянської війни.

Декларація цілком відповідала "ідеалам пролетарської революції". З метою "повалення ярма капіталістів і поміщиків і провадження в життя соціалістичних перетворень" проголошувалася "націоналізація найважливіших галузей промисловості й передача засобів виробництва державі", конфіскація "поміщицьких, куркульських і монастирських (вакуфних) земель", "знищення державного апарату поміщиків і капіталістів". Уперше з'являється згадка про законодавство "Радянських Республік Росії та України" як орієнтир для нормотворчої діяльності Уряду Кримської РСР. Завдання державного будівництва мали такий вигляд: "Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд приступає до організації радянської влади на місцях і якнайшвидшого скликання з'їзду Рад для остаточного конструювання радянської влади в Криму, якому він і передасть свої повноваження". Отже, ідея Кримського крайового сейму трансформувалася в з'їзд Рад, в "особі яких пролетаріат і селянство виступить в ролі безпосереднього керівника краю".

Класовий підхід закономірно зумовив положення Декларації стосовно прав людини, точніше їх відсутність. Звертаючись до громадян Криму (знову постає проблема розуміння цього факту: зі змісту документа можна припустити, що він охоплював тих, хто не належав до робітників і селян), Декларація лише обіцяла всім, хто виявить лояльність до радянської влади, "заступництво закону" і загрожувала "каральною рукою пролетарської диктатури" її ворогам.

Декларація практично не торкалася національного питання, хоча відомо, що керівники Кримської РСР, врахувавши трагічний досвід Радянської Тавриди, приділяли цьому значну увагу: до складу уряду входило п'ятеро кримських татар, при обкомі партії діяла мусульманська секція, яка видавала газету татарською мовою "Догруел" (Прямий шлях)¹. Указувалося лише, що "відкидаючи усякий національний гніт, котрий є тільки маскою класового панування, Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд проголошує повну й беззастережну рівноправність усіх національностей, які населяють Крим". Це дає підстави для висновку, що й нова влада будувала Крим на "територіальних" засадах.

Нарешті, деякі положення Декларації стосувалися міжнародних справ. Висувалися три пріоритети: по-перше, "нерозривний зв'язок з Радянськими Республіками Росії та України", тому усі їхні вороги оголошувалися ворогами Радянського Криму; по-друге, боротьба з Антантою – завдання "усунути неприпустиму ситуацію, що склалася у зв'язку з присутністю біля берегів Криму" її "морської збройної сили" (так 5 червня 1919 року уряд Криму розіслав ноту "народам союзних держав, урядам країн Антанти, президенту Вілсону, міжнародній конференції у Версалі з протестом проти дій союзників у Криму")²; по-третє, "відновлення правильних економічних відносин з іншими державами"³.

Підсумовуючи сказане, необхідно звернути увагу на те, що всі уряди й республіки на території Криму, попри принципові розходження в соціально-економічних питаннях, проявляли певну наступність у діях, заражаючись "вірусом" суверенності. Звідси подібні програми розгортання державного будівництва, економічні проекти, навіть зовнішньополітичні орієнтири. Лише Крим-

¹ Крым: прошлое и настоящее. – С.64.

² Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.2. – С.173.

³ Там само. – С.144-148.

ська СРР уперше настільки категорично заявила про свій союз з Росією й Україною. Звичайно, посилення на Росію може не вписуватись у концепцію тих, хто відстоює виключно "українське" походження Криму. Це теж перебільшення, що мусимо відверто визнати без шкоди для нашої національної самосвідомості. Тим важливіше для нас слово про Україну, яке бачимо в Декларації від 6 травня 1919 року. Втім, наступність ця проявлялося і в тому, що жодному державному утворенню в Криму (якщо взагалі правомірно застосовувати цей термін) не вдавалося реалізувати свої наміри.

До кінця червня 1919 року Червона Армія залишила Крим, який перейшов під "юрисдикцію" Збройних Сил Півдня Росії. Законмірно припинилося будь-яке кримське державотворення. Лише у березні 1920 року, коли командування перебирає на себе барон Врангель, ситуація починає змінюватися. Прагнучи закріпитися на півострові, він вдається до політичних, соціально-економічних реформ. 5 липня 1920 року газета "Великая Россия" надрукувала запис бесіди свого кореспондента з генералом Врангелем, яку він сам назвав "декларативною", тобто програмною. "Ми беремося за свободу. По той бік нашого фронту, на півночі, панує сваволя, гноблення, рабство... Гніздо реакції в Москві. Там сидять поневолювачі, які трактують народ як стадо. Тільки сліпота і недобросовісність можуть вважати нас реакціонерами. Ми боремося за звільнення народу від ярма, якого він не бачив у найтемніші часи своєї історії". В інтерв'ю прозвучала думка, що російський народ сам визначить свою долю: "Дайте народу, – сказав Врангель, – висловити свої побажання без "чрезвычайек" та наведених на нього кулеметів"¹.

У концентрованому вигляді начерки програми Врангеля містив "Наказ Правителя Півдня Росії та Головнокомандуючого Ро-

¹ Воспоминания генерала барона П.Н.Врангеля: В 2 ч. – М., 1992. – Ч.2. – С.218-219.

сійською Армією №179" від 12 (25) жовтня 1920 року. На перше місце ставилися "благо і свобода народу і внесення в російське життя оздоровлюючих засад громадянського устрою, позбавлених класової і племінної ненависті, об'єднання всіх уцілілих від розгрому живих сил Росії і доведення воєнної та ідейної боротьби до тієї жаданої години, коли російський народ владно висловить свою волю: як бути Росії". Оголошувалася земельна реформа ("утворити земельні комітети і розпочати закріплення земель за новим власником") та реформи земського самоуправління, якими "закладалися основи державного ладу нової Росії". Говорилося про "відновлення правосуддя" і забезпечення нагляду "за точним дотриманням законів". В економічній сфері йшлося на нагальне завдання відновлення зруйнованого економічного життя шляхом забезпечення свободи торгівлі та промислової діяльності, покращення стану транспорту, а також поштово-телеграфної справи. "Дати населенню хліб і порядок" – такі слова теж бачимо в наказі. У зв'язку з цим він торкався і проблем соціального захисту робітників, встановлення рівноваги між містом і селом.

Основним завданням зовнішньополітичної діяльності визнавалося забезпечення "взаємного розуміння і братерських угод між урядом Півдня Росії і урядами Дону, Кубані, Терека й Астрахані". Окремо виділялося "налагодження дружніх зв'язків з Україною". Зазначалося також, що "зроблено перший крок до повернення Росії до родини культурних європейських держав"¹.

За місяць до виходу цього наказу суворінська газета "Время" поряд з об'явою про продаж "абсолютно нової чотириколісної карети на гумових колесах" опублікувала передову статтю "Політика, стратегія й тактика моменту" з такими рядками: "Франція нас визнала, Америка підтримує, Англія, яка пішла при нашій зимовій катастрофі назустріч ворогам, знову насторожилася. Поль-

¹ Воспоминания генерала барона П.Н.Врангеля. – Ч.2. – С.393-395.

ща у роздумах, воювати чи миритися. Тільки швидкі, незмінно доцільні дії штовхають тих, хто сумнівається, до бажаного для нас результату"¹.

Це був цілком точний прогноз. Вихід з війни Польщі і зміна усієї стратегічної ситуації, на яку розраховував Врангель, означали для нього катастрофу. 14 листопада його армія залишає Крим, де остаточно утверджується радянська влада.

18 жовтня 1921 року Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет та Раднарком ухвалили декрет "Про Автономну Кримську Радянську Соціалістичну Республіку", який підписали майбутній "всесоюзний староста" Калінін та Ленін. Нова автономна республіка створювалася в межах кримського півострова на основі "Джанкойського, Євпаторійського, Керченського, Севастопольського, Сімферопольського, Феодосійського та Ялтинського округів". Спеціально обумовлювалася проблема північних кордонів автономії, для розв'язання якої сформували комісію у складі представників наркоматів внутрішніх справ та у справах національностей РРФСР, а також Української Соціалістичної Радянської Республіки та самої Автономної Кримської РСР.

Перша Конституція Радянського Криму лише схематично окреслювала його статус як частини Російської Федеративної Соціалістичної Республіки. Постановили, що "апарат державної влади Автономної Кримської РСР" формується на основі Конституції Російської Федерації, складаючись з "місцевих Рад, Центрального виконавчого комітету та Раднаркому Автономної Кримської РСР". Визначався також і перелік кримських наркоматів, загалом дванадцять, зокрема внутрішніх справ, юстиції, фінансів, праці, соціального забезпечення, охорони здоров'я, продовольства, освіти, землеробства, робітничо-селянської інспекції, народного зв'язку та управління комунального господарства і статистики.

¹ Время (Симферополь). – 1920. – 13 сентября.

Власне, весь декрет складався лише з десяти статей. У ньому не було жодної згадки, наприклад, про права людини й громадянина, інших необхідних положень будь-якої конституції. Та в цьому, мабуть, і не було потреби. Завдання декрету полягало зовсім в іншому — визначити “межі можливого”, за словами І.Франка, у повноваженнях автономної республіки, які вона не мала права порушити. Саме тому майже дві третини статей декрету фактично встановлюють “винятки” з компетенції Автономної Кримської РСР.

Так у віданні центру залишилися військові справи (утворювався кримський військовий комісаріат, підпорядкований “найближчому Військовому округу”), боротьба з контрреволюцією (кримська надзвичайна комісія підпорядковувалася Москві), зовнішні справи та зовнішня торгівля (при кримському Раднаркомі формувалися представництва відповідних федеральних наркоматів), шляхи сполучень. Більше того, навіть управління курортами також безпосередньо підпорядковувалося наркомату охорони здоров’я Російської Федерації. Та головним засобом впливу на автономну республіку стала стаття, за якою “всіма фінансовими і технічними засобами” вона забезпечувалася за рахунок Російської Федерації з єдиним застереженням: “при розподілі продуктів місцевого виробництва запити й потреби Кримської РСР забезпечуються в першу чергу”. Фактично стосовно автономії запроваджувалася політика “продрозверстки”, що, однак, цілком відповідало тодішнім реаліям.

У декреті наголошувалося на необхідності зберегти “єдність фінансової, господарської політики на всій території РРФСР”, тому лише сім кримських наркоматів – внутрішніх справ, юстиції, освіти, землеробства, охорони здоров’я, соціального забезпечення та комунального господарства – повністю замикалися на Раднаркомі Автономної Кримської РСР. Решта мали подвійне підпорядкування і виконували директиви центру. Той факт, що в пере-

ліку наркоматів, котрі безпосередньо були у віданні кримського уряду, бачимо наркомати юстиції та внутрішніх справ, ще нічого не означає, якщо вдатися до історичних аналогій і пригадати гостру боротьбу навколо них між Києвом та Сімферополем у 1994-1995 роках. Діяльність цих наркоматів у ті далекі часи мала цілком другорядний характер порівняно, наприклад, з організацією залізниць. Досить нагадати, що з 1921 року посаду наркома шляхів сполучень обіймав Ф.Дзержинський, не полишаючи й крісло голови Всеросійської надзвичайної комісії.

Якщо продовжити історичні аналогії, то варто зауважити, що утворення радянської автономної республіки в Криму не було результатом волевиявлення його населення. Саме на цьому наголошувалося під час відновлення АР Крим у 1991 році. Тоді її "декретував" і санкціонував центр, виходячи з власних міркувань, серед яких право на самовизначення навіть не згадувалося. За влучним виразом члена російського Тимчасового уряду, пізніше відомого емігрантського філософа Ф.Степуна, "національностям, які входили до складу Росії, було оголошено, що самовизначатися аж до відділення можуть лише вільні, тобто керовані комуністичними радами народи. Практично це означало, що відділятися від РРФСР мають право лише ті національності, котрим і на думку не спаде відділятися від Червоної Москви"¹. А той факт, що утворення автономної республіки супроводжувалося чітким визначенням її повноважень, лише підтверджує це. Як відомо, Закон "Про відновлення Кримської АРСР" від 12 лютого 1991 року, навпаки, межі компетенції окреслював за ельцинським принципом "Беріть суверенітету стільки, скільки можете взяти".

У цьому контексті виникає цікава проблема, до якої звертався ще М.Грушевський у своїй праці "Якої ми хочемо автономії та федерації", що побачила світ у 1917 році, якраз тоді, коли ці гасла

¹ Степун Ф. Бывшее и несбывшееся. - М., СПб, 1994. - С.437.

були фундаментом політичної і державотворчої програми Центральної Ради. У ній сформульовано ряд висновків, цілком актуальних і для кримської теми. Насамперед Грушевський дає своє визначення автономії: "Грецьке слово, по нашому б сказати, само законність (авто-номія, нома – закон), се значить право жити по своїм законам, самім собі становити закони, а не жити під чужими законами і під чужою властю"¹. Ясно, що Грушевський виходить перш за все з політичного тлумачення автономії, це цілком зрозуміло з огляду на пріоритети його як українського лідера. Протягом ХІХ століття фундаторами української політичної програми, в тому числі її державно-правових складових, завжди виступали представники "вільних" професій (П.Куліш, М.Драгоманов, І.Франко, сам М.Грушевський). Так само з початку розбудови незалежної України ідеї правової держави, громадянського суспільства "оволодівали масами" завдяки зусиллям літераторів та технарів-аматорів, а не юристів-професіоналів. Інша справа, наскільки це конструктивно, та факт залишається фактом. На власному досвіді участі практично у всіх комісіях і робочих групах з кримських питань зазначу: науково-правові дефініції завжди залишалися в тіні політичних аргументів.

Говорячи про необхідність "розібратися в тих назвах, які означає більше або менше право і можливість якої-небудь країни, себто її громадян, її людності, порядкувати свої справи і правитись по своїм правам і постановам", Грушевський виділяє повний централізм; децентралізацію адміністративну (бюрократичну); самоуправу (самоврядування), вужчу або ширшу; автономію вужчу (обмежену) або широку; державність неповну (несуверенну); державу, самостійну, незалежну². На практиці, писав Грушевський, усі ці форми "сполучаються, зв'язуються різними, мало

¹ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С.121.

² Там само. – С.122.

помітними часом переходами". Наприклад, адміністративна або бюрократична децентралізація (це, зокрема, розширення справ губернаторів чи намісників) "поєднується" з більш-менш розвиненим самоврядуванням. А теоретичною різницею між подібним самоврядуванням і автономією, на думку Грушевського, "вважається те, що самоуправа, мовляв, порядкує місцеві справи з поручення центральної власті, а автономія має право своє власне, конституційне, чи то на основі договору з центральною властю, чи то з надання, але такого, якого вже не можна взяти назад односторонньою волею центральної власті. Наприклад, автономія Хорватії в Угорській державі забезпечена конституцією, яка не може бути змінена інакше, як за згодою угорського парламенту і хорватського сейму"¹. Грушевський дуже точно вживає застереження "мовляв", пояснюючи різницю між самоврядуванням і автономією. Як показала подальша доля радянських автономій, не те що обсяг повноважень, а саме їхнє існування цілком залежало від волі центру. Ліквідація Кримської АРСР у 1945 році – яскраве підтвердження цього.

Втім, варто навести й приклад з сучасної практики. Положення, за яким "обсяг повноважень Республіки Крим не може бути змінений без згоди на це законодавчих органів України та Республіки Крим", включалося до кримської Конституції від 5 травня 1992 року та її "підправленої" редакції від 25 вересня того ж року, Закону України "Про розмежування повноважень між органами державної влади України та Республіки Крим", причому прибічником цього положення виступала насамперед кримська сторона. Однак у ході приведення правового статусу Криму у відповідність до Конституції й законів України його було "вилучено з обігу". Позиція України, яка фактично в односторонньому порядку (якщо слідувати схемі Грушевського) обмежувала права

¹ Грушевський М. Цит. праця. – С.123-124.

автономії, зумовлювалася, однак, перебиранням Кримом на себе повноважень, які своєю кількістю ставили під сумнів єдність усієї держави.

Повертаючись знову до Грушевського, слід зауважити, що, за його словами, запровадження так званої "широкої автономії", яка передбачає навіть право на власне військо й грошову одиницю, захист її від усяких втручань і обмежень "поступово надають сій автономній країні уже характер сливе держави"¹. Саме такою й прагнула стати влада генерала Сулькевича у червні-листопаді 1918 року в Криму.

Автономію Радянського Криму, навпаки, за класифікацією Грушевського можна оцінити як "обмежену". Вона, відверто кажучи, не мала нічого спільного з тією автономною республікою, яка під прапором історичної справедливості відновлювалася на початку 90-х. Правильно говорити про відродження в той час традиції кримського уряду генерала Сулькевича.

Грушевський розрізняє види автономії ще за однією ознакою. Він указує, що вони можуть бути "національно-територіальними" чи "краєвими", тобто "територіальними, тільки без зв'язку з національністю". З цієї точки зору, за винятком першої спроби "самоідентифікації" Криму на основі Конституції Курултаю від 13 грудня 1917 року, всі інші автономні утворення з "ширшими" чи "вужчими", за Грушевським, повноваженнями мали виключно територіальний характер.

Повною мірою це стосується й радянської автономії в Криму. Так, за першою її Конституцією, ухваленою I-м Всекримським Установчим з'їздом Рад 10 листопада 1921 року (тобто майже через місяць після вже згаданого декрету ВЦВК та Раднаркому Російської Федерації), "Кримська Соціалістична Радянська Республіка є республікою трудового народу – робітників і селян,

¹ Грушевський М. Цит. праця. – С.124.

влада яких на території Криму здійснюється радами робітничих, селянських, червоноармійських і військово-морських депутатів та іншими органами за вибором рад".

Ця Конституція мала деякі специфічні риси. По-перше, як і декрет від 18 жовтня 1921 року, вона не містила положень, котрі визначали розгорнутий перелік прав і свобод людини. Суть радянської автономії на півострові якнайточніше відбивало положення, за яким "влада трудящих в Криму є організацією диктатури робітничого класу й біднішого селянства, спрямована на остаточне придушення їхніх вікових гнобителів: поміщиків та капіталістів", а завдання цієї диктатури полягають у переході "від буржуазного ладу до соціалізму".

Принагідно хочеться навести слова одного з провідних представників української політико-правової думки С.Дністрянського, який вважав, що Конституцію РСФРР 1918 року взагалі не можна вважати такою: "...Творці Російської Советської Республіки самі запротестували б проти того, щоби їх республіку ставляти побіч конституційних систем Західньої чи Середньої Європи. Зміст згаданого маніфесту такого советського конгресу (тобто російська Конституція 1918 р. – О.К.) противиться у всіх точках суті новітньої Конституції – тому є цілком невідповідно говорити про яку-небудь "Конституцію "Советської Республіки"¹.

Свою позицію С.Дністрянський аргументує тим, що цей акт "обіймає в тексті тільки робітників і безземельний хліборобський пролетаріат – тому виключає всі посідаючі класи населення", а це суперечить "основам Конституції, яка виразно служить цілям цілого народу, себто всіх громадян без виїмку". Хоча Конституція РСФРР 1918 року й проголошувала права трудового народу, вона "не тільки не визнає ніяких основних прав людини в тому розумінні, як признає того кожна Конституція всім громадянам без

¹ Дністрянський С. Теорія Конституції // Цит. за: Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С.193.

виймку, але не призначає навіть "трудовому і визискуваному людові" таких прав, які поставила давно вже теорія європейського соціалізму і то якраз в формі суб'єктивних основних прав чоловіка супроти держави". Не права людини, а тільки диктатура пролетаріату є основою радянської системи, котра не має через те ознак правової держави¹, – остаточний висновок С.Дністрянського.

По-друге, Конституція взагалі не торкалася проблеми компетенції Криму, межі якої чітко окреслювалися декретом. Тому тут бачимо лише обов'язкову констатацію того факту, що автономна республіка вважає себе часткою єдиного пролетарського фронту: "Крим. С.Р.Р. заявляє про свою тверду рішучість залишитися однією з складових частин загальної федерації Великої Російської Республіки на засадах цілого й повного політичного й економічного об'єднання для спільної боротьби за триумф Комуністичної Революції". Здається, лише одна норма Конституції переводила її у реальну площину. Вказувалося, що "Крим. С.Р.Р. приймає та вводить у дію на всій території Криму усі діючі законодавчі акти РРФСР". Привертає увагу сам стиль, покликаний принаймні формально засвідчити "природні" права автономії (більшовицькі лідери, як відомо, завжди з великим пієтетом ставилися до таких, за словами М.Грушевського, "зовнішніх приставок"). А застереження до цієї норми, за яким Крим залишав за собою право видозмінювати федеральні закони відповідно до місцевих умов і особливостей, було чи не єдиним реальним проявом цих прав.

Загалом кримська Конституція 1921 року розв'язувала фактично дві справи. Насамперед це організація влади в автономії. Її уособлювали Всекримський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів як "Вища Влада на території Крим. С.Р.Р.", Кримський Центральний виконавчий комітет – "вищий в

¹ Дністрянський С. Теорія Конституції // Цит. за: Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 194.

Криму законодавчий та контролюючий орган у період між з'їздами Рад", а також Раднарком – "для управління справами Крим. С.Р.Р.". На місцях владу представляли відповідні міські та сільські Ради робітничих, селянських, червоноармійських і військово-морських депутатів, окружні й робітничі з'їзди рад та їх виконавчі органи. Цікаво, що в тексті Конституції щодо до кримських владних органів узагалі не вживається термін "державний", який у Конституціях Криму 90-х років викликав рішуче невдоволення центру. Зустрічаємо такі означення: "органи Центральної влади Крим. С.Р.Р.", "герб і прапор Крим. С.Р.Р."

Друга справа, заради якої приймалася Конституція 1921 року, стосується врегулювання міжнаціональних відносин на півострові. Принципові засади Конституції в цьому питанні ґрунтувалися на стандартній марксистсько-ленінській риториці. Так проголошувалося, що "колонізаторській політиці царського уряду, а потім урядів наступників його генералів Денікіна й Вранґеля, політиці, спрямованій на гноблення на користь можновладних класів панівної нації й придушення економічного і культурного розвитку відсталих народностей, з числа яких найбільш значна в Криму татарська, зі встановленням влади рад трудящих покладено край". Декларувалося також, що політика царату, яка розпалювала національну ворожнечу, "замінена вільним, рівним і цільним союзом національних груп трудящого населення Криму", а "Крим. С.Р.Р. стає до лав тих федерацій Великої Радянської Республіки, котрі усім своїм існуванням кажуть: тільки в умовах диктатури робітничого класу і біднішого селянства можна розв'язати національні протиріччя".

Відповідно Конституція 1921 року скасовувала усі попередні національні й національно-релігійні привілеї та обмеження. "Державними мовами Крим. С.Р.Р." визначалися російська і татарська. Це, до речі, єдиний випадок уживання в тексті терміна "державний". Тепер важко сказати, що це було — просто недбалість

авторів чи існували інші причини. Потім це положення, вирване з контексту, використовувалося для обґрунтування національного, точніше "національно-татарського" характеру кримської радянської автономії. Однак для таких тверджень немає підстав. Радянська автономія в Криму мала виключно територіальний характер, а наявність двох державних мов покликана була символізувати ліквідацію будь-якого національного гніту та переваг однієї нації над іншою (для порівняння варто нагадати Конституцію Курултаю від 13 грудня 1917 року).

У 1929 році VI з'їзд Рад Кримської АРСР ухвалив нову редакцію Конституції, яка, зберігаючи засадничі позиції попереднього варіанту, містила деякі суттєві новації. Незмінними залишалася класова суть нового Основного Закону, який виходив з проголошених Жовтневою революцією принципів диктатури пролетаріату, та "територіальний" характер автономної республіки, що прагнула "встановлення економічної й культурної рівності і твердого закріплення міжнаціонального співробітництва". Відповідно встановлювалася рівність усіх громадян незалежно від їх расової та національної приналежності й визнавалися "такими, що суперечили основним законам Республіки", будь-які переваги для окремих національностей.

Значно удосконалювалася норма, що регулювала сфери застосування мов. Крім російської і татарської, які, щоправда, називалися "загальноживаними", а не "державними", як у попередній Конституції, йшлося про право кожного громадянина у відносинах з державними органами, громадянами, організаціями користуватися своєю мовою. Включення до Конституції масиву статей про права і свободи громадянина обумовило й появу поняття "кримське громадянство". Специфіка цього інституту на радянському ґрунті полягала насамперед у тому, що і в цій Конституції практично не вживалися терміни "державна", "державний" стосовно Кримської АСРР. Тому її громадянство визначалося досить

делікатною формулою: "Громадяни, які проживають на території Кримської АСРР, є громадянами Російської СФРР і Союзу СРР". Усе повторюється до дрібниць. У боротьбі за збереження самого інституту громадянства Верховна Рада АР Крим 19 червня 1997 року внесла зміни до Конституції 1995 року, за якими пропонувалося перетворити означення "громадянин Республіки Крим" на "громадянин АР Крим".

Та головна новація кримської Конституції 1929 року полягає в інтерпретації проблеми відносин центру й автономії, причому врегульовувалася вона досить своєрідно. Насамперед значно докладніше окреслено межі компетенції і предмети відання Кримської АСРР та її органів. Вихідною позицією для визначення "автономних прав Кримської АСРР" стали вже відомий декрет 1921 року, а також Конституції Радянського Союзу і РСФРР та самої Кримської АСРР. У межах цих прав автономна республіка в особі своїх органів влади наділялася повноваженням видавати законодавчі акти, обов'язкові на всій її території. Незважаючи на обмеження сфери компетенції республіки, як і раніше, другорядними питаннями, саме включення до Конституції чіткого переліку її прерогатив, безумовно, піднімало статус автономії.

Фактичне "матеріальне" наповнення повноважень Кримської АСРР майже не змінилося. Наприклад, з'їзд Рад установлював місцеві податки і збори, але відповідно до Конституції РСФРР та законодавства Радянського Союзу. Бюджет республіки також "включався як складова частина до єдиного державного бюджету РСФРР у порядку союзного законодавства" (до речі, бюджетний процес уперше виділявся в окремий розділ, який так і називався "Про бюджетне право"). Те саме стосувалося і проблеми власності, якої Кримська АСРР практично не мала, адже "уся земля, надра, вода, а так само фабрики і заводи, залізничний, водний і повітряний транспорт і засоби зв'язку в межах

Кримської АСРР складають власність держави на засадах, що визначаються законами Союзу Соціалістичних Радянських Республік і верховних органів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки". Навіть якщо вживання терміна "державна" й могло викликати певну двозначність (наприклад, в останньому розділі Конституції йшлося про "державний герб і державний прапор" Кримської АСРР), то чітка згадка про законодавство Радянського Союзу та Російської Федерації не залишала жодних сумнівів.

Водночас підвищення статусу Кримської АСРР відбувалося за рахунок розширення її "процесуальних" повноважень. Із цієї точки зору саме досвід Конституції 1929 року має безперечну актуальність. Хоча, на жаль, у ході тривалого й складного процесу приведення нормативно-правових актів АР Крим у відповідність до Конституції та законів України цей документ узагалі не згадувався. Більше того, тільки дехто знав про сам факт його існування. А шкода, адже використання подібної моделі дало б позитивний імпульс цьому процесу, змістивши акценти з боротьби, зокрема за власність, на процесуальні процедури.

Суть цієї моделі – в запровадженні своєрідної системи "стримувань і противаг" у відносинах між центром і автономією. Так, наприклад, постанови і розпорядження Всекримського з'їзду Рад, ЦВК, його Президії й Раднаркому Кримської АСРР могли призупинятися й скасовуватися Всеросійським з'їздом Рад і ЦВК та його Президією (щоправда, в останньому випадку – з подальшим затвердженням ЦВК). У свою чергу ЦВК Кримської АСРР та його Президія наділялися правом вносити до Всеросійського ЦВК і через Раду національностей Радянського Союзу до союзного ЦВК "подання про скасування чи зміну декретів і постанов усіх центральних органів, котрі визнаються ними недоцільними з огляду на місцеві умови". Раднарком Кримської АСРР мав повноваження "контролю і ревізії діяльності" на своїй території усіх

урядових установ і підприємств, що були безпосередньо підвідомчі центру й не входили до складу народних комісаріатів і управлінь Кримської Автономної СРР.

Особливо система "процесуальних" повноважень Кримської АСРР стосувалася відносин на рівні урядів та наркоматів, ґрунтуючись на поділі останніх на "об'єднані" та "необ'єднані" (сама ідея закладалася ще Конституцією 1921 року). "Необ'єднані" наркомати (внутрішніх справ, юстиції, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення) безпосередньо підлягали тільки ЦВК, його Президії та РНК Кримської АСРР, виконуючи їхні постанови, директиви і завдання. "Об'єднані" наркомати (торгівлі, фінансів, праці, робітничо-селянської інспекції, центральне статистичне управління), будучи у віданні керівних органів Кримської АСРР, виконують директиви наркоматів і управлінь Союзу РСР та Російської СФРР. Відповідно, наприклад, усі постанови і розпорядження Раднаркому РСФРР "по лінії необ'єднаних наркоматів" вважалися чинними на території Кримської АСРР, якщо їх не призупиняла Президія ЦВК Кримської АСРР. ЦВК та Президія Кримської АСРР могли також опротестувувати директиви і постанови РНК РСФРР "по лінії об'єднаних наркоматів", а "по лінії необ'єднаних наркоматів" і призупиняти їх. Більше того, кримські керівні органи мали право призупиняти розпорядження об'єднаних наркоматів РСФРР не тільки в разі невідповідності їх Конституції або законодавству РСФРР, а й Конституції і законодавству Кримської АСРР і навіть у тому випадку, якщо "негайне провадження їх в життя явно суперечить господарським інтересам Кримської АСРР". Зі свого боку об'єднаний наркомат РСФРР позбавлявся можливості скасовувати постанови "одноіменного наркомату Кримської АСРР", якщо "він хоч і суперечить директивам об'єднаного наркомату РСФРР і загальнофедеральному законодавству, але точно спирається на точні приписи РНК чи ЦВК Кримської АСРР". У цих випадках об'єднані наркомати РСФРР опротестовували їх у Всеросійський ЦВК.

Якщо знову вдатися до історичних аналогій, згадаємо, що в проекті Конституції АР Крим, прийнятому у жовтні 1998 року і тоді ж поданому на затвердження Верховної Ради України, містилася норма, за якою Крим керувався б не законами України, а лише їх основами і принципами, приймаючи власні нормативно-правові акти. Ясно, що ця ідея на тлі усіх перипетій кримського конституційного процесу не мала жодних шансів, тому й не увійшла до затвердженого тексту. Та виявляється, що така ж ідея цілком щасливо увійшла до Конституції 1929 року. Встановлювалося, що "по лінії загальносоюзних і об'єднаних наркоматів Союзу РСР та Російської СФРР уряду Кримської АСРР надається у належних випадках право видання постанов і розпоряджень, відповідно до місцевих умов, для розвитку чинних директив, постанов і розпоряджень органів влади Союзу РСР та Російської СФРР".

Показово, що модель "стримувань і противаг" певною мірою застосовувалася й у внутрішньому житті автономії. Наприклад, на місцевому рівні районні виконкоми, які ф'ормувалися відповідно на районних з'їздах рад, могли призупиняти "проведення в життя розпоряджень" наркоматів Кримської АСРР, правда, лише у виняткових випадках і "в разі явної невідповідності цього розпорядження постановам ЦВК та Президії чи Раднаркому Кримської АСРР".

Прийнята в рік "великого перелому" кримська Конституція 1929 року з усіма її цікавими новаціями існувала недовго. "Повна перемога соціалізму", а фактично остаточне закріплення тоталітарного режиму докорінно змінили ситуацію в Радянському Союзі. Правовим оформленням цього стала нова союзна Конституція 1936 року, нові конституції союзних і автономних республік. У рамках цього процесу 4 червня 1937 року ІХ надзвичайний з'їзд Рад Кримської АРСР затвердив нову Конституцію, яка яскраво засвідчила те, що потім стали звично називати прірковою між деклараціями і реальністю.

Саме в цій Конституції послідовно вживається термін "державний". Уже в статті 1 Кримська АРСР визначалася як "соціалістична держава робітників і селян". Порівняно з попередньою Конституцією запроваджувалося чітке поняття кримського громадянства у нерозривній єдності з громадянством Союзу РСР та Російської Федерації: "Кожен громадянин Кримської АРСР є громадянином РРФСР та СРСР. Громадяни РРФСР і всіх інших союзних республік користуються на території Кримської АРСР однаковими правами з громадянами Кримської АРСР". Відповідно йшлося про основні права та обов'язки громадян Кримської АРСР.

Глава II мала назву "Державний устрій", глава III – "Вищі органи державної влади Кримської АРСР". Принагідно слід зазначити, що структура цих органів мінялася відповідно до загальної схеми організації влади в СРСР. Зокрема, скасовувалися з'їзди рад та ЦВК, натомість "вищим органом державної влади Кримської АРСР" проголошувалася Верховна Рада Кримської АРСР, яка визнавалася ще й "єдиним законодавчим органом Кримської РСР".

У такому означенні не варто шукати елементи розподілу влади, якщо взяти до уваги, що й нинішній український парламент теж називається єдиним органом законодавчої влади. Просто зважаючи на те, що попередні владні інститути Кримської АРСР, так само як і Союзу РСР та Російської Федерації – з'їзди рад, ЦВК усіх рівнів та їх президії – мали право видавати законодавчі акти, виникла необхідність закріпити цю функцію лише за Верховною Радою, точніше Верховними Радами Союзу РСР, союзних і автономних республік.

Щодо вживання терміна "державний" у Конституції Кримської АРСР, то у главі IV йшлося про Раднарком Кримської АРСР як "вищий виконавчий та розпорядчий орган" її державної влади, а в главі V – про місцеві органи державної влади в особі

районних, місцевих, сільських і селищних рад. Чому на це слід звернути увагу? У ході конституційного процесу на кримському рівні, особливо коли після прийняття в 1996 році нового Основного Закону України ініціатива в цій справі перейшла до рук центру, старанно блокувалися будь-які спроби вживання в усіх варіантах кримської Конституції, поданих на затвердження Верховної Ради України, терміна "державний". Це пояснювалося тим, що після намагання кримських політиків надати автономії ознак суверенної держави (це найяскравіше проявилось у Конституції від 6 травня 1992 року) навіть суто формальне використання означення "державний" викликало рішучий опір центру.

У 1937 році тодішній центр не тільки не протидіяв, а, навпаки, заохочував надання Кримській АРСР (втім, як і всім іншим союзним і автономним республікам) усіх зовнішніх ознак державності, водночас позбавляючи її реальних повноважень. Яскравим свідченням цього стала ліквідація системи "стримувань і противаг" між центром і автономією, яка була унікальною прикметою Конституції 1929 року. У новій кримській Конституції 1937 року її замінило лаконічне положення, за яким "у випадку розбіжностей між законами Кримської АРСР і законами СРСР та РРФСР діють закони СРСР та РРФСР". Наступність же кримських радянських конституцій проявилася у їх незмінному "територіальному" характері, що спирався на принцип рівності усіх національностей, які мешкали в Криму. Звідси й положення Конституції про рівноправне вживання російської й татарської мов. Але в середині 30-х років мовні проблеми не мали такої злободенності, як сьогодні.

II. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В АР КРИМ: НА ХВИЛІ “ДОГОВІРНОГО” СУВЕРЕНІТЕТУ

Від моменту здобуття Україною незалежності проблема статусу Криму залишається незмінно актуальною й досить болісною. Про це вже багато написано, досліджено чимало її аспектів. Ми ж торкнемося деяких правових проблем.

У липні 1990 року друга сесія обласної Ради утворює оргкомітет з вироблення пропозицій щодо статусу Криму, а в серпні на підставі інформації цього оргкомітету приймає звернення до Верховних Рад СРСР та РРФСР про відміну указів, якими свого часу було скасовано автономну республіку Крим¹.

Нарешті 12 листопада 1990 року четверта сесія ухвалює рішення про проведення референдуму, яке складалося з восьми пунктів. Першим з них затверджувалося Тимчасове положення про референдум і порядок його проведення на території Кримської області Української РСР. Другим пунктом сам референдум призначався на 20 січня 1991 року, третім – утворювалася комісія з організації референдуму у складі 29 осіб (деяким з них, зокрема Л.Грачу, судилося відіграти значну роль у кримській політиці) під головуванням самого М.Багрова.

Символічним можна назвати пункт шостий рішення: “Вважати доцільним знайти форми участі народних депутатів СРСР та УРСР, обраних від Кримської області, депутатів обласної Ради в роботі над новим Союзним договором”. У цьому пункті вперше так відкрито проявилися амбіції кримської еліти, її прагнення вийти на зовсім інший рівень відносин із центром.

¹ Див.: Багров Н. Крым. Время надежд и тревог. – Симферополь, 1996. – С.98–99.

У рішенні йшлося також про звернення до Верховних Рад Російської Федерації, Узбекистану, Таджикистану, Киргизії та Казахстану щодо сприяння у проведенні референдуму серед кримських татар, інших депортованих з Кримської області народів, які на той час мешкали на їхніх територіях. Цей пункт теж можна вважати знаковим, оскільки він розкривав підходи до розв'язання національної проблеми: кримські лідери прекрасно усвідомлювали значення татарського фактору, проте намагалися обмежити його політичну вагу.

Ситуація повторювалася майже фотографічно.

Кримські політики, подібно до своїх попередників у далекому 1918 році, прагнули повного суверенітету півострова. Це підтверджує, зокрема, стаття 4 Тимчасового положення про референдум та порядок його проведення на території Кримської області Української РСР, за якою “виключно проведенням референдуму вирішуються питання права народів Кримської області на самовизначення, відновлення на території Кримської області своєї державності — Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”.

У свою чергу кримські татари вважали відновлення Кримської АРСР виключно своєю справою. Ще 8 листопада 1988 року в підсумковій заяві учасників зустрічі представників національного руху кримських татар (відбулася в одному з районів Криму) одним із завдань було названо “відновлення Кримської АРСР у кордонах, визначених декретом ВЦВК та Раднаркому від 18 жовтня 1921 року”¹.

Потім теза про Кримську АРСР як “національну державу” кримських татар з'являється в статуті Організації кримськотатарського національного руху (травень 1989 року, хоча опубліковано цей статут було 12 квітня 1991 року в газеті “Авдет”)².

¹ Крымско-татарское национальное движение. – Т.2. – С.57.

² Там само. – С.60.

Серед інших подібних документів варто назвати також резолюцію наради представників національно-демократичних незалежних рухів, що пройшла в Криму 7-8 жовтня 1989 року. У цій резолюції, присвяченій проблемам кримськотатарського народу, зокрема, зазначалося: “Нація, котра сформувалася на території Криму, мала протягом віків свою незалежну державу й отримала на початку ХХ століття національну автономну республіку...”¹. Резолюція закінчувалася вимогою відновлення “кримськотатарської національної державності” у її довоєнних кордонах.

Як відомо, перебудова та викликані нею демократичні процеси в СРСР позитивно визначили ставлення центральної влади до цієї проблеми. Так 2 липня 1989 року Рада національностей Верховної Ради СРСР утворила Комісію з проблем кримськотатарського народу. А вже 14 листопада Верховна Рада СРСР ухвалила Декларацію про визнання незаконними та злочинними репресивні акти проти народів, що зазнали насильницького переселення, та забезпечення їхніх прав.

Нарешті 28 листопада 1989 року Верховна Рада СРСР затвердила висновки й пропозиції Комісії з проблем радянських німців та кримськотатарського народу. У цих висновках, зокрема, зазначалося, що “відновлення прав кримськотатарського народу не можна здійснити без відновлення автономії Криму шляхом утворення Кримської АРСР у складі Української РСР. Це відповідало б інтересам як татар, так і представників інших національностей”².

Отже, все-таки вперше офіційно ідея відновлення автономії в Криму пролунала на союзному рівні. Цілком імовірно, що саме татарський складник цієї ідеї спонукав тодішнє кримське керівництво шукати власний шлях. М.Багров назвав його “нашою кон-

¹ Там само. – С.70.

² Там само. – С.82.

цепцією розвитку Криму”. У цій концепції він виділяє кілька аспектів.

По-перше, територіальний, який у свою чергу має дві складові — міжнародну та внутрішньодержавну. Політичне вирішення міжнародної складової передбачало підписання відповідної угоди між Росією та Україною, причому Крим сподівався відіграти далеко не другорядну роль. Внутрішній бік проблеми полягав у тому, наскільки кримська автономія “вписалася б у конституційну модель держави, що формувалася”.

По-друге, економічний аспект, що визначався “ступенем залежності від інтегрованості в економіку Росії та України, перспективами її подальшого розвитку в тому чи іншому напрямі, можливістю й доцільністю структурних перетворень в економіці Криму залежно від її орієнтованості”.

По-третє, військово-стратегічний аспект, пов’язаний з особливим геополітичним положенням півострова, причому Крим намагався запропонувати формулу розподілу Чорноморського флоту, яка б улаштувала всіх.

По-четверте, міжнаціональний аспект кримської проблеми. “Ми виходимо з того, – зазначав М.Багров, – що лише враховуючи інтереси усіх без винятку народів, які проживали в Криму, можна забезпечити стабільність та згоду на півострові”¹.

Символічно, що комплекс питань, зумовлених “відновленням історичної справедливості — поверненням депортованих народів, відновленням республіки, подоланням кривд, заподіяних масовими порушеннями прав людини в минулому” належав до т. зв. “морально-етичного боку проблеми”. Кримські татари окремо навіть не згадувалися, що цілком відповідало планам і настроям кримських лідерів. Однак те, що тепер іноді називають “проектом

¹ Див.: Багров Н. Политико-правовые аспекты становления АР Крым // Культура Причерноморья (Симферополь). – 1998. – №4. – С.246–247.

Багрова”, було все-таки лише новою формою моделі, яку протягом 1918–1919 років намагалися реалізувати перший і другий крайові кримські уряди. Вони прагнули будувати майбутнє півострова на основі “нової історичної спільноти” – народу Криму.

Водночас українські лідери, подібно до Центральної Ради, перевагу віддавали саме татарському фактору. Єдиною офіційною реакцією України на проголошення референдуму стала Постанова Президії Верховної Ради УРСР “Про деякі заходи по стабілізації суспільно-політичної ситуації в Кримській області” від 27 листопада 1990 року.

У постанові завуальовано визнавалося існування проблем, пов’язаних зі “зміною статусу Криму”, а відповідальність за це цілком традиційно покладалася на засоби масової інформації. Однак основний акцент робився на кримськотатарське питання, причому з намаганням звинуватити в цьому союзний центр. Зокрема, констатувалося, що внаслідок зволікання союзного уряду, Державної комісії з проблем кримськотатарського народу в питаннях розробки Державної програми повернення кримських татар на постійне проживання в Крим, недосконалості чинного законодавства цей процес відбувався стихійно, супроводжувався численними правопорушеннями. Забігаючи наперед, зазначимо, що майже через десять років у ході парламентських слухань, присвячених проблемам кримських татар, знову лунали посилення на недосконалість чинного законодавства.

Тоді ж, у листопаді 1990 року, демонстративна увага Президії Верховної Ради України лише до татарського елементу кримської проблеми тільки ускладнювала ситуацію.

Президія Верховної Ради навіть не дала правової оцінки самого інституту референдуму, якого на той час узагалі не знало ні союзне, ні українське законодавство. Союзний Закон “Про всенародне голосування (референдум СРСР)” було ухвалено лише 27 грудня 1990 року, а в Україні діяв тоді Закон “Про народне обго-

ворення важливих питань державного життя Української РСР” від 4 червня 1988 року, який передбачав зовсім інші механізми реалізації “зіставлення і врахування різноманітних думок та позицій трудящих” (саме так зазначалося в преамбулі до цього закону). За цим законом, мали обговорюватися й питання місцевого значення, але, за статтею 16, предметом такого обговорення могли бути лише “проекти рішень місцевих Рад народних депутатів та їхніх виконавчих комітетів про плани комплексного економічного й соціального розвитку та бюджет, про забезпечення соціалістичної законності, охорону правопорядку і прав громадян, про роботу підприємств, установ і організацій, пов’язаних з обслуговуванням населення, та інші важливі питання державного, господарського й соціально-культурного будівництва на місцях”.

Зазначимо ще, що в грудні 1990 року було ухвалено також союзний Закон “Про всенародне голосування (референдум СРСР)”, який, утім, не вирішував місцевих проблем. А відповідний український закон приймається лише у липні 1991 року. Можна стверджувати, що в умовах протистояння центру й регіонів кримський референдум був першою “пробою пера”, за якою уважно спостерігали усі “зацікавлені особи” – від Генсека КПРС до лідерів тих республік, що обговорювали проект нового Союзного договору. Може, саме цим пояснюється такий своєрідний інтерес до кримського референдуму: ніхто не заважав розвитку подій, уважно оцінюючи всі аспекти цієї цілком нової для радянської дійсності форми народного волевиявлення.

Протягом наступних місяців Президія Верховної Ради ще кілька разів торкалася цієї теми, проте знов-таки за вже відомою схемою — жодної реакції на референдум, підготовка якого в Криму йшла на повну силу, та увага до важливих, але другорядних на той момент питань.

Так 17 грудня Президія ухвалила винести на розгляд Верховної Ради проект Постанови “Про зупинення на території

Кримської області дії Постанови Ради Міністрів СРСР від 24 грудня 1987 року “Про обмеження прописки в деяких населених пунктах Кримської області та Краснодарського краю”. За цим союзним актом, “в інтересах громадського порядку та здоров’я населення” не підлягали прописці ті громадяни, які повернулися на постійне місце проживання, зокрема до Алушти, Євпаторії, Керчі, Севастополя, Сімферополя, Феодосії, Ялти, а також населених пунктів Бахчисарайського, Ленінського, Роздольнянського, Сімферопольського, Судакського, Чорноморського районів. За подібним “гнучким” формулюванням приховувалася пряма заборона насамперед кримським татарам повернутися до своїх домівок.

25 грудня того ж року Верховна Рада Української РСР зупинила дію цієї постанови на території республіки і доручила Раді Міністрів установити порядок прописки громадян у Кримській області. До речі, український уряд досить оперативно виконав це доручення, ухваливши вже 25 січня 1991 року відповідну постанову, за якою прописка в Кримській області здійснювалася на загальних засадах.

Подібна оперативність пояснювалася ймовірною загальною лінією тодішнього керівництва республіки, спрямованою на те, щоб терміново змінити “національно-демографічну” ситуацію, створивши противагу російськомовному населенню півострова.

Принагідно вирішувалося й інше завдання – утвердження прерогатив республіки у змаганні з союзним центром. За пунктом 33 статті 97 Конституції УРСР (а ці зміни було внесено до Основного Закону в 1989 році), Верховна Рада наділялася правом “зупиняти дію актів Ради Міністрів СРСР, його міністерств і відомств СРСР на території Української РСР у випадках їх невідповідності Конституції Української РСР та законам Української РСР з одночасною постановкою перед Верховною Радою СРСР питання про скасування цих актів”. До того ж після проголошен-

ня 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України, яка визнавала верховенство Конституції та законів по всій республіці, будь-яка подібна ситуація активно використовувалася для подальшого послаблення позицій центру. Та в масштабах кримського півострова це сприяло реалізації намірів тамтешніх лідерів, які залякували місцеве населення наступом “націоналістів”.

20 січня 1991 року, нарешті, відбувся референдум у Криму, в якому, за офіційними даними, взяли участь майже півтора мільйона осіб, або 81,37% від загальної кількості громадян, внесених до списків для участі в референдумі (відповідно до згаданого Тимчасового положення про референдум та порядок його проведення мали право голосувати “громадяни СРСР, які мешкали на території Кримської області та досягли 18 років”). За відновлення Кримської АРСР висловилося 93,26% тих, хто прийшов на дільниці для голосування.

24 січня п’ята сесія Кримської обласної ради ухвалила Постанову “Про заходи щодо виконання рішення, прийнятого на референдумі”. Цим рішенням затверджувався текст звернення до Верховної Ради УРСР, а також у порядку законодавчої ініціативи (а на той час обласна рада мала відповідні повноваження) ставилося питання про внесення змін до Конституції УРСР. У зверненні, зокрема, зазначалося: “Відновлення Кримської РСР – знаменна подія в історії Криму. Воно покликане всебічно гарантувати права людини, сприяти відродженню духовності та національних культур, успішному будівництву правової держави, стати потужним імпульсом економічного процвітання та соціального прогресу”.

Одразу впадало в око, що жодним словом не згадувалася Україна. Усе звернення було зорієнтовано на декларування статусу майбутньої автономної республіки як “суб’єкта Союзу РСР та учасниці Союзного договору”. В цьому контексті цілком кон-

кретного змісту набували слова щодо “правової держави” на території півострова.

28 січня звернення Кримської обласної Ради розглянула Президія Верховної Ради УРСР, яка ухвалила винести його на розгляд сесії з попередньою підготовкою в комісіях з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, у питаннях законодавства і законності, у питаннях діяльності рад народних депутатів, розвитку місцевого самоврядування.

Постанова Президії дещо зміщувала акценти. Якщо в рішенні Кримської облради основний наголос було зроблено на тому, що майбутня автономія стане повноправним суб'єктом Союзу РСР, то в постанові Президії Верховної Ради УРСР йшлося лише про відновлення Кримської АРСР.

Нічого не говорив про плани рівноправної участі в Союзному договорі й тодішній голова Кримської облради М.Багров у своєму виступі на сесії Верховної Ради УРСР, коли 12 лютого вона приступила до обговорення цього питання. Навпаки, він заявив, що виважене й відповідальне слово депутатів “значною мірою може визначити подальші шляхи формування Кримської АРСР у складі суверенної України”¹. Основні ж аргументи спрямовані були на спростування твердження про суто національний, кримськотатарський характер республіки. Зокрема, у виступі М.Багрова наводився такий факт: 1930 року в Криму налічувалося 16 районів, у тому числі 9 змішаних, 5 татарських, 1 російський, 1 єврейський. У 1936 році до них додалося ще 6 змішаних, 2 татарських і 1 німецький.

Отже, дискусія точилася переважно навколо питання про характер Кримської АРСР. Чіткий поділ тодішньої Верховної Ради УРСР на “лівих” і націонал-демократів визначив украї політизо-

¹ Тут і далі виступи народних депутатів наводяться за стенограмами засідань Верховної Ради України.

ваний характер обговорення, в якому загубилися не менш важливі, цілком професійні питання, пов'язані з визначенням правових параметрів автономії. Натомість ніхто не хотів “поступатися принципами”. Наприклад, член Донецької депутації Л.Гребенченко закликав “серйозно поставитися до волевиявлення народів Криму”. У свою чергу рухивець Олесь Шевченко говорив про право на самовизначення кримських татар, а його колега П.Осадчук узагалі відкинув саму ідею автономної республіки, запропонувавши “утворити Татарський національний округ з центром у місті Феодосія”.

Слід також додати, що лише в двох чи трьох виступах представників т. зв. “національно-демократичного табору” зверталася увага на деяку невідповідність між референдумом у Криму та його інтерпретацією на сесії Верховної Ради.

Так, на відміну від офіційного доповідача – голови Комісії у питаннях законодавства і законності О.Коцюби, який просто обійшов це “незручне питання”, депутат від Івано-Франківщини С.Волковецький прямо сказав, що розглядається питання “про Кримську АРСР як територіальну автономію в складі України і як суб'єкт Союзного договору”. А вже згаданий Олесь Шевченко навіть процитував листівку, поширювану в Криму перед референдумом. Варто навести цей текст: “20 января 1991 года — референдум о статусе Крыма. Что дает автономия Крыму? Это — гарантия будущего Крыма в составе Союза ССР. Это — приоритет крымских законов над любыми другими, кроме входящих в компетенцию Союза ССР. Это — право собственности крымчан на землю и все природные богатства Крыма. Это — передача в собственность Крыма значительной части государственного имущества на территории полуострова”.

Тепер годі заперечувати, що наведена листівка досить точно відтворювала реальні наміри кримських політиків, а нелегкий процес визначення правових засад кримської автономії починався

у протистоянні саме з цими позиціями. Проте, як і в багатьох інших випадках, деякий ідеологічний догматизм, характерний як для комуністів, так і для націонал-демократів, заступив усі слухні застереження й аргументи.

Тим більше, що власне аргументів майже не було, про що, до речі, досить відверто сказав депутат В.Шишкін, який виділив основні аспекти обговорення. По-перше, він поставив питання у такій площині: яка нація самовизначається — якщо “українська, то вона вже визначилася в межах України, якщо це російська нація, то Росія також існує як держава, якщо кримськотатарська, то вона має право на самовизначення, але чомусь відмовилася від участі в референдумі. По-друге, В.Шишкін спробував уточнити, для чого утворювати територіальну автономію, для реалізації якої мети — економічної, політичної чи пов’язаної з правами людини. Для вирішення питань економіки Криму не обов’язково створювати нову державу. Коли йдеться про права людини, то треба сказати, чиї права порушуються. Можна говорити, що не повною мірою захищені права кримських татар, та хіба порушуються права українців, росіян, представників інших національностей. Отже, залишаються політичні цілі, тому слід відверто сказати про них.

У такому ж ключі виступав і депутат А.Ткачук: “В Криму пройшов референдум, на якому, я підкреслюю, основна маса людей висловилися за кримську автономну республіку як суб’єкт Союзу. Ні в питаннях про референдум, ні в рішеннях Кримської обласної ради про Україну навіть не згадується... Тому я пропоную: Перше. Звернутися до Кримської обласної Ради народних депутатів з пропозицією надати Верховній Раді України перелік претензій і питань, що не можуть бути вирішені в Україні, але будуть вирішені, коли Крим стане державою... Тепер друге. Треба запропонувати Кримській обласній раді розглянути питання про місце кримської держави в Україні чи поза нею. Щоб також ми голосували без надуманих питань далі... Якщо державність

Криму — це така вже нагальна проблема і якщо це дійсно для людей, то нехай так воно і буде. Але якщо державність Криму — це поява нових міністерств, нових комітетів, виділення нової великої кількості персональних “Волг”, то навіщо це?”

У запалі емоцій, коли одним з аргументів на користь відновлення Кримської АРСР стали навіть посилення на завдання підготовки до курортного сезону (це давній аргумент: про них писала керчинська газета “Волна”), а депутат В.Козаренко взагалі поетично заявив: “Сталося так, що дитя народилося. І хоч зараз наші юристи кажуть, що те дитя позашлюбне, але воно вже є і від нас залежить, чи мати-Україна скупає його і притисне до своїх грудей”, — загубився виважений правовий аналіз усього комплексу проблем, пов’язаних з прийняттям рішення, яке могло значно вплинути на весь подальший розвиток держави.

А може, в цьому й не було потреби. Один з найпопулярніших на той час політиків В.Гриньов досить відверто сказав: “Певен, що сьогодні, коли проголосуємо “за”, то відкриємо “зелену вулицю” суверенітету України”.

Підсумки дискусії підбив тодішній Голова Верховної Ради Л.Кравчук, який однозначно підтримав ідею відновлення автономії, заявивши: “Я переконаний, що Кримська Автономна Республіка і люди, які будуть обрані до влади, керуватимуться високими гуманістичними цілями, цілями суверенності й демократії нашої суверенної України”. В результаті за відновлення Кримської АРСР проголосували 253 депутати.

Ухваливши Закон “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”, Верховна Рада України виявилася неготовою до реалізації подальших кроків у цьому напрямі, оскільки не мала чіткого уявлення про правові параметри майбутньої автономії. Це засвідчив той факт, що вона без вагань віддала ініціативу в цій справі Верховній Раді Криму. Саме так можна розцінити доручення “Верховній Раді Кримської АРСР

здійснити необхідні заходи з підготовки проекту Конституції Кримської АРСР”, що містилося в постанові про порядок введення в дію Закону “Про відновлення Кримської АРСР”.

Звичайно, з урахуванням нашого нинішнього досвіду тодішній варіант — віддати справу підготовки кримської Конституції найбільш зацікавленій стороні — видається досить-таки дискусійним. Однак було зроблено саме цей крок і тепер немає сенсу сперечатися з приводу його продуманості і обґрунтованості.

Практично одразу після відновлення Кримської РСР та перших “формальностей” її керівники приступили до двох справ — підготовки Конституції та унормування відносин з центром. 22 березня 1991 року Верховна Рада Кримської РСР утворила комісію для розробки Конституції. Нагадаємо, що 29 жовтня 1990 року, тобто через три місяці після проголошення Декларації про державний суверенітет України, наша Верховна Рада затвердила конституційну комісію та доручила їй підготувати концепцію нового Основного Закону. Інша справа, що конституційний процес розтягнувся на довгих шість років, а сама Конституція певною мірою “легалізувала” ті інституціональні зміни, що сталися в суспільстві та державі.

Якщо вдатися до більш віддалених історичних аналогій, то пригадаємо, що одразу ж після проголошення свого I Універсалу Центральна Рада 24 червня (за ст. ст.) 1917 року затвердила т. зв. “Інструкцію, на основі якої збирається Комісія по підготовці статуту автономної України” (першим пунктом цієї Інструкції передбачалося, що вона складатиметься із 100 осіб, “представників української та інших, що живуть в Україні, національностей”). Тоді ж почалися, а точніше дістали нового імпульсу, переговори між Центральною Радою та Тимчасовим урядом у справі нового ладу (як назвав їх М.Грушевський).

Отож, до складу Комісії з розробки Конституції АР Крим увійшло теж понад 100 осіб, які представляли усі національності

півострову, різні відомства і професії. Цією ж постановою Президії Верховної Ради Кримської АРСР доручалося сформувати робочі групи з підготовки окремих розділів проекту з включенням до них “провідних учених і фахівців з відповідних галузей знань”. Передбачалося також, що Концепцію кримської Конституції буде винесено на розгляд сесії до кінця того ж 1991 року.

5 квітня 1991 року вже Президія Верховної Ради Кримської АРСР (варто, до речі, звернути увагу на назву, оскільки й вона незабаром стане предметом політичних маніпуляцій) утворює робочу групу з підготовки Конституції під керівництвом М.Багрова. До складу групи увійшло ще вісімнадцять осіб, підібраних за тим же класичним “посадово-партійно-статевим” принципом: дві жінки (одна з них секретар комісії, завідувача юридичним відділом апарату Ради Міністрів Кримської АРСР), голова Кримської ради ветеранів війни і праці та заступник голови ради Федерації незалежних профспілок Кримської АРСР, прокурор Криму та начальник Кримського управління внутрішніх справ, голова Севастопольської міськради та перший секретар Першотравневого райкому Компартії України.

Більшість прізвищ уже нічого не говорить сучасному читачеві, деякі з них — навпаки. Насамперед це стосується самого М.Багрова та Л.Грача, тодішнього першого секретаря Кримського обкому. Ще два прізвища добре відомі фахівцям юристам — П.Євграфова (на той час доцент Харківського юридичного інституту, нині заступник Голови Конституційного Суду), котрого називають “батьком” кримської Конституції, та Г.Демидова, депутата Верховної Ради України першого скликання, нині керівника правової служби апарату Верховної Ради АР Крим, який був одним з найпопулярніших оборонців “кримських прав”.

Дуже скоро, 5 травня, Президія кримського парламенту схвалила запропонований робочою групою проект Концепції та вирішила опублікувати його в місцевій пресі. А вже 19 липня

Президія ухвалила внести цей проект на розгляд сесії. Однак необхідно наголосити на тому, що на сесію виносився не сам проект, а т. зв. “пропозиції до основних розділів” Концепції за результатами її обговорення. Так серед тих пропозицій, що додавалися до постанови Президії, виділялася ідея віддати на волю референдуму питання про “назву держави і Конституції” — Республіка Крим або Кримська АРСР. У цих же пропозиціях з’являється й питання кримського громадянства, яке незабаром стане одним з найпроблемніших. Водночас за результатами обговорення проекту Президія вирішила не включати до Концепції розділ “Президентська форма правління”, та, як засвідчив подальший розвиток подій, позиція кримських політиків кардинально змінилася. Того ж 19 липня Верховна Рада Кримської АРСР затвердила Концепцію Конституції, ухваливши винести на референдум питання про назву автономії.

Фактично Концепція складалася з трьох частин — вступної, яка в свою чергу включала чотири пункти; структури майбутньої Конституції та короткого викладу кожного її розділу.

Особливий інтерес становить вступна частина Концепції, де викладалися основні принципи кримської Конституції. Зазначалося насамперед, що Республіка Крим (варто звернути увагу, що саме ця назва виносилася на перше місце) “разом з іншими рівноправними державами-учасниками Союзного договору” входить до складу СРСР. Відповідно до Конституції передбачалося включити ті положення, які визначали б “політико-правовий статус Республіки Крим (Кримської РСР) у структурі Союзу РСР”. Паралельно бачимо спробу “ув’язати” це з необхідністю врегулювати свої відносини з Україною. Вказувалося, що Республіка Крим є “правовою демократичною державою в складі України”.

Однак можна дійти висновку, що згадка про Україну була тоді радше “протокольною”, і це засвідчувала структура майбутньої Конституції. Її перший розділ планувалося назвати “Респуб-

ліка Крим (Кримська АРСР) — правова демократична держава”, а другий — “Республіка Крим (Кримська АРСР) та Союз Суверенних держав”, тобто зв’язок з Україною від самого початку був до певної міри другорядним.

Заслуговують на увагу “основні принципи”, яких додержувалася Республіка Крим як учасник Союзного договору і відповідно до яких вона буде свої відносини з іншими республіками (слід розуміти, і з Україною в тому числі). Це “рівність, повага до суверенітету, територіальної цілісності й невтручання у внутрішні справи, розв’язання спорів демократичним шляхом, виключно мирними засобами, взаємодопомога, добровільне виконання зобов’язань, що випливають з Договору й міжреспубліканських угод”. Передбачався також обмін “повноважними представниками між республіками — суб’єктами Союзу РСР”, не кажучи вже про відносини з іншими державами та міжнародними організаціями.

Водночас заради справедливості варто зауважити, що за своєю спрямованістю Концепція була досить суперечливою. З одного боку, вона справді задумувалася як Конституція суверенної держави, зв’язок якої з двома центрами – союзним і республіканським — мав доволі формальний характер. Так, зокрема, декларувалося, що “Конституція Республіки Крим у межах установлених (Договорами і Конституціями СРСР та Республіки України) повноважень має на своїй території верховенство, тобто вищу юридичну силу, щодо всіх інших актів державних органів Союзу РСР та Республіки України”.

Відповідно Конституція заклала ідею делегування повноважень автономної республіки “знизу вверх”, тобто вона залишалася цілком самостійною, крім тих обмежених функцій, які добровільно передавала центру — Союзу.

З іншого боку, вона містила деякі важливі принципи відносин між автономією та Україною, які потім так і не увійшли до кримської Конституції 1992 року. Це, зокрема, положення, за

яким “Конституція Республіки Крим (Кримської АРСР) не повинна суперечити Конституції та Законам Республіки України, додержання та виконання яких є обов’язковим на території Республіки Крим (Кримської АРСР)”. Це положення, котре зараз сприймається як цілком природний, невід’ємний елемент правового статусу Криму в складі України, лише у 1998 році, коли Верховна Рада України затвердила кримську Конституцію, втратило, на решті, свою політичну гостроту.

Те ж саме можна сказати й про те, як у Концепції вирішувалася проблема кримського громадянства. Зазначалося, що засади відповідного розділу спираються на приписи української Конституції, проте громадянами Республіки Крим визнавалися особи, що постійно мешкали в Криму та “додержувалися Конституції та законів держави”. Одразу ж виникало питання, якої держави, адже першими рядками Концепції Республіка Крим визначалася як “правова демократична держава”. Щоправда, далі вказувалося, що на території півострова діє “єдине для всіх громадянство Республік України і Криму, громадянство, встановлене Договором про Союз Суверенних Держав та Союзною Конституцією”, які закріплюються й деталізуються в законах України, Криму та Союзу РСР про громадянство.

Однак більшість інших принципових положень Концепції були чітко зорієнтовані на забезпечення максимального обсягу прав автономної Республіки. Наприклад, передбачалося закріпити “особливий статус землі, надр, лісів, водних, лікувальних та інших природних ресурсів Криму”, які проголошувалися загальним і невід’ємним надбанням “усіх його народів”. Підвалинами фактично повного економічного суверенітету Криму виступали також “самостійна бюджетна, цінова, податкова, кредитна та інвестиційна політика”.

Аналогічні принципи, спрямовані на здобуття й політичного суверенітету, закріплювалися в тих положеннях, котрі розкрива-

ли зміст “державного устрою Кримської Республіки”. Концепцією передбачалося, що, виходячи з принципів розподілу влади, у Конституції буде детально “викладено положення про законодавчу владу в Республіці Крим, яку здійснює Верховна Рада як єдиний в державі представницький орган державної влади”. Відповідно Голова Верховної Ради АР Крим набував статусу “голови держави Республіки Крим”. Оцінюючи ці та інші положення Конституції, можна тільки дивуватися позиції центру, який наче не помічав глобальних намірів своєї автономії. Це підтверджував, зокрема, той факт, що 6 червня того ж року Верховна Рада України ухвалила нову Постанову “Про питання, віднесені до відання Кримської АРСР”, за якою знов-таки парламент автономії мусив до 1 вересня 1991 року розробити та подати Верховній Раді Української РСР пропозиції щодо “розмежування компетенції Української РСР і Кримської АРСР”.

У березні 1992 року було створено “робочу групу з делегації Верховної Ради України і Верховної Ради Республіки Крим з питань розмежування повноважень між Україною й Республікою Крим”. 22 квітня проект Закону “Про розмежування повноважень між Україною й Республікою Крим” пройшов перше читання, а після другого читання 24 квітня набрав чинності як Закон “Про статус Автономної Республіки Крим”, який надав їй досить широкі повноваження, зокрема “участь у формуванні та здійсненні внутрішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України” з питань, що стосувалися її інтересів, “здійснення невід’ємного права використання землі, надр, рослинного і тваринного світу” та інших природних ресурсів на її території та прилеглий частині континентального шельфу України тощо.

Однак це не задовольнило кримських політиків, які за тих обставин тримали ініціативу в своїх руках, чому значною мірою сприяла сама атмосфера переговорного процесу “як рівного з рівним”. 5 травня кримський парламент проголосив “Акт держав-

ної самостійності Республіки Крим”, а наступного дня ухвалив Конституцію, яка відтоді стала постійним джерелом напруги у відносинах між центром і автономною республікою.

Після чергового раунду переговорів були внесені зміни і до Закону “Про статус Автономної Республіки Крим”. Змінилася сама назва, яка тепер звучала так: “Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим”. Це повністю відповідало настроям кримських політиків, які, спостерігаючи “парад суверенітетів”, виходили з того, що Республіка Крим має здійснювати на своїй території всі повноваження, крім тих, які вона добровільно делегуватиме Україні. Явні поступки з боку центру відбивав і зміст нового акту. Так тепер уже йшлося про здійснення “невід’ємного права власності на землю, надра, водні та інші природні ресурси”, “формування бюджетних взаємовідносин між урядами України і Республіки Крим на договірних засадах”. Щоправда, введення в дію нового закону обумовлювалося приведенням Верховною Радою Республіки Крим Конституції й законодавства республіки у відповідність до Конституції й законів України.

Що сталося далі — добре відомо. Вичерпавши всі “мирні” засоби й проявивши максимальне терпіння, 17 березня 1995 року Верховна Рада України скасувала кримську Конституцію й ухвалила новий Закон “Про Автономну Республіку Крим”, який істотно змінював її повноваження (досить лише сказати, що замість “невід’ємного права власності на землю й надра” віданню республіки підлягала лише “реалізація права власності на об’єкти, що їй належать”). А головне — за цим законом, Конституція АР Крим мала затверджуватися Верховною Радою України.

Так почався новий етап кримського конституційного процесу. Верховна Рада АР Крим підготувала кілька нових проектів, але їхньою загальною вадою було те, що всі вони представляли лише “косметично відремонтований” варіант усе тієї ж скасованої Конституції від 6 травня 1992 року.

Тоді ж, власне, українські фахівці нарешті звернулися до фундаментальних проблем, зіткнувшись з нагальною потребою з'ясувати саму правову природу кримської автономії. Виявилося, що навіть терміни потребували певного осмислення й аргументації (чи правомірно, наприклад, уживати означення "органи державної влади Автономної Республіки Крим", доцільність і зміст кримського громадянства). Висловлювалися також сумніви, чи доцільно взагалі включати до Конституції автономної республіки розділи "громадянське суспільство", "права і свободи людини і громадянства", забезпечити які вона не мала жодних можливостей. Найбільш прийнятною за тих обставин видавалася дещо спрощена структура, яка відповідала б автономній природі республіки: загальне положення, де визначалися б основні засади статусу АР Крим як складової частини України; предмети відання й компетенція; нарешті, організація влади в Автономній Республіці Крим.

Утім, усе це так і лишилося побажанням, а Верховній Раді України вже вкотре довелося розглядати черговий варіант кримської Конституції в редакції від 6 травня 1992 року, що, зрозуміло, ускладнило процес її затвердження. В результаті після інтенсивних дискусій 4 квітня 1996 року було затверджено лише частину статей, які не викликали заперечень. Показово, що незатвердженими лишилися принципові положення стосовно території, символів, статусу, мов, громадянства, власності на надра й природні ресурси, деяких предметів відання АР Крим (знову-таки питання власності), частини повноважень Верховної Ради та її Голови, компетенції уряду.

Тоді ж висловлювалися цілком слушні побоювання, що затвердження лише частини Конституції АР Крим до прийняття самої Конституції України неодмінно викличе необхідність внесення змін до Закону "Про Конституцію АР Крим".

Паралельно тривала робота над проектом Конституції України, в якому, зрозуміло, не могли не відбиватися всі крим-

ські проблеми й суперечності. Якщо перший варіант, представлений на розгляд Конституційної комісії у листопаді 1995 року, в цілому відтворював зміст закону про АР Крим від 17 березня, то після доопрацювання проекту робочою підкомісією Конституційної комісії (редакція від 23 лютого 1996 року) статус Криму зазнав відчутних змін: замість “Автономної Республіки” — “автономія”, замість “Конституції” — “статут”.

Так увесь розділ X проекту Конституції України пропонувався назвати “Автономія Крим”. За його статтею 138, Автономія Крим визначалася складовою частиною України, яка в межах, установлених Конституцією України та своїм Статутом, вирішує питання, віднесені до її відання. Однак перелік цих питань не наводився. Вказувалося лише, що “Автономія Крим у межах, передбачених законом, розробляє, затверджує і виконує свій бюджет, запроваджує податки і збори Автономії Крим”, причому в її розпорядженні планувалося залишити запроваджені нею податки і збори, а також відрахування з загальнодержавних податків, розмір яких визначається законом України.

Зрозуміло, подібний варіант не міг задовольнити кримських політиків. 11 квітня 1996 року Верховна Рада АР Крим навіть ухвалила Постанову “Про проект Конституції України”, в якій запропонувала народним депутатам України від Криму “утриматися від підтримки” проекту, оскільки в ньому не враховувалися “інтереси народу Криму”.

У свою чергу ті, хто був проти автономії Криму, аргументували свою позицію тим, що світова практика майже не знає прикладів, коли у складі унітарної держави існує автономна республіка з власною Конституцією й широкими правами. З одного боку, це справді так. Однак виявляється, що у нашій не такій уже далекій історії можна знайти цікаві приклади. У цьому зв'язку варто згадати досвід Української Народної Республіки. На початку березня 1918 року Центральна Рада ухвалила закон, яким уста-

новила новий територіальний поділ України на “землі”. Потім гетьман Скоропадський відмовився від цієї новації, а в Українській державі було відновлено традиційну систему “повіт – губернія”. В “другій” УНР взагалі виникла парадоксальна ситуація. З одного боку, формально Директорія сприйняла ідею земельного поділу України, про що свідчить навіть назва її офіційного органу, де друкувалося українське законодавство, — “Вісник державних законів для всіх земель УНР”. З іншого боку, в реальному житті все залишилося по-старому і це, у свою чергу, доводить аналіз українського законодавства, затвердженого Директорією з урахуванням саме губерніально-повітової моделі. Хоча, як свідчать деякі джерела, український уряд планував “переведення фактичного поділу на землі згідно ще з законом про це Центральної Ради”¹.

Наприкінці січня 1919 року майже усі київські газети вийшли з заголовками “Свято об’єднання українського народу”. Саме такою була загальна оцінка Акта злуки між УНР та ЗУНР, що його проголосив Універсал Директорії 22 січня 1919 року. Символічно, що відзначення злуки між УНР та ЗУНР збіглося з річницею IV Універсалу; це дало підставу говорити про здійснення “двох мрій” — здобуття незалежності й забезпечення соборності України. “Свято річниці четвертого універсалу, — писав 22 січня 1919 року часопис “Україна”, — стало тим більш дорогим, що здійснилась на наших очах друга мрія української нації: Західна Українська Республіка і Велика Україна об’єдналися в одне державне тіло. Кордони впали, немає більше “русинів” і “малоросів”, а тільки громадяни УНР”.

Об’єднання “Великої” та “Західної” України стало визначною подією суспільно-політичного життя. Київська преса докладно інформувала про візит галицької делегації, яка, за словами її

¹ Громада (Кам’янець-Подільський). — 1919. — 13 червня.

керівника, лідера української радикальної партії Л.Бачинського, прибула до столиці УНР, щоб остаточно нотифікувати ухвали щодо “нерозлучного об’єднання двох українських республік”.

Широко обговорювався й сценарій урочистого святкування цієї події, для чого було створено спеціальну урядову комісію на чолі з відомим професором І.Огієнком. Планувалася велика маніфестація на Софійській площі, служба Божа, військовий парад, а сам день 22 січня проголошувався “всенародним національним святом”. Сценарій урочистих заходів закінчувався словами: “Відсіть учасники походу поволі розходяться”. На жаль, ці слова стали символічною сумною прикметою тих свят, які “поволі” перейшли у площину серйозних проблем, що так і не дістали свого розв’язання¹.

Наскільки змінив територіальний устрій України “Акт злуки і з’єднання ЗУНР і УНР в одну одноцільну, суверенну Народню Республіку”, як це підкреслювалося в Універсалі Директорії від 22 січня 1919 року? Для відповіді на це питання слід згадати т. зв. “передвступний договір”, підписаний у Фастові ще 1 грудня 1919 року між представниками УНР і ЗУНР. За цим договором, ЗУНР з огляду “на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішності життя на своїй території й населення” одержувала територіальну автономію. Передбачалося також, що “окрема спільна комісія” визначить межі цієї автономії та докладні умови злуки. Як і багато іншого, це так і не було зроблено.

17 січня 1919 року вже згадана газета “Україна” надрукувала статтю “Політика галицьких українців у 1918 р.”, де висловлювалася надія, що відтепер ця політика піде “по лінії всеукраїнських інтересів”. Та цього не сталося, а суперечності між наддніпрянськими й галицькими лідерами були одним з факторів, нега-

¹ Україна (Київ). – 1919. – 22 січня.

тивний вплив яких фатально позначився на долі української революції.

Єдина спроба врегулювати відносини між двома урядами, на жаль, у момент найсерйозніших розходжень, припадає на 4 липня 1919 року, коли Директорія затвердила Закон “Про утворення в складі Міністерств УНР Міністерства у справах Західної Області Республіки (Галичина)”. Цікаво, що в цьому законі йдеться вже не про ЗУНР, а лише про Західну область у складі УНР. Не торкаючись політичного боку цієї справи (закон викликав рішуче невдоволення галицьких провідників, оскільки набагато знижував їхній статус), звернімо увагу на таку проблему: формально — земельний поділ, реально — губернії, повіти і на додаток — нове утворення зі статусом області, що мало до того ж певну “владну” специфіку. Закон від 4 липня не розглядав внутрішню організацію влади в “Західній Області Республіки” (в губерніях і повітах її представляли комісари й органи місцевого самоврядування) і визначав лише порядок відносин із центром. Саме через “Міністерство у справах Західної Області Республіки” мали “відбуватися всі урядові зносини з Галичиною”, причому воно відрізнялося від інших міністерств, адже чотири його департаменти — “фінансовий, товарообміну, комунікації та військовий” — очолювали представники міністерств “фінансів, народного господарства, шляхів та військового”.

З огляду на сучасні українські проблеми можна дійти висновку, що наші попередники теж вагалися, виробляючи різні варіанти: від “широкої автономії” ЗУНР на хвилі піднесення, яке викликав тоді акт злуки, до порівняно низького статусу області, в якому відбивалося неприховане роздратування лідерів УНР галичанами. І в цьому також була своя логіка. Як справедливо зазначав відомий діяч української революції М.Шаповал, “На Україні було дві українські армії, два уряди, два головних штаби, дві тактики, дві дипломатії, лише була одна земля і один народ як єдине

джерело здобування харчів, коней, податків, т. п. Двовластя ніде на світі не толерується ніким, лише на Україні було допущено таку розкіш, як дві державні влади на одній території. Між урядами була глуха, але вперта боротьба”¹. В чомусь це збігається з аргументами тих, хто, аналізуючи статус Криму в складі України, цілком слушно вважає, що не може бути двох суверенітетів у межах однієї держави.

У цьому контексті виникає ще одна цікава аналогія, яка зачіпає навіть психологічний аспект проблеми. Не тільки зіткнення “двох урядів” і “двох тактик” (у комплексі, звичайно, з іншими факторами) зрештою призвело до краху соборної України у листопаді того ж 1919 року. “Дві психології й дві політики, — зазначав інший відомий український діяч, колишній прем’єр УНР І.Мазепа, — одна — галицька консервативно-партикулярна, друга — наддніпрянська революційно-соборницька, — ось це все власне, а не що інше, як наслідок окремих історичних умов життя в Галичині і на великій Україні було тим основним фактором, який спричинив до фатальних наслідків”².

Здавалося б, ми говоримо про різні речі, проте це не так: сучасне кримське питання справді обтяжене дуже вагомим психологічним чинником, адже ми маємо всі підстави говорити і про “окремі історичні умови життя” в Криму, який порівняно недавно увійшов до складу України, і про психологію російськомовного населення півострова.

Можемо навести ще один красномовний приклад, теж український, але вже з історії іншої держави — автономний статус Закарпаття у складі унітарної Чехословаччини в період між двома світовими війнами. У цьому випадку проблема полягала в тому,

¹ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — С.150.

² Мазепа І. Україна в огні і бурі революції: У 3 ч. — Прага, 1941. — Ч.2. — С.134.

що Закарпаття мало досить широкі автономні права, які, втім, не були реалізовані.

Отже, хоча всі історичні аналогії вельми умовні, проте їх не слід відкидати, оскільки вони містять велику частку історичної правди, засвідчують повторюваність окремих тенденцій та привертають увагу до повчального історичного досвіду.

Якщо оцінювати розвиток ситуації навколо кримської проблеми з урахуванням цих факторів, то варто звернути увагу на таке питання. Закон про розмежування повноважень між органами державної влади України та Республіки Крим фактично надавав останній повний економічний суверенітет. Однак обскурантизм частини кримських політиків — назвемо все своїми іменами — їхнє прагнення попри всі реалії й навіть просто тверезу оцінку подій неодмінно зберегти в кримській Конституції ряд українополітизованих і визивних положень (за якими, наприклад, “народ Криму” проголошувався “носієм суверенітету та єдиним джерелом державної влади”, а сама Республіка Крим — “правовою демократичною державою”, що входить до складу “держави Україна” (саме таке означення вживалося в тексті) й визначає свої відносини з нею на основі договору й угод (статті 1, 2, 9 Конституції Республіки Крим від 6 травня 1992 року)) призвело до відомих результатів. Іншими словами, заради зовнішніх форм і політичної кон’юнктури було втрачено набагато більше і тепер, як би не розвивалися події, повернутися до вихідних позицій цього закону навряд чи можливо.

Однак, з другого боку, під час роботи над проектом Конституції деякі українські політики теж не уникли спокуси віддати перевагу формі над змістом. Хоча проблема полягає не в тому, щоб позбавити Автономну Республіку Крим права називатися “республікою” чи мати власний парламент або ж замість означення “закони Автономної Республіки Крим” знайти якісь інші паліативні форми. Набагато важливіше було, нарешті, чітко окрес-

лити межі компетенції Криму, предмет його відання. Наприклад, на підставі вже згаданого закону про розмежування повноважень віданню Республіки Крим підлягало визначення порядку, організації та діяльності республіканських (Республіки Крим) і місцевих органів влади, місцевого самоврядування, що на практиці дозволяло досить широке трактування закону кожною зацікавленою стороною. Подібна ж нечітка формула характерна й для чинного закону про Автономну Республіку Крим, за яким до її відання віднесено вже “визначення повноважень і порядку діяльності” республіканських і місцевих органів. Цим одразу ж скористалася Верховна Рада АР Крим, коли Президент України видав 19 серпня 1995 року Указ “Про органи державної виконавчої влади Автономної Республіки Крим” (цим Указом у районах Криму створювалися державні адміністрації, які виступали “правонаступниками виконавчих комітетів відповідних районних Рад щодо їх зобов’язань, прав і обов’язків”).

Президія кримського парламенту, щоправда, майже з піврічним запізненням, виступила зі зверненням до Президента України та Верховної Ради України, у якому виклала власне розуміння своїх повноважень (на її думку, дія цього Указу не поширювалася на міські ради в АР Крим) і порушила питання про “усунення протиріч у тлумаченні” українського законодавства.

Подібні ситуації виникали і в процесі впровадження інших норм законів, що визначали статус Криму. Так варто пригадати пункт 17 статті 3 того ж таки закону про розмежування повноважень, який відносив до відання АР Крим “забезпечення прав і свобод громадян, громадянської і національної злагоди, охорони законності й правопорядку і громадянської безпеки”. У Законі “Про Автономну Республіку Крим” було вжито делікатну формулу: “участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки” (пункт 15 статті 8). Однак і вона несла в собі певну небезпеку неоднознач-

ного її розуміння з усіма можливими негативними наслідками. Тому немає принципового значення, в якій формі перелік повноважень побачить світ — у вигляді закону чи якогось іншого акта, хто його видасть — законодавчий чи представницький орган, оскільки підстави для майбутніх непорозумінь залишаються.

Повертаючись до подій, пов'язаних з прийняттям Конституції України, нагадаємо, що більшість народних депутатів не погодилася з радикальними варіантами розв'язання кримської проблеми і тимчасова спеціальна депутатська комісія, яка діяла на останньому етапі конституційного процесу, все-таки повернулася до назви “Автономна Республіка Крим”. Чітко визначилося коло питань, які нормативно регулює АР Крим, а також предмети її відання. Водночас на цьому процесі (що цілком зрозуміло) відбулася й позиція тих, хто скептично оцінював кількарічний досвід переговорів, численних попереджень, взаємних звернень і звинувачень. Це проявилось, зокрема, в тому, що в проекті тимчасової спеціальної Комісії Верховна Рада АР Крим все-таки визначалася як представницький орган, котрий у межах своїх повноважень має право приймати рішення й постанови (а не закони). Залишалось також відкритим питання, чи матиме АР Крим свою Конституцію.

Виступаючи 28 травня 1996 року на черговому засіданні Верховної Ради, голова згаданої комісії М.Сирота сказав: “Багато часу комісія витратила на погодження і доопрацювання розділу “Автономна Республіка Крим”. Саме таку назву остаточно погодила комісія. Основна проблема полягала в тому, що думки окремих депутатів з приводу цього розділу були аж надто полярними. Частина радикально налаштованих депутатів вважала, що у складі України може бути лише Кримська область, яка нічим не повинна відрізнятися від інших областей держави. Протилежно налаштовані депутати наполягали на наданні Автономній Республіці Крим максимально можливих повноважень”.

На думку М.Сироти, доповнення відповідного розділу двома додатковими статтями, в яких окреслювалося коло питань, що належали до відання АР Крим чи які вона нормативно врегулювала, стало “максимально допустимим компромісом”.

У цій ситуації Верховна Рада АР Крим активізувала свої зусилля. Так 6 червня 1996 року вона ухвалила Постанову “Про законодавчу ініціативу Верховної Ради Криму з проекту Конституції України”, де повторювалися в цілому традиційні позиції щодо статусу півострова (Севастополь входить до складу Автономної Республіки, Верховна Рада Криму — орган законодавчої влади), а також містилися пропозиції загального характеру (“народ України” замість “український народ”, державний статус російської мови). Через кілька днів — 12 червня — було ухвалено ще одну Постанову “Про продовження роботи над спірними положеннями і статтями Конституції Автономної Республіки Крим”.

Та події розвивалися вже в зовсім іншому темпі й напрямі. Все це добре відомо, а тому лише наголосимо, що розділ Конституції України, присвячений Автономній Республіці Крим, разом з деякими іншими статтями (державна символіка, статус мов, проблеми власності) став предметом додаткового узгодження в історичний день прийняття нового Основного Закону України. 28 червня о другій годині ночі на голосування було винесено пакет пропозицій, який стосувався трьох проблем: державної символіки, порядку призначення та звільнення прем’єр-міністра, а також “легалізації” кримської Конституції саме у розділі “АР Крим”. Однак цей пакет не дістав необхідної кількості голосів.

З одного боку, представники фракції комуністів не приймали жовто-блакитну символіку, а з другого боку, деякі народні депутати, обрані від АР Крим, уперто наполягали на тому, щоб Верховна Рада АР Крим усе-таки ухвалювала свої закони з питань, неврегульованих законодавством України. Вкотре починається обговорення. Пропонуються нові варіанти, зокрема формулювання “Основний

Закон АР Крим”, однак кримські депутати наполягають на назві “Конституція АР Крим”. У свою чергу керівник тимчасової спеціальної комісії М.Сирота як аргумент висуває те, що вже прийнято норму, яка єдиним органом законодавчої влади визначає Верховну Раду України. Потім тодішній Голова Верховної Ради О.Мороз спробував поєднати це в одну формулу — Основний Закон (Конституція) АР Крим, але безрезультатно. О 5 годині 30 хвилин на трибуну знову виходить Є.Марчук, котрий керував роботою групи народних депутатів, яка підготувала компромісний варіант кримських статей. Він сказав: “На даний момент вноситься такий взаємопов’язаний пакет.

Доповнити статтю 135 частиною першою такого змісту, який зачитав тільки що Олександр Олександрович: “Автономна Республіка Крим має Конституцію (статут) Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як двома третинами конституційного складу Верховної Ради України”. Тобто Автономна Республіка Крим має Конституцію. Це — серйозний компроміс”.

Крім того, у новому пакеті змінилися формулювання норм стосовно державної символіки, зокрема запроваджувалися малий та великий герби України. Проте цей пакет також дістав лише 278 голосів. “Кримські” депутати далі наполягають на праві Верховної Ради АР Крим видавати закони. Тоді вилучається слово “статут” і все одно набирається тільки 286 голосів.

Вкотре починається дискусія. Вноситься пропозиція виключити положення, за яким Конституцію АР Крим слід затверджувати двома третинами голосів і, навпаки, проект статті 20 доповнюється згадкою про герб Війська Запорізького як одного з елементів Великого герба України. Нарешті, 28 червня близько 7 години ранку цей варіант компромісного пакету дістає 302 голоси, а потім більшістю в 316 голосів приймається в цілому весь розділ Х Конституції України, присвячений правовому статусу АР Крим.

Перебіг подій конституційної ночі не тільки доводить, якого значення Верховна Рада надавала кримській проблемі, а й те, що відповідний розділ нової Конституції нашої держави (втім, як і більшість інших) став результатом широкого компромісу різних політичних сил. Таким чином визначено як правові, так і політичні параметри, у межах яких ця проблема має вирішуватися.

Насамперед слід звернути увагу, що вперше на конституційному рівні окреслено предмети відання Автономної Республіки Крим і ті питання, які вона має нормативно регулювати (ст. ст. 137, 138). Відповідна глава попередньої Конституції містила лише загальне положення: “Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України, яка самостійно вирішує питання, віднесені до її відання”, проте далі у тексті Конституції це положення ніяк не розвивалося. У березні 1995 року було підготовлено нову розширену редакцію “кримської” глави, однак вона навіть не дійшла до другого читання. Нічого не змінив у цьому плані й Конституційний Договір.

І ось, нарешті, болісну проблему розв’язано. Причому так, що відкривалися можливості для подальшого розширення прав Криму. Адже остання частина статті 139 не “закривала” їх перелік, а навпаки, передбачалося, що законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження. Щоправда, з часом виявилось, що саме це конституційне положення активно використовувалося Верховною Радою АР Крим для некоректних політичних і правових маніпуляцій.

Необхідно також ураховувати й інші статті Конституції. Так порівняно з попереднім Основним Законом нашої держави Верховна Рада України втратила можливість скасовувати правові акти Верховної Ради АР Крим. Тепер ці повноваження здійснює Президент України, який може зупинити дію нормативно-правових актів АР Крим у зв’язку з їх невідповідністю Конституції і законам України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України. З іншого

боку, Верховна Рада АР Крим позбавлена права законодавчої ініціативи, хоча й може звертатися до Конституційного Суду.

Водночас слід відзначити, що, будучи результатом політичного компромісу, Конституція України відбила деякі новації, які потребували глибокого осмислення. Повною мірою це стосується і тих її статей, які регламентують правовий статус АР Крим.

Власне кажучи, знову виникла необхідність зробити те, що вже доводилося робити, — визначити концептуальні засади правового статусу Криму. Наприклад, яка правова природа рішень і постанов Верховної Ради АР Крим, як вони співвідносяться з нинішнім кримським законодавством, які техніко-юридичні аспекти їх прийняття. Або й такий приклад: Конституцією окремо визначено питання, в яких АР Крим здійснює нормативне регулювання, та предмети її відання, але виникає запитання, у яких правових формах реалізуватимуться повноваження Автономної Республіки Крим стосовно предметів її відання.

Крім того, після прийняття нової Конституції Верховна Рада України приступила до розгляду законопроектів, прямо чи опосередковано пов'язаних з нею, зокрема законопроектів про Кабінет Міністрів (інша справа, що його й досі не прийнято), про місцеве самоврядування, про місцеві державні адміністрації. Тоді ж на порядку денному постала проблема податкової, бюджетної реформи. Отже, законодавче регулювання кримського питання не можна було розглядати ізольовано від загального процесу вдосконалення українського законодавства відповідно до нової Конституції України.

У цьому контексті несподівано виникла делікатна ситуація, пов'язана з рекомендаціями міжнародних організацій, насамперед ОБСЄ. Йдеться, зокрема, про лист Верховного Комісара ОБСЄ у справах національних меншин Макса ван ден Стула від 5 квітня 1996 року до Міністра закордонних справ України з результатами “круглого столу”, що відбувся у місті Нордвіку (Голландія). У цьому листі висловлювалися деякі рекомендації “щодо

розбіжності думок, які заважають остаточному схваленню Конституції Автономної Республіки Крим Парламентом України”.

У цілому ці рекомендації містили професійний правовий аналіз кримської Конституції. Наприклад, слушно підкреслювалося, що пункт 5 частини другої статті 116, за яким до повноважень Голови Верховної Ради АР Крим відносилось підписання договорів і угод з іншими державами, не відповідає автономному статусу республіки у складі України. Замість цього пропонувалася точніша редакція: “міжнародні угоди з питань, що належать до компетенції АРК”. Однак зустрічаємо й такі рекомендації, які, на наш погляд, потребували досить обережного до них ставлення. Це, зокрема, пропозиція укласти між Україною та АР Крим угоди з основних економічних та фінансових питань¹.

Не торкаючись навіть правової сторони цієї пропозиції (наше законодавство як тоді, так і зараз не знає подібних актів), підкреслимо такий аспект справи: ідея укладення договору між Україною й АР Крим (повномасштабного чи з конкретних питань, наприклад бюджетних) увесь час використовувалася кримською стороною як засіб реалізації своєї мети — оформлення відносин України з Кримом за прикладом відносин Росії з Татарстаном. Уже напередодні прийняття Конституції України про це вголос не говорили, але відлуння цієї ідеї не згасло і, як засвідчили подальші події, не згасає. Не випадково Верховна Рада України саме з цих причин не затвердила частину першу статті 98 Конституції АР Крим: “Відносини між органами державної влади України і Республіки Крим визначаються на підставі Конституції України, Конституції Республіки Крим, договорів і угод між органами державної виконавчої влади України і Республіки Крим”.

У цілому важливість подібних рекомендацій не може викликати заперечень, проте все-таки доцільно критично оцінювати й

¹ Див.: Політика і час. — 1996. — №6. — С.88.

передбачати ймовірні наслідки їх застосування. Тим більше, що аналіз численних звернень і відозв Верховної Ради АР Крим свідчив про неодноразове використання рекомендацій (“підказок”) міжнародних організацій, передусім ОБСЄ, з метою політичного тиску. Для прикладу наведемо “Звернення до громадян Криму” від 31 травня 1995 року. У цьому зверненні йшлося про попередній “круглий стіл” ОБСЄ у місті Локарно 11-14 травня того ж року і відзначалося, що експерти ОБСЄ запропонували включити до Конституції АР Крим “основні частини” вже не раз згаданого закону про розмежування повноважень і порадили Україні “прийняти паралельний конституційний закон такого ж змісту”. У зверненні також прозвучали сподівання “на гарантії з боку ОБСЄ”.

Зауважимо, що проблема подібних рекомендацій (утім, як і зарубіжного досвіду взагалі) давно надмірно політизована. Та все-таки є сенс у тому, щоб ставитися до них з обережністю. У цих рекомендаціях висловлювалася надія, що “український Парламент не відмовиться від його готовності надати Криму істотну автономію в тих питаннях, які не належать до виключної компетенції України”. Знову основний наголос робився на переговори, хоча ситуація стрімко мінялася. А прийняття Конституції взагалі відкривало зовсім нові перспективи. І головне завдання полягало вже в тому, щоб на підставі Конституції України “ревізувати” затверджені статті Конституції АР Крим, скажімо, за пунктами 3 і 4 частини другої статті 113, де говориться про те, що до виключної компетенції Верховної Ради АР Крим віднесено “визначення зовнішньоекономічної політики, бюджетна, фінансово-кредитна, податкова й інвестиційна політика”. Це вже ніяк не узгоджувалося зі статтями 137 і 138 Конституції України незалежно від “доброї волі” центру чи рекомендацій ОБСЄ, що провокувалися “лобізмом” Верховної Ради АР Крим.

III. ВІД КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ДО КОНСТИТУЦІЇ АР КРИМ

Еволюцію конституційного процесу в Криму можна поділити на два головних етапи. Перший з них починається, зрозуміло, з моменту відновлення кримської автономії 1991 року, а другий — з моменту прийняття Конституції України. Саме відповідний розділ Конституції України визначив, нарешті, принципові засади правового статусу АР Крим (нагадаємо, що попередня Конституція містила лише одну статтю, присвячену цим проблемам), який потребував ще розвитку у нашому законодавстві. Насамперед виникла потреба у ґрунтовному концептуальному визначенні перспектив “кримського питання”. Проте, як і раніше, цього не було зроблено, а на перший план вийшли політичні міркування, причому як з боку самої АР Крим, так і центру.

Позиція останнього проявилася у буквальному розумінні частини четвертої статті 136 Конституції України, що в свою чергу матеріалізувалося у вигляді двох законів: “Про Верховну Раду АР Крим” і “Про вибори депутатів АР Крим”. Планується також ухвалити ще два закони: “Про Раду Міністрів АР Крим” і “Про статус депутата АР Крим”. Як наслідок, надмірно і невинновдано регламентується чимало другорядних питань, які цілком і безболісно можна було б віддати на вирішення автономії. Наприклад, Закон “Про Верховну Раду АР Крим” стосується значною мірою внутрішнього життя цього представницького органу, що дублюється Конституцією АР Крим і навіть Регламентом Верховної Ради АР Крим. Так у статті 11 Закону “Про Верховну Раду АР Крим” визначено навіть технологію голосування: “Кожен депутат голосує особисто бюлетенем, опускаючи бюлетень до скриньки для голосування”.

Свого часу висловлювалася пропозиція ухвалити Закон України “Про організацію влади в АР Крим”, який би визначив її загальні засади і принципи, однак цей варіант було відкинуто.

Якщо говорити про позицію Верховної Ради АР Крим, то прийняття нової Конституції України, на жаль, не змінило традиційного для неї курсу політичного маневрування як у цілком конкретних актах, ухвалених нею, так і в загальній стратегії відносин з центром. Наприклад, відтепер, за Конституцією України, Верховна Рада Криму має право видавати лише нормативно-правові акти. Однак цю конституційну норму вона виконувала суто формально, “винайшовши” таку формулу: “нормативно-правовий акт АР Крим — Закон АР Крим”.

У зв’язку з цим варто навести деякі акти Верховної Ради АР Крим, що мали відверто “визивний” характер. Так 17 квітня 1997 року Верховна Рада АР Крим ухвалила Постанову “Про встановлення звання “Почесний громадянин АР Крим”. З одного боку, слід зазначити, що розділ Х “Автономна Республіка Крим” Конституції України взагалі не торкається питання, чи вправі Крим установлювати почесні звання. Подібне повноваження передбачено статтею 8 Закону “Про Автономну Республіку Крим”, і в цьому разі можна керуватися частиною 2 статті 138 Конституції України, за якою “законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження”.

Проте саме це конкретне звання “Почесний громадянин АР Крим” викликає заперечення. Як відомо, протягом усього процесу затвердження Верховною Радою України Конституції АР Крим проблема внутрішнього кримського громадянства була однією з найскладніших, а статтю Конституції АР Крим стосовно її громадянства так і не було затверджено. Таким чином усі похідні питання (у тому числі й встановлення звання “Почесний громадянин АР Крим”) слід було б розв’язувати лише після визначення “першооснови” — самого поняття громадянства АР Крим та його правових параметрів.

15 жовтня 1997 року Верховна Рада АР Крим ухвалила не менш політизовану Постанову “Про функціонування російської мови на території АР Крим”, за пунктом 1 якої “офіційною мовою та мовою діловодства на території АР Крим” вважається російська. При цьому у постанові містяться посилання на статті 10 і 138 Конституції України.

Справді, за статтею 138 Конституції України до відання АР Крим віднесено регулювання проблеми вживання мов на території АР Крим, проте однозначна перевага однієї з мов, що функціонують в автономії, суперечить формулюванню в Конституції України. Адже, за вказаною статтею, до відання АР Крим віднесено “забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим”, тобто ця конституційна норма фактично заперечує розвиток однієї мови на шкоду іншій, а тим більше за рахунок обмеження сфери функціонування державної мови. Аналогічні принципи закладено й у законі про мови в Україні.

Крім того, за статтею 134 Конституції України, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради Міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання. Проте, як відомо, статтю 6 тодішньої Конституції АР Крим, де визначався статус мов в АР Крим, Верховною Радою України не було затверджено. Крім того, у законодавстві України не вживається поняття “офіційна мова” (інша справа, що мовна проблема виходить за межі АР Крим і потребує виважених і водночас сміливих рішень на загальноукраїнському рівні, та це тема самостійного дослідження).

5 лютого 1998 року Верховна Рада АР Крим прийняла постанову, якою ухвалила вважати 23 лютого в Автономній Республіці Крим Днем захисника Вітчизни. Проте Конституція і закони

України не наділяють Верховну Раду АР Крим повноваженнями ухвалювати подібні рішення; на підставі пункту 33 Закону України “Про Верховну Раду АР Крим” вона має право лише на “затвердження символіки, заснування Грамоти та Почесної грамоти Верховної Ради АР Крим та інших відзнак АР Крим відповідно до законів України”. Після затвердження Конституції АР Крим ці повноваження також не змінилися.

У стратегічному плані послідовність розгляду законів України “Про Верховну Раду АР Крим”, “Про вибори депутатів АР Крим” та Конституції АР Крим викликала категоричне заперечення Верховної Ради АР Крим. 11 липня 1997 року Верховна Рада АР Крим ухвалила Звернення до Президента України, у якому наголошувалося, що ці закони слід приймати лише після остаточного затвердження Конституції АР Крим.

Які ж аргументи наводила Верховна Рада АР Крим? У заяві йшлося про якісь “попередні домовленості з Президентом України та Верховною Радою України”, містилися скарги на подальше обмеження прав автономії (йшлося про те, що повноваження Верховної Ради АР Крим стоять “нижче рівня повноважень місцевих рад, наданих їм Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні”), а також посилання на “проведення курортного сезону”.

Втім, справа була навіть не в цих аргументах, абсолютно стандартних, якщо порівняти з іншими кримськими актами. Мета заяви полягала в тому, щоб “подати” власний проект закону про Верховну Раду АР Крим, який відбивав основні і, додамо, цілком традиційні підходи кримських політиків до статусу півострова. Заява закінчувалася пропозицією Президенту України “відкласти прийняття цього закону для відповідного доопрацювання з урахуванням наданих раніше АР Крим повноважень і запропонованого нами проекту Закону України “Про Верховну Раду АР Крим” (?!).

Того ж дня Верховна Рада АР Крим ухвалила свій проект і звернулася до “депутатів Верховної Ради України від Криму” з

проханням внести цей проект у порядку законодавчої ініціативи на розгляд українського парламенту.

Основна ідея проекту полягала в тому, щоб закріпити змішану систему формування Верховної Ради АР Крим (100 депутатів, з яких 50% мали обиратися за мажоритарною, а 50% — за пропорційною системою). Забігаючи трохи наперед, зазначимо, що до прийнятого 26 грудня 1997 року Закону України “Про Верховну Раду АР Крим” ця норма таки увійшла. Це у свою чергу стало однією з причин президентського вето на закон. Як було вказано у зауваженнях Президента України, “застосування ж такого підходу до виборів місцевих органів у одному з регіонів, навіть такому, який має права територіальної автономії, є передчасним, а можливо, і в цілому неприйнятним. Адже в разі масового його застосування створилися б умови для порушення основоположних принципів щодо прав і свобод громадянина, встановлених статтями 21, 24 та 71 Конституції України” (ці статті, зокрема стаття 24, встановлюють рівність конституційних прав і свобод громадян, їх рівність перед законом).

Під час повторного розгляду закону 10 лютого 1998 року Верховна Рада України погодилася з цією пропозицією, і в остаточному його тексті записано, що представницький орган автономії формується за мажоритарною системою.

Інші засади проекту стосувалися цілком традиційних проблем (їх, нарешті, розв’язано у Конституції АР Крим, затвердженій 23 грудня 1998 року), зокрема меж впливу Верховної Ради АР Крим на визначення порядку організації і діяльності органів влади та самоврядування на території автономії, а також повноважень щодо призначення та погодження цілої категорії керівників, насамперед силових структур.

Проблемний характер мала, наприклад, ідея надати Голові Верховної Ради АР Крим право “вести переговори і підписувати договори з органами державної влади України”. Більше того, роз-

виваючи цю ідею, 17 липня 1997 року Верховна Рада АР Крим у зверненні до владних структур України виступила з пропозицією “законодавчо закріпити договірні відносини між державним бюджетом України та бюджетом Автономної Республіки Крим”, які містилися у черговому зверненні до Президента України, Верховної Ради України та уряду України.

Нагадаємо, що проблема договірних відносин між Україною й АР Крим особливої гостроти набула у 1991-1992 роках. Проте уже в Законі України “Про Автономну Республіку Крим” від 17 березня 1995 року цей принцип відносин із центром навіть не згадувався. Останню крапку поставила Конституція України, але майже через рік після її прийняття проблема договору постає знову.

Свого часу І.Франко написав “Щирість тону і ширість переконань”. Ці слова повною мірою стосуються кримських політиків, які не були щирими навіть у “боротьбі” за власну Конституцію. Це проявилось вже тоді, коли 2 вересня 1996 року Президія Верховної Ради АР Крим затвердила “План заходів Верховної Ради Криму у зв’язку з прийняттям Конституції України й затвердженням Конституції АР Крим”.

Лишаючи осторонь певну некоректність самої назви (оскільки Конституція АР Крим не була затверджена у повному обсязі), звернемо увагу, наприклад, на перший пункт цих заходів, яким передбачалося проведення “аналізу правового статусу і положень”, визначених Конституцією та іншими законами України, однак лише з метою подальшого “розширення повноважень АР Крим”.

Передбачалася також підготовка проекту Закону АР Крим “Про внесення змін і доповнень до Конституції АР Крим” відповідно до положень Конституції України, але знов-таки наявність у назві проекту слів “закон АР Крим” яскраво засвідчує вже не раз згадану “нещирість” кримських політиків.

Слід зазначити, що 19 червня 1997 року Верховна Рада АР Крим ухвалила зміни до Конституції автономії, що, втім, лише ускладнило, якщо не повністю заплутало цей процес. Адже, з одного боку, вносилися зміни як до вже затверджених Верховною Радою України положень, так і до незатверджених статей. Однак знову здебільшого косметичні поправки не розв'язували єдиної проблеми — приведення кримської Конституції у відповідність до Конституції України, хоча необхідність цього була беззаперечною. Так після прийняття Конституції України ще очевиднішою стала штучність включення до кримської Конституції розділу III “Права і свободи людини і громадянина” (88 із 136 статей, що склали весь обсяг Конституції), характерного для конституції суверенної держави. Не відповідали правовому статусу автономії принципи організації владних структур і деякі статті (зокрема статті 5, 104), за якими “система органів державної влади будується за принципом розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки”.

Але Верховна Рада АР Крим категорично відмовилася розглянути проблему комплексно й вимагала розгляду лише тих положень (усього 22 статті), що лишилися незатвердженими. Як заявив в інтерв'ю газеті “Голос України” 20 листопада 1997 року тодішній Голова Верховної Ради АР Крим А.Гриценко, “На мою думку, слід внести на розгляд Верховної Ради України оті 22 статті Конституції АР Крим. Ми згодні їх доопрацювати”.

Дискусія набула такої гостроти, що 10 грудня Верховна Рада України змушена була навіть ухвалити Постанову “Про розгляд Конституції АР Крим”, у якій рекомендувала Верховній Раді АР Крим подати “для затвердження Конституцію АР Крим у вигляді єдиного цілісного документа, узгодженого з Конституцією України”.

Та роботу над Конституцією АР Крим відсунули на другий план інші події. На початку 1998 року у центрі уваги опинилася

проблема виборів до Верховної Ради АР Крим. Найперше постала проблема законодавства, за яким мусили відбутися ці вибори. Здавалося б, немає жодних непорозумінь, адже, за вже не раз згаданою частиною 4 статті 136 Конституції України, порядок формування Верховної Ради АР Крим визначається Конституцією й законами України, нормативно-правовими актами АР Крим з питань, віднесених до її компетенції.

Це застереження “з питань, віднесених до компетенції АР Крим” видається особливо важливим. Якщо порівняти це з визначеною статтями 137 і 138 Конституції України компетенцією автономії стосовно виборчого процесу, до якої входить лише призначення виборів депутатів Верховної Ради АР Крим та затвердження складу виборчої комісії АР Крим, то правомірно говорити тільки про нормативне регулювання саме цих питань. Проте Верховна Рада АР Крим поквапилася ще 18 червня 1997 року ухвалити цілісний нормативно-правовий акт “Про вибори депутатів Верховної Ради АР Крим”. Спрямованість цього акту засвідчує хоча б те його положення, за яким у виборах до Верховної Ради АР Крим мають право брати участь жителі Севастополя, а це місто, як відомо, не включено до складу автономії.

Зазначимо також, що лише у листопаді 1997 року на розгляд Верховної Ради України було подано відповідний проект закону, підготовлений народним депутатом України “кримського походження” Л.Мирымським. Загалом цей проект майже точно відтворював Закон “Про вибори народних депутатів України”, щоправда, з урахуванням кримської специфіки. Проект приймався досить складно, до нього теж застосовувалося президентське вето, аж поки 12 лютого 1998 року його було, нарешті, остаточно ухвалено.

Однак прийняття тоді цього закону не розв’язувало проблеми строків проведення виборчої кампанії в АР Крим, а головне — самої дати виборів до представницького органу. Адже Верховна Рада АР Крим відмовилася від проведення виборів 28 березня в

рамках загального виборчого процесу по всій території України. Виникла правова колізія, яка мала й цілком конкретні політичні наслідки.

З одного боку, Конституцією України призначення нових виборів до Верховної Ради АР Крим справді віднесено до компетенції автономії (стаття 138). З другого боку, сталося так, що Конституція АР Крим до останнього часу взагалі не визначала термін повноважень Верховної Ради АР Крим. Лише 19 червня 1997 року, коли до неї, як уже зазначалося, вносилися зміни, з'явилася й нова редакція статті 105, де, нарешті, вказувалося, що Верховна Рада АР Крим обирається терміном на чотири роки. Проте ці зміни (так само як і попередню редакцію цієї статті) Верховна Рада України на той час не затвердила.

Слід також узяти до уваги той факт, що перша сесія Верховної Ради АР Крим тодішнього скликання відкрилася 10 травня 1994 року, тобто саме навесні 1998 року, коли закінчувався чотирирічний термін її повноважень.

Як же розв'язалася ця колізія? Спочатку на правовому рівні, коли одночасно з Законом "Про вибори депутатів Верховної Ради АР Крим" Верховна Рада України ухвалила й Постанову "Про проведення позачергових виборів до Верховної Ради АР Крим", пунктом 28 статті 85 Конституції України це віднесено до компетенції Верховної Ради України. У відповідь Верховна Рада АР Крим використала весь арсенал своїх засобів. 19 лютого 1998 року вона ухвалила постанову, якою призначила вибори на останню неділю вересня того ж року та направила чергове звернення до Президента Парламентської асамблеї Ради Європи Л.Фішер. Крім того, було підготовлено й звернення до Конституційного Суду України про визнання неконституційною постанови Верховної Ради України від 12 лютого 1998 року.

Нарешті, останню крапку в цій колізії поставив Президент України, який 21 лютого 1998 року направив звернення до

Верховної Ради АР Крим, у якому запропонував їй скасувати своє рішення. “Приймаючи рішення про проведення виборів у вересні 1998 року, тобто через чотири роки і шість місяців після попередніх виборів, — підкреслив Президент України, — Верховна Рада Автономної Республіки Крим фактично самочинно продовжила свої повноваження на півроку, хоча відповідно до статті 138 Конституції України це питання не належить до відання Автономної Республіки Крим”. У зверненні зазначалося також, що в разі відмови змінити ситуацію, Президент України “змушений буде вжити заходи, передбачені Конституцією та законами України”.

Як наслідок, 23 лютого Верховна Рада АР Крим ухвалила Постанову “Про ситуацію, що склалася у зв’язку з виборами депутатів Верховної Ради АР Крим”, пункт перший якої скасовував попереднє рішення, хоча не обійшлося без традиційних для кримських політиків маневрів. Так некоректним слід вважати пункт другий постанови: “Вибори до Верховної Ради АР Крим провести відповідно до Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради АР Крим” — чинність Закону України на її території не потребує такого сумнівного з правової точки зору підтвердження. Крім того, Верховна Рада АР Крим все одно запропонувала Верховній Раді України перенести вибори з 29 березня на 10 травня, мотивуючи це “неможливістю додержати терміни та інші умови виборів, передбачених Законом України “Про вибори депутатів Верховної Ради АР Крим” (пункт третій постанови).

Однак ці побоювання виявилися марними. Верховна Рада України 3 березня 1998 року ухвалила відповідні зміни до закону, скорегувавши усі строки, необхідні для проведення виборів саме 29 березня. Набагато складніше виявилось розв’язати іншу, на жаль, поки що “традиційну” для АР Крим проблему кримськотатарського населення.

Специфіка останніх виборів полягала в тому, що цього разу не було встановлено фіксованої квоти для кримських татар. Біль-

ше того, на відміну від Закону “Про вибори народних депутатів України”, який у загальних рисах урахував інтереси національних меншин (частина друга статті 7), Закон “Про вибори депутатів Верховної Ради АР Крим” цієї проблеми взагалі не торкався: у завуальованій формі її намагалися вирішити, включивши до частини третьої статті 7 положення про норму відхилення (не більше десяти відсотків) кількості виборців по округу від середньої по АР Крим. Однак цей варіант не задовольнив тих, на кого був розрахований, — лідерів кримськотатарського руху.

Варто зазначити, що проблема кримських татар вийшла за суто кримські межі. Необхідність її розв’язання нарівні з іншими проблемами загальнодержавного значення не викликає сумнівів. Інша справа, що й досі, попри прийняті відповідні закони, програми тощо, немає суттєвих позитивних зрушень як через брак коштів, так і через граничну політизацію цієї проблеми. На нашу думку, від самого початку роль кримських татар розглядалася з хибних позицій — як своєрідна альтернатива російськомовному населенню Криму. Втім, ця проблема становить тему для окремого дослідження, тому торкатимемося її в міру необхідності.

Коли не лишилося сумнівів у тому, що ідея національної квоти не має шансів “пройти” Верховну Раду України, виник новий варіант — надати право брати участь у виборах представникам кримських татар та інших депортованих народів, які повернулися в Україну на постійне проживання, оформивши його належним чином, проте не отримали громадянства України.

Правовим підґрунтям цього варіанту стала стаття 1 Угоди з питань, пов’язаних із відновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів, підписаної представниками держав СНД 9 жовтня 1992 року в м. Бішкек (так звана Бішкекська Угода) й ратифікованої Україною 1993 року. За цією статтею, “сторони забезпечують депортованим особам, які добровільно повертаються у місця їхнього проживання на момент депортації, рівні з громадя-

нами, які там постійно проживають, політичні, економічні та соціальні права та умови для облаштування, працевлаштування, національного, культурного та державного розвитку”.

Виходячи зі спрощеного й довільного розуміння, чи навіть точніше сказати, бачення цієї норми, її прихильники особливий наголос робили на словах “рівні політичні права”, вкладаючи у них свій зміст, підганяючи їх під власні політичні інтереси. 20 березня 1998 року Президія Верховної Ради АР Крим направила до Верховної Ради України чергове звернення, наполягаючи на тому, що подібний варіант буде суперечити Бішкекській угоді, ратифікованій Україною.

Зрозуміло, що питання, пов’язані з реалізацією Бішкекської угоди, зокрема статті 1 (а вона має переважно декларативний характер), потребує об’єктивного правового аналізу, насамперед у контексті нової Конституції України. Як відомо, за її статтею 70, виборче право мають лише громадяни України. Не можна оминати й проблему співвідношення норм міжнародних угод та національного законодавства. Якщо попередня Конституція цієї проблеми взагалі не торкалася, а Закон “Про міжнародні договори України” (ухвалений у грудні 1993 року) встановив при додержанні відповідних умов пріоритет норм міжнародного договору перед нормами національного законодавства (стаття 17), то, за статтею 9 нинішньої Конституції, чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення ж міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення до неї відповідних змін.

А головне — прагнення скористатися з політичних прав, гарантованих Конституцією України, без натуралізації якимось відтіснило на другий план реальну ситуацію, коли особи з числа кримських татар після повернення в Україну штучно затягували процес прийняття українського громадянства. Під час першого

читання проекту нової редакції Закону “Про громадянство України” (30 жовтня 1996 року) наводилася така цифра: тільки 74 представники кримськотатарського народу з більше як 250 тисяч, які проживали в Криму і повернулися туди, подали документи про прийняття українського громадянства.

Втім, як заявив Голова Представництва УВКБ ООН в Україні Йозеф Дьорке на конференції “Кримські татари і українське суспільство: проблеми політичної та соціальної інтеграції”, яка відбулася у Києві 26-29 листопада 1998 року, лише незначний відсоток кримських татар мали інформацію про процедуру отримання українського громадянства, а також про його значення.

Ще одна причина цього ненормального становища полягала й у недосконалоості самого Закону “Про громадянство України”, що у свою чергу стало однією з причин підготовки його нової редакції, причому, як зазначив 20 грудня 1997 року в інтерв'ю газеті “Голос Криму” тодішній Голова Комісії Верховної Ради АР Крим з питань національної політики Криму Л.Арифов, “у проекті є позитивні моменти, які вже дозволяють депортованим громадянам оформити громадянство”. Незабаром — у квітні того ж року — цей закон у новій редакції набрав чинності, тобто було усунуто можливі перешкоди на шляху натуралізації кримських татар. Проте, як і в інших випадках, центр уваги було перенесено у політичну площину.

В березні 1998 року на розгляд Верховної Ради України було все-таки винесено кілька проектів закону про внесення змін до Закону “Про вибори депутатів Верховної Ради АР Крим” стосовно надання кримським татарам, які повернулися на постійне проживання в АР Крим і оформили це належним чином, право брати участь у виборах (наприклад, тодішнього народного депутата М.Дорошевського від 19 березня 1998 року).

Розглядаючи цей проект, Верховна Рада України опинилася у явно програшному становищі: прийняти цей проект — пору-

шити Конституцію України, відхилити — потрапити під вогонь критики за нехтування інтересів депортованих народів з усіма наслідками, що випливали з цього. На щастя, відхилення проекту не призвело до драматичних наслідків, а вибори в АР Крим пройшли без ускладнень. Більше того, уся ця ситуація прислужилася справі подальшого розв'язання проблем кримських татар, зокрема на міждержавному рівні¹.

Лишається додати, що новому складу Верховної Ради АР Крим — попри всі політичні пристрасті — вдалося все ж таки поставити крапку у довготривалому конституційному процесі. 21 жовтня 1998 року Верховна Рада АР Крим прийняла новий варіант своєї Конституції, який 24 грудня того ж року було затверджено Верховною Радою України.

¹ Йдеться насамперед про домовленості між Україною та Узбекистаном, внутрішнє законодавство якого також створювало певні проблеми для натуралізації кримських татар в Україні. Наприклад, 22 серпня 1998 року Президент України видав розпорядження “Про заходи щодо вирішення питань громадянства депортованих осіб та їх наслідків, які пов'язані з Республікою Узбекистан в Україні”.

IV. КОНСТИТУЦІЯ АР КРИМ: ПРОБЛЕМИ ЗАТВЕРДЖЕННЯ

Якщо говорити про послідовність дій Верховної Ради АР Крим, то починати треба з її рішення “Про представника Верховної Ради АР Крим” від 27 травня 1998 року, яким відомий кримський політик М.Багров уповноважувався “представляти інтереси Верховної Ради АР Крим у комітетах, комісіях, інших органах Верховної Ради України та Кабінеті Міністрів з питань Конституції АР Крим, проектів законів України, постанов та інших актів Верховної Ради України стосовно інтересів АР Крим”.

Потім у цей процес безпосередньо включився новий Голова Верховної Ради АР Крим Л.Грач, який 28 вересня 1998 року подав, а точніше “представив” (саме так зазначалося у його поданні), Президії Верховної Ради АР Крим свій проект кримської Конституції. Як визнав сам Л.Грач, 131 стаття із 136, тобто практично весь текст Конституції АР Крим від 1 листопада 1995 року не відповідали Конституції України. З урахуванням цього новий, точніше черговий, проект кримської Конституції, на думку його автора, мав три головні особливості.

По-перше, було концептуально змінено статус АР Крим “зі статусу суверенної держави ... на статус Автономної Республіки Крим, котра не має державного... суверенітету, але має самостійність у межах питань її відання і є складовою частиною суверенної держави України”. По-друге, “змінено статус органів влади — з державних на органи влади АР Крим”. По-третє, “змінено статус Конституції суверенної держави, що має верховенство на території республіки на статус Конституції АР Крим як складової частини суверенної держави, що відповідає Конституції України і законам України, набирає чинності після затвердження її законодавчим

органом держави і регулює питання, віднесені до відання АР Крим”¹.

Справді, з тексту цього проекту було, нарешті, вилучено розділи “Права і свободи людини і громадянина”, “Громадянське суспільство”, які становили більше половини обсягу попередніх варіантів кримської Конституції. Красномовним свідченням принципово нових засад проекту Л.Грача стала й відмова від специфічного кримського громадянства, яке протягом усього конституційного процесу постійно провокувало як українських політиків, так і фахівців-юристів.

Щоправда, новий проект все одно містив деякі спірні положення, зокрема посилення на те, що “правову основу прав і повноважень АР Крим”, крім Конституції та відповідних законів України, складають також “основи і принципи взаємовідносин між центральними органами державної влади, Верховною Радою АР Крим, Радою Міністрів АР Крим, органами місцевого самоврядування і місцевими державними адміністраціями в АР Крим”. Однак усе-таки перспектива його затвердження в Києві була цілком реальною.

21 жовтня 1998 року Верховна Рада АР Крим ухвалила-таки проект Л.Грача й одночасно сформувала т. зв. “Конституційну комісію Верховної Ради АР Крим для роботи у Верховній Раді України щодо затвердження Конституції АР Крим” (комісію очолив сам Л.Грач).

Власне, у самій ідеї створення подібної комісії не було нічого нового. З перших днів існування кримської автономії постійно з’являлися численні комісії, узгоджувальні та робочі групи, мета яких полягала у веденні переговорів з центром з широкого кола питань (від переговорів щодо правових засад автономії до розблокування конституційного процесу). Проте принципова відмін-

¹ Голос України. — 1998. — 25 листопада.

ність цієї Конституційної комісії полягала в тому, що їй надавалося право вносити до затвердженого Верховною Радою АР Крим тексту Конституції “редакційні зміни” після відповідних консультацій з комітетами та фракціями Верховної Ради України (пункт 2 постанови).

Тут однаковою мірою враховувався як кримський досвід, так і досвід прийняття Конституції України. Кримський досвід доводив, що будь-які, навіть найуспішніші, переговори або консультації на рівні робочих груп (делегацій на першому етапі існування автономії) зводилися нанівець блокуванням досягнутих результатів, коли справа доходила до Верховної Ради АР Крим. Формулювання ж пункту 2 згаданої постанови фактично розв’язувало руки Л.Грачу у боротьбі (а ситуація справді була дуже напруженою) за затвердження кримської Конституції.

Якщо говорити про досвід Конституції України, то існує версія, що 28 червня 1996 року Верховна Рада України нібито доручила якійсь комісії доопрацювати текст, прийнятий у конституційну ніч. Однак це лише версія, адже Верховна Рада України обмежилася тільки протокольним дорученням тимчасовій спеціальній комісії по доопрацюванню проекту Конституції України (йдеться про комісію під керівництвом народного депутата Сироти, який підключився до конституційного процесу на останньому його етапі) разом з правовими службами Секретаріату Верховної Ради України провести термінологічну та мовну експертизу тексту Конституції. Регламент Верховної Ради (стаття 6.7.4) прямо забороняє після прийняття закону в цілому внесення до нього будь-яких змін, у тому числі стилістичних. Однак відлуння цього рішення разом з нагальною проблемою завершити кримський конституційний процес дали свій результат, причому, як потім з’ясувалося, досить ефективний.

15 грудня 1998 року Верховна Рада України приступила до розгляду Конституції АР Крим. Доповідаючи про цей документ,

Л.Грач у притаманній йому яскравій манері ще раз наголосив на руйнівних наслідках конфронтації між центром та автономією, навівши приклади збройних конфліктів у Росії, і ще раз підтвердив відданість конструктивному діалогу з українською владою. Водночас він також виклав основні положення Конституції, навколо яких якраз і точилося найбільше дискусій в сесійному залі. Ці положення стосувалися, зокрема, “моделі взаємодії органів влади АР Крим з органами державної влади України”, функціонування державної та національних мов, бюджету, питань, пов’язаних з розвитком соціальної сфери Криму.

Крім того, чимало уваги Л.Грач приділив т. зв. “вертикалі виконавчої влади та механізму взаємодії з органами місцевого самоврядування”. Він виходив з того, що “на рівні автономії не передбачено державної адміністрації, а Раду Міністрів АР Крим не включено в систему державних органів”. Саме цим він пояснив появу в тексті Конституції такого принципу, як “виконання Радою Міністрів АР Крим державних виконавчих функцій і повноважень, делегованих законами України відповідно до Конституції України”, причому “організація, порядок виконання цих делегованих державних функцій і повноважень мала б визначатися нормативно-правовими актами Верховної Ради АР Крим”.

Спірність зазначеної ідеї полягає насамперед в тому, що українське законодавство взагалі не знає такого означення, як “державні виконавчі функції й повноваження”. За Конституцією України, кримській автономії законами можуть делегуватися повноваження. Та цей сюжет розвивався далі. У цій же статті проекту вказувалося, що за погодженням з Верховною Радою АР Крим і на основі погоджених рішень Кабінетом Міністрів України і Радою Міністрів АР Крим можуть визначатися ще й “окремі умови виконання делегованих державних виконавчих функцій і повноважень”.

У цьому контексті слід оцінювати й норму проекту (стаття 28), за якою кримські нормативно-правові акти мусять відпові-

дати не законам України, як це визначено Конституцією України, а т. зв. “основам, принципам, засадам”, установленим законами України.

Усе разом це підводило до вже добре знайомої ідеї договірних відносин між Україною та АР Крим, яка з дивовижною живучістю виникала знову й знову. Однак, якщо подібна “договірна” модель відносин з центром лишалася на другому плані, інша модель — відносин і механізму взаємодії між Верховною Радою АР Крим та органами місцевого самоврядування — проявлялася абсолютно однозначно. Полягало це насамперед у специфічній природі самого кримського парламенту. У проекті його було визначено як “вищий представницький орган АР Крим, який представляє інтереси громадян, спільні інтереси населення, територіальних громад, місцевого самоврядування”.

Для порівняння варто навести статтю 1 Закону України “Про Верховну Раду АР Крим”: “Представницьким органом АР Крим є Верховна Рада АР Крим, яка здійснює свої повноваження на підставі Конституції і законів України, Конституції АР Крим і нормативно-правових актів АР Крим з метою сприяння реалізації прав та інтересів населення автономії та вирішенню питань життєдіяльності регіону”.

Запропоноване у проекті Конституції АР Крим визначення виходило за межі Конституції України (там просто сказано “представницький орган”) та Закону “Про Верховну Раду АР Крим” і було спробою надати Верховній Раді АР Крим “подвійну” роль — парламенту, що представляє інтереси громадян, та обласної ради, що представляє інтереси територіальних громад.

Принагідно варто зазначити, що, за Конституцією України, інтереси територіальних громад якраз і представляють органи місцевого самоврядування. За статтею 140, місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об’єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, сели-

ща та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Подібний принцип закріплено й у статті 2 Закону “Про місцеве самоврядування”, за якою місцеве самоврядування в Україні — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Отже, абсолютно неправильно ставити в один рядок територіальну громаду і місцеве самоврядування, оскільки між ними існує зв’язок зовсім іншого характеру.

Втім, ця теоретична новація мала цілком прикладний характер, що повною мірою проявилось у розділі проекту Конституції АР Крим, присвяченому проблемам місцевого самоврядування. Насамперед указувалося, що відповідно до Конституції та законів України “могли визначатися особливості здійснення місцевого самоврядування в АР Крим”.

До речі, через увесь текст проекту постійно, можна навіть сказати ритуально, згадується Конституція України.

Наприклад, у статті 37 вказувалося, що Верховна Рада АР Крим має право в порядку, передбаченому Конституцією України, прийняти рішення про відставку заступника Голови Ради Міністрів АР Крим. Проте ця посадова особа у відповідному розділі Конституції України навіть не згадується. Так само, як і “особливості здійснення місцевого самоврядування в АР Крим”.

Як засвідчує досвід відносин Верховної Ради України та Верховної Ради АР Крим у справі приведення нормативно-правових актів автономії у відповідність до законів України, основним аргументом кримської сторони практично в усіх випадках була частина друга статті 138, яка встановлює можливість делегування АР Крим законами України додаткових повноважень.

Однак, якщо звернутися до Закону “Про місцеве самоврядування в Україні”, то виявиться, що у ньому закріплено дещо інший підхід. Так, за частиною другою статті 24, правовий статус

місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, а також в АР Крим визначається Конституцією України та цим законом з особливостями, передбаченими законами про міста Київ і Севастополь. Отож, фактично жодних “особливостей місцевого самоврядування”, крім специфіки статусу Севастополя, який узагалі обумовлений Конституцією України. А єдина згадка про повноваження АР Крим стосується того, що органи місцевого самоврядування, крім Конституції та законів України, актів Президента та Кабінету Міністрів України, керуються також нормативно-правовими актами Верховної Ради і Ради Міністрів АР Крим, прийнятими у межах їхньої компетенції. Це цілком закономірно з огляду на встановлене Конституцією України право вирішувати питання, віднесені до її відання, проте, як бачимо, не дає жодних підстав ставити питання про особливості здійснення місцевого самоврядування. Тим більше, що ці особливості, закладені у проекті Конституції АР Крим, полягали фактично у спробі відтворити “вертикаль” органів місцевого самоврядування на території автономії. Інакше не можна оцінити той факт, що Верховна Рада АР Крим здобувала право зупиняти акти органів місцевого самоврядування з одночасним зверненням до суду.

Слід зазначити, що проблема відповідальності органів місцевого самоврядування досить активно дискутувалася в процесі прийняття як Конституції України, так і самого закону про місцеве самоврядування. За Конституцією України (стаття 144), рішення органів місцевого самоврядування з мотивів невідповідності їх Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду. А в статті 54 закону про місцеве самоврядування взагалі сказано, що “акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції або законам України видаються незаконними у судовому порядку”. Варто звернути увагу, що, розвиваючи конституційні механізми захисту прав міс-

цевого самоврядування, відповідний закон зовсім виключає можливість зупинення кимось актів органів місцевого самоврядування.

Знов-таки, доцільність та ефективність цієї норми, як й інших положень цього закону, є темою для окремого дослідження. Проте деякі базові положення, що визначають правові основи місцевого самоврядування в Україні, не можна ігнорувати. Насамперед це стосується відносин органів самоврядування між собою. Стаття 15 закону про місцеве самоврядування “визнає” лише добровільне об’єднання органів місцевого самоврядування в асоціації та інші форми добровільних утворень (які підлягають реєстрації відповідно до законодавства в органах Мінюсту України). А стаття 16 цього ж закону допускає, що органи місцевого самоврядування з урахуванням місцевих умов і особливостей можуть перерозподілити між собою на підставі договорів окремі повноваження та власні бюджетні кошти.

Формально цих загальних положень закону про місцеве самоврядування було дотримано у проекті Конституції АР Крим, проте знов-таки “творчо” розвинуто. Так частина перша статті 44 проекту мала такий вигляд: “Згідно з Конституцією України, законами України, Європейською Хартією про місцеве самоврядування, Конституцією Автономної Республіки Крим, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим органам місцевого самоврядування може делегуватися виконання окремих республіканських виконавчих функцій та повноважень з передачею фінансів і майна для забезпечення виконання зазначених функцій та повноважень.

На основі погоджених рішень або угод між Верховною Радою Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть визначатися порядок і умови виконання делегованих республіканських виконавчих функцій та повноважень відповідних нормативно-правових актів”.

Посилання на Конституцію та закони України в цьому випадку абсолютно некоректне, оскільки вони не передбачають делегування повноважень органами місцевого самоврядування між собою. Виходячи з Конституції та закону про місцеве самоврядування, районна чи обласна рада, яка представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст, не може делегувати свої повноваження відповідній сільській чи міській раді. Більше того, якщо виходити з логіки статті 142, за якою в управлінні районних чи обласних рад перебувають об'єкти комунальної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, то таке гіпотетичне делегування взагалі іде знизу вгору, а не навпаки — зверху вниз.

Подібний принцип бачимо й у статті 26 закону про місцеве самоврядування, що визначає виключну компетенцію міських, сільських, селищних рад і перелік питань, які вирішуються тільки на їхніх пленарних засіданнях. За пунктом 31 цієї статті, саме в такий спосіб приймаються рішення про передачу іншим органам окремих повноважень щодо управління майном, яке належить до комунальної власності відповідної територіальної громади.

Щоправда, закон про місцеве самоврядування допускає випадок, коли передача повноважень здійснюється зверху вниз: за статтею 14, сільські, селищні, міські, районні в місті (у разі їх створення) ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Проте як Конституція, так і закон про місцеве самоврядування під терміном “делегування” визнають лише делегування повноважень органів місцевого самоврядування місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад, а також повноважень органів виконавчої влади, наданих органам місцевого самоврядування законом. Зрозуміло, Верховна Рада АР Крим як орган, що представляє спільні інтереси територіальних громад, мусить дотримуватися цих загальних принципів.

У цьому випадку абсолютно некоректним є також посилення на Європейську Хартію про місцеве самоврядування, бо питання, наскільки вона допускає взаємне делегування повноважень між органами місцевого самоврядування, на наш погляд, залишається відкритим. У частині п'ятій статті 4 Хартії йдеться про повноваження "центральных та регіональних органів", які делегуються місцевій владі, тобто органам місцевого самоврядування.

Можливе різне розуміння вжитого у цій статті терміну "центральні регіональні власті", а крім того, й досі не опубліковано офіційного перекладу Європейської Хартії про місцеве самоврядування. Лише у січні 2000 року на запит Комітету Верховної Ради з питань місцевого самоврядування та державного будівництва МЗС України зробило офіційний переклад цього документа.

Однак, попри усю неоднозначність різних варіантів перекладу, два положення Хартії не викликають жодних сумнівів. Так, за частиною першою тієї ж статті 4, "головні повноваження і функції місцевих властей визначаються Конституцією або законом", причому це положення "не перешкоджає наділенню місцевих властей повноваженнями і функціями для спеціальних цілей відповідно до закону". Отож, є й "функції", є й повноваження, проте все разом це не дає жодних підстав для того, щоб на основі Хартії вибудовувати фактично "вертикаль" органів місцевого самоврядування на чолі з Верховною Радою АР Крим.

До того ж стаття 10 Хартії, яка закріплює право органів місцевого самоврядування на свободу асоціацій зі своїми "колегами", відкидає будь-які відносини підлеглості. Доречно також звернути увагу й на такий факт: декларуючи свою відданість Європейській Хартії про місцеве самоврядування, проект Конституції АР Крим тим не менше її порушував. Знов-таки звернемося до проблеми асоціацій органів місцевого самоврядування, яких в Україні зараз діє принаймні десять. Однак проект (стаття 45) передбачав утворення однієї Асоціації органів місцевого самовря-

дування АР Крим, яка наділялася правом попередньо розглядати проекти нормативних актів, що стосувалися сфери їхньої діяльності. Практично планувалося утворити проміжну бюрократичну ланку, яка, відтіснивши на задній план органи місцевого самоврядування, виступала б від їх імені у відносинах з Верховною Радою АР Крим.

Прагнення кримських лідерів побудувати “вертикаль” органів місцевого самоврядування в АР Крим були цілком співзвучні настроям лівої частини Верховної Ради України, яка на той час тримала ситуацію під контролем. В українському парламенті паралельно відпрацьовувалися свої моделі взаємодії, зокрема з обласними радами, які б дозволили вийти за рамки “методичної допомоги” як єдиної форми відносин між Верховною Радою та місцевими радами, що її допускав закон про місцеве самоврядування. Тому кримське керівництво цілком природно сподівалося на розуміння чималої частини народних депутатів.

Винесений на розгляд Верховної Ради України проєкт кримської Конституції містив ще певну кількість спірних положень. Так стаття 1 визначала Раду Міністрів АР Крим як “вищий виконавчий орган”. У частині другій статті 3 йшлося про “право власності АР Крим”, хоча, за пунктом 3 частини першої статті 138, до відання АР Крим віднесено “управління майном, що належить АР Крим”.

Як і раніше, певні труднощі були пов’язані з регулюванням формування бюджету автономії. Ця проблема завжди була однією з найскладніших, і лише в Законі “Про Автономну Республіку Крим” з’явилася формула, яка переводила її у конструктивне річище, — “складання і затвердження бюджету АР Крим на основі єдиної податкової політики України”. Потім вона дослівно увійшла до Конституції України.

Однак у проєкті знову бачимо згадки про “фінансову самостійність”, “проведення експериментів у сфері оподаткування”, “міжбюджетні відносини Державного бюджету України і бюджету

АР Крим” (пункти 13, 14 частини першої статті 18). Забігаючи наперед, зазначимо, що з трьох “кримських” справ, розглянутих Конституційним Судом, одна стосувалася саме бюджетних проблем.

Викликали заперечення норми проекту, які надавали право Верховній Раді АР Крим “визначати порядок укладення і затвердження договорів і угод від імені АР Крим з питань, віднесених до відання АР Крим”. Проблема зовнішніх зв’язків АР Крим завжди була досить складною й викликала підвищений інтерес. Наприклад, Закон “Про міжнародні договори України” (частина шоста статті 3) навіть закріплював право “Республіки Крим в сесії її вищих органів законодавчої і виконавчої влади надавати пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України”. До речі, цю норму, яка застаріла змістовно й термінологічно, досі не приведено у відповідність до нинішнього конституційного статусу АР Крим.

Після тривалих дискусій стосовно “меж можливого” для автономії, які тривали на фоні значної зовнішньополітичної активності наших сусідів — Росії, Туреччини, у Законі “Про Автономну Республіку Крим” з’явилася досить нейтральна формула, котра обмежила її “зовнішні повноваження” лише питаннями економіки, охорони навколишнього середовища і культурного співробітництва.

Якщо порівняти це з повноваженнями, якими відповідно до Закону “Про місцеві державні адміністрації” користуються ці органи, зокрема “укладати договори з іноземними партнерами про співробітництво в межах компетенції, визначеної законодавством”, то ясно, що позбавити можливості Верховну Раду укладати подібні угоди означало б не виправдано знизити її статус. Тим більше, що кримські політики постійно порівнювали обсяг повноважень владних органів автономії та областей України.

Однак суть проблеми полягає зовсім не в механічному зіставленні компетенції Верховної Ради АР Крим чи обласної ради або обласної державної адміністрації. Знов-таки необхідно врахо-

увувати коректність як самих формулювань, так і перспективи їхнього подальшого використання. На наш погляд, у проект цілком свідомо закладалася невідповідність між повноваженнями АР Крим, її Верховної Ради у сфері зовнішніх зв'язків, що потім проявилось на практиці.

Говорячи про проблемні статті проекту, варто було б виділити частину першу статті 7, яка допускала створення при Верховній Раді АР Крим представництва міста Севастополя. А частина друга цієї статті передбачала, що територію АР Крим “може бути змінено з урахуванням рішення республіканського (місцевого) референдуму та рішення Верховної Ради АР Крим відповідно до Конституції України”. Проте, за Конституцією (стаття 73), питання про зміну території України вирішується виключно всеукраїнським референдумом. Ясно, що гіпотетична зміна території АР Крим цілком ймовірно торкатиметься й території усієї країни, тому небезпечно допускати подібні неоднозначні норми.

Стаття 39 втручалася у сферу здійснення правосуддя. Останню статтю проекту, присвячену “гарантіям та забезпеченню статусу і повноважень АР Крим”, узагалі важко було збагнути, адже вона надавала Верховній Раді АР Крим право “вносити пропозиції про зміни, які стосуються обмежень статусу і повноважень АР Крим, Верховної Ради і Ради Міністрів АР Крим, визначених Конституцією, законами України”.

Незважаючи на явний прогрес, проект потребував ретельної правової експертизи, хоча, як і раніше, його долю визначали політичні фактори. На це під час досить бурхливого обговорення проекту в сесійному залі звернув увагу народний депутат О.Лавринович, який окреслив проблему у такій площині: що має бути вищим — політична доцільність чи верховенство конституційних норм України.

Прихильники цих протилежних підходів уособлювали й протилежні табори самої Верховної Ради. Найбільш концентрова-

но позицію лівого крила висловив соціаліст М.Лавриненко, який до того ж виступив із співповіддю від імені тодішнього Комітету з питань правової реформи. Звертаючись до своїх колег-депутатів, він сказав: “Ми з вами опрацьовували текст Конституції Автономної Республіки Крим дуже ретельно, і зауваження, які виникали, були враховані конституційною комісією, якій Верховна Рада Криму надала повноваження робити редакційні правки й уточнення стосовно приведення Конституції Криму у відповідність із Конституцією України. Ми погодилися також і з тим, що в деяких місцях виписано не зовсім так, як нам хотілося б, але Верховна Рада Автономної Республіки Крим прийняла саме таку редакцію, вона в цілому і зокрема не суперечить Конституції і законам України”. Він також підкреслив, що Конституція АР Крим “є політико-правовим документом”, а усі її сумнівні положення врегульовано частиною другою статті 138 Конституції України, за якою законами України АР Крим можуть бути делеговані інші повноваження.

Проти такого спрощеного й політизованого ставлення до проблемних статей проекту виступили “праві”. Ось що сказав уже згаданий депутат О.Лавринович: “Ми працювали досить довго над проблемою конституційності всіх положень, і мушу сказати, що, на превеликий жаль, декілька положень, які не відповідають Конституції України, сьогодні залишені. Насамперед ідеться про статті, які життєво важливі для держави в цілому і для автономії зокрема. Це стаття 18 пункт 13 — про бюджетну самостійність Автономної Республіки Крим. Ця стаття в цій частині явно суперечить пункту 4 статті 138 Конституції України, оскільки йдеться про автономну бюджетну систему і, по суті, конфедеративні бюджетні відносини, коли немає податкової багатоканальності й існує лише, образно кажучи, плата данини від автономії до центру”. Він також підкреслив, що право Верховної Ради на скасування актів Ради Міністрів автономії, зазначене в статті 4,

суперечить пункту 16 статті 106 Конституції України, де це право передбачено за Президентом України. А стаття 38 у частині шостій, де Рада Міністрів уже має право на скасування актів районних державних адміністрацій автономії, також не відповідає Конституції України, оскільки це право надане Президентові України і обласним державним адміністраціям.

Традиційно предметом гострої дискусії стала проблема функціонування мов, а також статус кримськотатарського народу. “Соромливо в пункті 1 статті 10 Конституції Криму зазначено, — заявив Л.Танюк, — що, крім державної, можуть бути інші мови, а потім витягується на світ у пункті 2 прерогатива однієї мови. У статті 10 Конституції України чітко сказано: “Державною мовою в Україні є українська мова”. Таку фразу треба було б все-таки спочатку дати в Конституції Криму, а потім говорити (як у Конституції України), що всі інші мови так само мають право на існування. Бо соромливість ставлення до мови і в тому, що Конституція Криму написана українською, а Леонід Іванович Грач, який прекрасно володіє українською мовою, виступає тут російською”. Полемізуючи з Л.Танюком, депутат від міста Керч В.Мироненко, навпаки, заявив, що Конституцію АР Крим слід ухвалити, проте одночасно внести поправки до неї з метою посилення “захисту російськомовного населення”.

Відомий кримськотатарський політик Р.Чубаров наголосив на тому, що Конституція АР Крим мусить розв’язувати два завдання: відповідати Конституції, законам України, а також сприяти консолідації усіх етнічних спільнот Криму, забезпечуючи їм рівні права і можливості у вирішенні питань, віднесених Конституцією України до відання АР Крим. Проте, на його думку, жодне з цих завдань Конституція АР Крим не розв’язувала.

Йому активно заперечував колишній Голова Верховної Ради України О.Мороз, який підкреслив, що винесений на розгляд парламенту проект набагато краще, ніж пропонувані раніше, оскільки

ки визначає, що Крим є територіальною автономією у складі України. “Заради цього, — сказав О.Мороз, — можна було б голосувати вже всю Конституцію, тим більше зважаючи на те, що моменти, котрі турбують депутатів і в нас, і в Криму (мова, етнічні особливості, квоти на виборах, бюджетні стосунки тощо) визначаються законами, які прийматиме Верховна Рада України. Тому мені здається, що тут немає навіть предмета для сумніву чи для дискусій з приводу потреби прийняття Конституції”.

У цих полярних виступах минув майже весь сесійний день. Леонід Грач удався до останнього аргументу, заявивши, що він мав кілька розмов із Президентом України, який “виступає за прийняття Конституції України та підтримує її засади”. Однак проект дістав лише 210 голосів.

Знову розпочалося обговорення, причому досить різке. Представник Народного Руху В.Асадчев під оплески частини залу назвав Л.Грача “здібним шахраєм”. У відповідь лідер Селянської партії С.Довгань звинуватив Рух у спробі “заколоти в Криму конфлікт на всю Україну”. Проект удруге ставиться на голосування, проте збирає ті ж 210 голосів. Тоді як компромісний варіант розглядається пропозиція представника фракції “Громада” В.Шишкіна утворити погоджувальну комісію з представників Верховної Ради України та АР Крим, яка й дістає 246 голосів.

Майже тиждень у Верховній Раді тривали інтенсивні консультації. Вони засвідчили не тільки амбіції кримських лідерів, а й відсутність з боку центру ясного розуміння того, як слід розвивати основні конституційні параметри АР Крим. А брак чітких політичних орієнтирів і “меж можливого” у повноваженнях АР Крим призводив і призводить до різного бачення правових аспектів кримської Конституції.

Механізм політичного узгодження вкотре переважив професійне правове опрацювання проекту, який через це зазнав лише незначних змін. Так означення Верховної Ради та Ради Міністрів

АР Крим приведено у відповідність до Конституції України, виключено положення про “основи і принципи взаємовідносин” між владними органами України та АР Крим.

Найхарактернішим прикладом косметичного доопрацювання проекту треба назвати уже згаданий розділ про місцеве самоврядування в АР Крим. Було виключено частину другу статті 42, яка прямо декларувала “особливості здійснення місцевого самоврядування”, проте залишено без змін усі інші статті, що якраз і розкривали механізм цих особливостей.

Власне, Л.Грач прямо це визнав, виступаючи на сесії Верховної Ради України 23 грудня під час повторного розгляду проекту. “По ряду принципиальних вопросов, — сказав він, — о которых мы говорили, Крым остался на своих позициях. Но я со всей ответственностью подчеркиваю (это разделяет и профильный комитет): Конституция Автономной Республики Крым полностью соответствует Конституции государства Украины”.

Однак цього разу бурхливого обговорення не відбулося. Вирішальну роль відіграло те, що у прийнятті Конституції АР Крим були зацікавлені не тільки “ліві”. Представник фракції П.Баулін ще під час першого обговорення у досить різкій та відвертій формі заявив, що проект ані за змістом, ані за формою не є конституцією автономії. Він назвав його “договором” між кримською та київською елітами.

Лишаючи на совісті цього депутата його висновки (він узагалі виступав практично за повну самостійність півострова), зазначимо, що він певною мірою мав рацію. Інакше не можна пояснити того дивного факту, що всі погоджувальні процедури не торкнулися принципових позицій проекту, зате зосередилися на другорядних аспектах, у яких були особливо зацікавлені кримські політики. Йдеться, зокрема, про несумісність мандата депутата Верховної Ради АР Крим з посадою члена Ради Міністрів АР Крим та іншими “кріслами”. Саме такий варіант закріплено в

статті 5 Закону “Про Верховну Раду АР Крим”, проте з Конституції АР Крим це обмеження виключено.

Цього разу політичні консультації досягли своєї мети і без особливих проблем 23 грудня 1998 року Верховна Рада України затвердила Конституцію АР Крим. За неї проголосувало 230 народних депутатів.

Щоправда, наступного дня найпереконаніші прихильники кримської Конституції спробували взяти реванш. Представник фракції “Реформи-Конгрес” І.Осташ виступив із заявою, у якій звинуватив керівництво Верховної Ради в порушенні Регламенту та фальсифікації: “Народним депутатам України, — сказав І.Осташ, — було надано не повний текст Конституції, а так звані положення Конституції Автономної Республіки Крим з редакційними змінами й уточненнями, внесеними Конституційною комісією Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 23 грудня 1998 року. При цьому Конституційна комісія Автономної Республіки Крим порушила свої повноваження і перевищила їх. Надані зміни є не лише редакційними, а тому повинні бути проголосовані Верховною Радою Автономної Республіки Крим”.

Однак цей демарш уже ніяк не міг вплинути на ситуацію. Проблеми затвердження Конституції АР Крим поступилися місцем проблемам її реалізації.

V. КОНСТИТУЦІЯ АР КРИМ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Як показала майже дворічна практика застосування кримської Конституції, центр і автономія мають взаємні “борги”, хоча породжені вони різними факторами.

На загальнодержавному рівні існують серйозні протиріччя між Законом України “Про Верховну Раду АР Крим” та Конституцією АР Крим. Уже вказувалося на те, що по-різному визначено природу Верховної Ради АР Крим, а також вимоги щодо несумісності депутатського мандата. Та це лише один з аспектів загальної проблеми. Наприклад, те, що в Законі “Про Верховну Раду АР Крим” віднесено до її відання, кримською Конституцією визначається як “компетенція”, причому значно розширена. Так, якщо, за Законом “Про Верховну раду АР Крим”, до її відання належить “затвердження бюджету АР Крим та внесення змін до нього, контроль за його виконанням, прийняття рішення щодо звіту про його виконання” (пункт 7 частини другої статті 9), то на підставі відповідної норми кримської Конституції Верховна Рада АР Крим утворює ще й Рахункову палату для “здійснення контролю від імені Верховної Ради АР Крим за використанням коштів бюджету АР Крим органами виконавчої влади” (пункт 7 частини другої статті 26). Закон “Про Верховну Раду АР Крим” передбачав лише заслуховування нею інформацій начальників Головного управління МВС та СБУ України в Криму (пункт 26), однак у Конституції АР Крим йдеться вже про погодження призначення та звільнення цих посадових осіб. І подібних прикладів можна навести чимало.

У липні 1999 року український парламент зробив спробу внести лише одну зміну до Закону “Про Верховну Раду АР Крим”. Деякі депутати Верховної Ради України активно лобіювали інтереси своїх кримських “колег”, намагаючись відновити їх-

ній імунітет, хоча й в обмеженому варіанті. Пропонувалося доповнити статтю 5 новими положеннями, за якими, зокрема, депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим не можна було затримати чи заарештувати без згоди Верховної Ради Автономної Республіки Крим до винесення обвинувального вироку. У разі відмови Верховної Ради Автономної Республіки Крим дати згоду на затримання чи арешт свого депутата подання про одержання згоди на його затримання чи арешт вносив лише Генеральний прокурор України до Верховної Ради України.

Однак Президент України повернув цей закон до Верховної Ради, мотивуючи свою позицію тим, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а додаткові гарантії недоторканності Основний Закон України передбачає лише для народних депутатів України, Президента України та суддів. Президент запропонував скасувати цей закон як такий, що не відповідав Конституції та порушував конституційний принцип рівності громадян. Верховна Рада не змогла подолати президентське вето, а основних проблемних положень, як уже зазначалося, взагалі не торкнулася.

В результаті виникає комплекс розбіжностей, який зовсім позбавляє сенсу функціонування окремого Закону “Про Верховну Раду АР Крим”. Певною мірою показово, що у статті 25 Конституції АР Крим, за якою порядок діяльності Верховної Ради АР Крим, її органів та посадових осіб визначається “Конституцією України, Конституцією АР Крим, Регламентом Верховної Ради АР Крим і нормативно-правовими актами Верховної Ради АР Крим у межах її повноважень”, Закон “Про Верховну Раду АР Крим” навіть не згадується. Механічно узгодити його з Конституцією АР Крим значить тільки визнати й закріпити усі її недоліки, удосконалювати закон разом з кримською Конституцією значить знову “запустити” конституційний процес в АР Крим з усіма наслідками, що випливають з цього.

Принагідно зазначимо, що й досі не прийнято Закон України “Про Раду Міністрів АР Крим”. І все одно, виникає та сама проблема: майбутній закон фактично мусить продублювати відповідні норми кримської Конституції.

Крім цих законів, Конституція України (стаття 139) передбачає також закон, який визначає правовий статус представництва Президента України в АР Крим. Уперше подібний закон, який так і називався “Про представництво України в АР Крим”, було ухвалено ще 17 грудня 1993 року. З прийняттям Конституції України з цілком зрозумілих причин виникла потреба у його вдосконаленні. 30 квітня 1998 року Президент України виніс проект його нової редакції на розгляд Верховної Ради. Однак минуло майже два роки, поки 2 березня 2000 року вона його ухвалила.

На наш погляд, на цьому законі теж позначилася загальна тенденція, яка постійно “тяжіє” над кримською проблемою, — брак чітких науково-правових підходів. Насамперед це проявляється в тому, що представництво наділяється владними повноваженнями щодо органів місцевого самоврядування. На це, зокрема, звернуло увагу Науково-експертне управління Апарату Верховної Ради, коли готувало висновок про цей проект. У ньому зазначалося, що “ні особисто Президент, ні органи виконавчої влади таких повноважень згідно з Конституцією України не мають, отже, їх не повинен мати і будь-який інший утворений Президентом орган”. Тим не менше, Представництво отримало право вивчати “стан виконання в Автономній Республіці Крим Конституції і законів, указів і розпоряджень Президента України, актів Кабінету Міністрів України, вживати заходів для забезпечення належного виконання актів законодавства України Верховною Радою Автономної Республіки Крим і Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, районними державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування в Автономній

Республіці Крим” (пункт “а” статті 6). Відповідно сам Представник Президента може “вимагати в разі порушень Конституції та законів України, указів і розпоряджень Президента України, актів Кабінету Міністрів України пояснень від посадових осіб Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, керівників районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності в Автономній Республіці Крим” (пункт “г” статті 10).

Одразу ж виникає запитання й стосовно статусу Представництва, наприклад, чи правомірно вважати його контрольним органом? За статтею 1 закону, його визначено як “державний орган, утворений відповідно до Конституції України з метою сприяння виконанню в Автономній Республіці Крим повноважень, покладених на Президента України”.

Можна навести й деякі інші дискусійні норми закону. Наприклад, передбачено, що Представник Президента в АР Крим бере участь у засіданнях Верховної Ради та Ради Міністрів АР Крим з правом дорадчого голосу, проте специфіка пленарної роботи ставить під сумнів можливість реалізації цього права: воно або перетворюється на чисту формальність (до речі, Регламент Верховної Ради АР Крим узагалі не передбачає участі в пленарних засіданнях осіб “з правом дорадчого голосу”), або, навпаки, маскує значно більші “потужності”.

Привертає увагу й те, що повноваження Представника Президента в АР Крим у деяких аспектах перекривають повноваження самого Президента, який, зокрема, формально не наділений правом вимагати в разі порушення Конституції і законів України, актів Президента та Кабінету Міністрів України відповідних пояснень від посадових осіб усіх рівнів, включаючи підприємства, установи й організації незалежно від форм власності. А свої повноваження як гаранта додержання Конституції й законів

України стосовно Верховної Ради АР Крим Президент України реалізує, звертаючись до Конституційного Суду.

До того ж, судячи з перебігу подій у Верховній Раді АР Крим, Представництво Президента в АР Крим у гострих ситуаціях (наприклад, під час відставки кримського уряду в червні 2000 року) виступає переважно з політичними заявами і не використовує повною мірою свої повноваження. В усякому разі практика цих відносин ще не формалізувалася так, як, скажімо, стосунки Верховної Ради АР Крим з прокуратурою. Наприклад, 23 червня 1999 року Верховна Рада АР Крим розглянула подання прокурора Автономної Республіки Крим про невідповідність Конституції і законам України Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 24 грудня 1998 року № 308-2/98 “Про додаткові заходи по впорядкуванню оптової та роздрібною торгівлі алкогольною продукцією в Автономній Республіці Крим” та скасувала її. Однак 20 жовтня того ж року кримські парламентарії, розглянувши подання Прокуратури АР Крим про невідповідність Конституції і законам України Постанови Верховної Ради АР Крим від 19 травня 1999 року “Про встановлення фіксованих ставок оподаткування окремих видів доходів громадян в АР Крим”, навпаки, визнали його необґрунтованим.

Звичайно, цю тезу теж можна вважати дискусійною, але все-таки варто підкреслити, що з урахуванням цього закону Конституції АР Крим, яка допускає скасування актів органів місцевого самоврядування як Верховною Радою АР Крим, так і Радою Міністрів АР Крим, Закону України “Про місцеві державні адміністрації” органи місцевого самоврядування в АР Крим опиняються щонайменше під потрійним “наглядом”. А це, у свою чергу, зачіпає конституційні гарантії місцевого самоврядування.

Необхідно враховувати, що, крім законів, які визначають ті чи інші параметри правового статусу АР Крим і прийняття яких прямо передбачене Конституцією України, цих же питань торка-

ються й чимало інших законів. Норми, котрі визначають компетенцію Верховної Ради АР Крим, містяться в Земельному, Водному, Лісовому кодексах, Кодексі про надра, законах про плату за землю та про охорону навколишнього природного середовища тощо. Усі вони давно й ефективно “працюють”. Більше того, коли йшли справжні баталії навколо обсягу прав АР Крим на земельні, водні та інші ресурси, саме цей варіант дозволив розрядити ситуацію і дістав підтвердження практикою. Тому саме його й було закріплено в Конституції АР Крим: на підставі пункту 9 частини першої статті 18 АР Крим здійснює повноваження, віднесені до її відання згаданими кодексами та іншими законами України. І все ж вони потребують певної ревізії так само, як уже згаданий Закон “Про міжнародні договори України”.

За Регламентом Верховної Ради України, будь-який новий законопроект подається разом із проектом відповідних змін до усіх законів, сферу яких він зачіпає. На жаль, у нашому досить інтенсивному законотворчому процесі ця вимога не дотримується. Тому процес узгодження може тривати роками, створюючи численні колізії. Найхарактерніший у цьому плані приклад — Закон “Про Автономну Республіку Крим”, який у кризовій ситуації відіграв позитивну роль, проте тепер суперечить Конституції України та усьому пакету “кримських” законів і навіть рішенням Конституційного Суду. Так, за цим законом, Верховна Рада АР Крим визначається як “орган законодавчої влади” і користується правом законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Тепер важко сказати, чому Закон “Про Автономну Республіку Крим” не було визнано таким, що втратив чинність, але це вже не має значення. Головне — провести докладну “інвентаризацію” усього законодавства, яке стосується АР Крим, включаючи саму кримську Конституцію. Не менш важливе завдання полягає в тому, щоб паралельно здійснити ревізію й усього масиву нормативно-правових актів АР Крим.

Уже наведені слова І.Франка “Щирість тону й щирість переконань” залишаються вкрай актуальними й для нинішнього періоду кримського нормотворення. Це засвідчила затверджена 17 лютого 1999 року Верховною Радою АР Крим Постанова “Про першочергові заходи щодо реалізації положень Конституції АР Крим”. У ній уже не було ритуальних згадок про Конституцію та закони України, зате містилося доручення постійним комісіям Верховної Ради Автономної Республіки Крим до 1 липня 1999 року розробити і винести на розгляд Верховної Ради пропозиції про приведення у відповідність до Конституції Автономної Республіки Крим нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції. Крім того, Раді Міністрів АР Крим доручалося “на основі архівних та інших документів та відповідно до статті 7 Конституції АР Крим уточнити межі території АР Крим і до 1 травня 1999 року представити відповідну інформацію Верховній Раді АР Крим”, а також разом з Фондом майна АР Крим, міськими, районними, сільськими, селищними радами АР Крим підготувати перелік об’єктів власності станом на 12 січня 1999 року і знов-таки подати цю інформацію Верховній Раді АР Крим. Ще один блок доручень стосувався питань кадрової роботи, які в комплекті з Постановою “Про заходи щодо посилення кадрової роботи в АР Крим” (про неї буде сказано окремо), котру було ухвалено наступного дня, дали засобам масової інформації підстави для висновку про відродження в масштабах півострова колишньої “номенклатурної” системи.

Загалом же зазначена постанова справляє дивне враження. З одного боку, вона цілком відповідає загальнодержавній практиці (згадаймо подібні акти Верховної Ради та Президента України після прийняття Конституції нашої держави), і водночас явно простежується прагнення утворити замкнене середовище, підпорядковане паліативній ідеї кримської державності.

21 січня 1999 року Верховна Рада АР Крим ухвалила ще два акти неоднозначного змісту. Насамперед це “План підготовки нормативно-правових та інших актів Верховної Ради АР Крим на перше півріччя 1999 року”, яким постійній Комісії з питань місцевого самоврядування доручалося розробити проект Закону України “Про основи і принципи взаємодії між центральними органами державної влади, Верховною Радою АР Крим, Радою Міністрів АР Крим, органами місцевого самоврядування і місцевими адміністраціями в АР Крим”.

Здавалося б, процес затвердження кримської Конституції у Верховній Раді України поставив, нарешті, крапку у цій справі. Проте, як виявилось, кримські політики не вважали проблему закритою. Щоправда, проект цей досі не підготовлено, а наступні плани (на друге півріччя 1999 та перше півріччя 2000 року) його взагалі не передбачають. Та справді “невмируща” ідея договірних, особливих відносин між центром і автономією, яку так наполегливо плекають кримські політики, робить цілком імовірним її чергове народження у невідомо якій новій формі.

Заради справедливості зазначимо, що саму ідею підготовки у Верховній Раді АР Крим проектів законів України не слід вважати чимось “крамольним”. Регламент Верховної Ради України допускає навіть підготовку законопроектів з ініціативи окремих громадян; просто вносити їх можуть лише ті, хто, за Конституцією України, має на це право.

Ще одна постанова Верховної Ради АР Крим (її було ухвалено 21 січня 1999 року) називалася “Про присягу депутата Верховної Ради АР Крим”. За цією постановою, депутати урочисто присягають на “вірність АР Крим” і зобов’язуються “суворо й неухильно відстоювати інтереси автономії, всебічно турбуватися про благополуччя, додержання прав і свобод кримчан, з гідністю й честю нести звання депутата Верховної Ради АР Крим”. Однак ні Конституція АР Крим, ні Закон України “Про Верховну Раду

АР Крим” не передбачають прийняття депутатами Верховної Ради АР Крим присяги.

Певні недоречності (назвемо їх так) бачимо й у тексті присяги, наприклад зобов'язання додержуватися лише Конституції АР Крим. Це прямо суперечить Конституції АР Крим, за статтею 24 (частина друга) якої депутати Верховної Ради АР Крим зобов'язані “дотримувати Конституції України, Конституції АР Крим, законів України і нормативно-правових актів АР Крим”. Ясно, що текст присяги, тобто зобов'язання депутатів, не виправдано звужено.

Доречно згадати, що депутатом Верховної Ради АР Крим може бути громадянин України, який має право голосу, досягнув на день виборів 18 років і проживає в Україні не менше п'яти років (стаття 23 Конституції АР Крим, стаття 5 Закону “Про Верховну Раду АР Крим”). За таких умов присяга громадянина України на вірність її автономній частині також викликає заперечення.

Оцінюючи період, що минув після затвердження Конституції АР Крим, можна виділити дві основні тенденції, які, втім, є лише новою формою традиційних для півострова політико-правових проблем. Як і раніше, вкрай актуальним залишається забезпечення відповідності нормативно-правових актів АР Крим Конституції і законам України, а також самій Конституції АР Крим.

Протягом 1999 року Глава Адміністрації Президента України В.Литвин неодноразово направляв листи Голові Верховної Ради АР Крим Л.Грачу, в яких звертав увагу на цю проблему. Особливе занепокоєння в Києві викликали Постанови “Про Регламент Верховної Ради АР Крим” від 30 червня 1998 року, “Про Рахункову палату АР Крим” від 17 березня 1999 року, “Про заходи щодо посилення кадрової роботи в АР Крим” від 20 січня 1999 року, “Про Кримський будинок миру і дружби народів” від 19 листопада 1998 року та інші.

Розглянемо ці акти. Так, наприклад, ніяк не узгоджується з визначеними законодавством повноваженнями Верховної Ради АР Крим утворення нею Кримського дому миру і дружби народів на базі Кримського республіканського відділення товариства міжнародних зв'язків, Кримського республіканського відділення товариства зв'язків з українцями за межами України та Кримського республіканського відділення Української Ради миру, Фонду миру як громадської організації, що має на меті “об'єднання зусиль міжнародних громадських організацій” в ім'я досягнення взаєморозуміння, згоди, розвитку культурного співробітництва народів зарубіжних країн та АР Крим.

Реакція Верховної Ради АР Крим була цілком прогнозованою. Формально 21 липня 1999 року вона внесла зміни до своєї постанови, спеціально пославшись на лист Глави Адміністрації Президента від 28 квітня 1999 року. Так слова “об'єднання зусиль” замінили словами “забезпечення умов для діяльності”, однак ці та інші косметичні зміни не вплинули на зміст і спрямованість постанови. Достатньо вказати, що у попередньому вигляді залишилася теза про “розвиток міжнародних зв'язків і добросусідських відносин АР Крим з країнами далекого й близького зарубіжжя”.

Тільки 16 лютого 2000 року після повторного листа Глави Адміністрації Президента України Верховна Рада АР Крим затвердила нову редакцію цієї постанови, яка, нарешті, знімала усі проблеми. Уже не йшлося про утворення Дому миру й дружби народів, а визнавалося доцільним надати громадським організаціям, що здійснюють міжнародні культурні зв'язки, деякі приміщення в оренду.

За такою ж схемою “удосконалювалася” вже не раз згадана Постанова “Про заходи щодо посилення кадрової роботи в АР Крим” від 20 січня 1999 року. Як відомо, Конституція АР Крим та Закон “Про Верховну Раду АР Крим” передбачають процедури

погодження деяких кадрових призначень. Так, зокрема, Голова Верховної Ради та Голова Ради Міністрів АР Крим погоджують призначення на посади заступників керівників головних управлінь силових відомств України в автономії, включаючи начальників міських і районних відділів внутрішніх справ, Голови та заступників Голови Державної податкової адміністрації в АР Крим, начальника і заступника начальника Кримської регіональної митниці та інших керівників “кримських відділень” центральних органів виконавчої влади. Верховна Рада АР Крим дає згоду на призначення керівників головних управлінь МВС та СБУ, Головного управління юстиції, генерального директора Державної телерадіокомпанії “Крим”, а також призначає заступників Голови Ради Міністрів АР Крим, міністрів, голів республіканських комітетів АР Крим. Порядку призначення і звільнення з посад заступників міністрів та голів республіканських комітетів Конституція АР Крим узагалі не торкається.

Отже, можна дійти висновку, що Конституція АР Крим чітко визначає коло осіб та перелік посад, які потребують відповідного погодження. Однак виявилось, що Верховна Рада АР Крим і тут “творчо” розвинула конституційні норми. Пункт перший постанови про посилення кадрової роботи визнавав найважливішим “завданням Президії Верховної Ради АР Крим, постійних комісій Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, органів виконавчої влади всіх рівнів створення в АР Крим дієвої цілісної системи з добору, призначення і навчання кадрів, добору керівників, здатних забезпечити реалізацію положень Конституції АР Крим, вивід економіки, інших сфер суспільного життя з кризового стану і на цій основі поліпшення добробуту людей”.

Далі йшли ритуальні для таких випадків посилення на “принципи Конституції АР Крим” і навіть на Програму кадрового забезпечення державної служби, затверджену Президентом України ще 10 листопада 1995 року. А далі, нарешті, з’являється

той пункт, заради якого й приймалася вся постанова: “керуючись Конституцією АР Крим, створити чітку систему підзвітності керівних кадрів, удосконалювати практику погодження, призначення і звільнення керівників, для чого затвердити номенклатуру (перелік посад) Верховної Ради Автономної Республіки Крим”.

До цієї номенклатури увійшла понад сотня посад — від заступника республіканського міністра до директора Кримської міжбанківської валютної біржі, керівників усіх потужних промислових підприємств і навіть директорів технікумів. Причому в усіх випадках, прямо не віднесених законодавством до компетенції Верховної Ради АР Крим, її голови чи кримського прем'єра, погодження покладалося на Президію Верховної Ради АР Крим, хоча, за Конституцією АР Крим, вона взагалі не вправі здійснювати подібні повноваження. За статтею 31 Конституції, вона лише скликає сесії Верховної Ради АР Крим та організовує їхню підготовку, формує проект порядку денного, координує роботу органів Верховної Ради АР Крим. Щоправда, виникає одна “непомітна” проблема: за статтею 13 Закону “Про Верховну Раду АР Крим”, Президія може виконувати й інші повноваження, але тільки “організаційного характеру”. А в Конституції АР Крим слово “організаційні” загубилося, і ця лукава комбінація дозволяє значно ширше тлумачити повноваження Президії.

Після листа Глави Адміністрації Президента України Верховна Рада АР Крим 16 лютого внесла зміни до цієї постанови. Зокрема, зміщено акценти, значно зменшено повноваження Президії. Якщо раніше вона, як у “найзастійніші часи”, погоджувала закордонні відрядження чиновників усіх рівнів, включаючи й органи місцевого самоврядування, то відтепер лише члени Ради Міністрів АР Крим та працівники міністерств, республіканських комітетів мусили просто подавати до Президії звіт про результати свого відрядження.

Значно скорочувалися обсяги погоджень з Президією — це стосувалося лише посад заступників міністрів та голів республ

канських комітетів. Проте залишався незмінним сам принцип, за яким Президія наділялася широкими повноваженнями, що не були передбачені Конституцією АР Крим. А все разом це зводилося до побудови вертикалі влади на чолі з Верховною Радою АР Крим, про що, власне, й говорив Л.Грач, коли представляв проект кримської Конституції Верховній Раді України.

За таким же сценарієм розвивалися й події навколо Постанови Верховної Ради АР Крим “Про Рахункову палату АР Крим” від 17 березня 1999 року. Вже перші її норми явно виходили за межі компетенції, окресленої Конституцією АР Крим. Порівняймо: за пунктом 7 частини другої статті 26, Верховна Рада АР Крим утворює Рахункову палату для здійснення контролю від імені Верховної Ради АР Крим за використанням коштів бюджету АР Крим органами виконавчої влади. Це не суперечить аналогічній нормі Закону України “Про Рахункову палату”, за статтею 2 якого вона, зокрема, організовує й здійснює контроль за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету, витрачанням бюджетних коштів. Однак відповідно до Положення про Рахункову палату АР Крим (затверджено згаданою постановою від 17 березня 1999 року) вона організовує і здійснює контроль в цілому за розподілом доходної і видаткової частин бюджету АР Крим та їхнім виконанням, дотриманням законності та ефективністю витрачання коштів бюджету. Отже, Положення значно посилює повноваження Рахункової палати АР Крим, надаючи їй право контролювати не тільки видаткову (як це передбачено Конституцією АР Крим), а й доходну частину бюджету.

Після першого “попередження” з боку Глави Адміністрації Президента України Верховна Рада АР Крим 21 липня 1999 року внесла зміни до цієї постанови, дещо відкоригувавши повноваження Рахункової палати — “здійснення контролю в цілому за розподілом витратної частини бюджету АР Крим та її виконанням та експертно-аналітична оцінка доходної частини бюджету”.

Ясно, що вдала знахідка — ідея назвати контроль “експертно-аналітичною оцінкою” — не міняла суті. Знов-таки лише повторне звернення Глави Адміністрації Президента України від 27 грудня 1999 року спонукало Верховну Раду АР Крим привести повноваження Рахункової палати у відповідність до Конституції АР Крим. Тоді ж 16 липня було ухвалено новий пакет змін до Положення про Рахункову палату АР Крим, за яким, нарешті, її завданням визначалися “організація і здійснення контролю за використанням коштів бюджету АР Крим”. Та навіть цей, уже третій, варіант не відповідав повною мірою Конституції АР Крим, не кажучи вже про інші норми, що окреслювали статус Рахункової палати АР Крим.

Результат такої дивної, якщо не назвати це інакше, “гри” Верховної Ради АР Крим був цілком закономірним. 8 липня 2000 року Президент України видав указ, яким зупинив дію деяких нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим, насамперед постанов про посилення кадрової роботи в АР Крим та про Рахункову палату. До цього “чорного списку” потрапила й низка статей Регламенту Верховної Ради АР Крим, хоча доцільність зупинення дії деяких із них є дискусійною.

Одразу зазначимо, що “удосконалення” Регламенту, який було затверджено постановою Верховної Ради АР Крим 30 червня 1998 року, теж відбувалося за вже знайомою процедурою. Після листів Глави Адміністрації Президента України Верховна Рада АР Крим 16 січня 2000 року внесла ряд змін. Вони насамперед стосувалися контрольних повноважень Верховної Ради АР Крим та її органів. Так, за статтею 114 свого Регламенту, “Верховна Рада АР Крим з питань, віднесених до відання АР Крим і відання Верховної Ради, безпосередньо, через постійні або тимчасові комісії, інші утворювані нею органи здійснює контроль за дотриманням прав і свобод громадян, виконанням Конституції АР Крим і нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим, кон-

троль за використанням коштів республіканського бюджету, майна, що належить АР Крим, навколишнього природного середовища”.

Однак, за статтею 18 Конституції АР Крим, автономія лише бере участь у забезпеченні прав і свобод громадян (пункт 18). Ця ж стаття фактично залишає відкритою проблему, чи має право Верховна Рада АР Крим контролювати використання навколишнього середовища. У пункті 16 вказано, що до відання АР Крим належить вирішення питань екологічної безпеки, раціонального використання, охорони, відновлення землі і природних ресурсів, оголошення карантину і зон стихійного лиха відповідно до законів України. Фактично безпосередньо до повноважень Верховної Ради АР Крим віднесено контроль за дотриманням Конституції та нормативно-правових актів АР Крим, а також виконанням республіканського бюджету. Тому Регламент у цьому плані виходив за межі компетенції Верховної Ради АР Крим, що їх визначали Конституція АР Крим і Закон “Про Верховну Раду АР Крим”.

Крім того, значні контрольні повноваження поклалися на Президію Верховної Ради АР Крим: статтею 116 Регламенту їй доручалися “організація та забезпечення здійснення контрольних функцій Верховної Ради АР Крим”, що знов-таки не виправдано розширювало компетенцію Президії.

Внесені зміни обмежили контрольні повноваження Верховної Ради АР Крим лише “наглядом” в межах питань, віднесених до її відання, — за дотриманням нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим, використанням коштів республіканського бюджету та майна, що належить АР Крим. А контрольні функції Президії “перейшли” до Голови Верховної Ради АР Крим.

Та, як і в інших подібних випадках, у тексті Регламенту залишалося чимало визивних положень, які й зумовили таку сувору реакцію. Зокрема, було зупинено дію пункту 4 статті 109, за якою “Конституція Автономної Республіки Крим, постанови про вне-

сення змін і доповнень до Конституції Автономної Республіки Крим вважаються прийнятими, якщо за них проголосувало не менше 2/3 депутатів від загального складу Верховної Ради Автономної Республіки Крим”. Важко збагнути, якими мотивами керувалися кримські законодавці, точніше нормотворці, приймаючи цю норму, адже частиною першою статті 27 прямо передбачено, що Конституція АР Крим приймається більшістю голосів депутатів від їх загального складу.

У пункті другому статті 12 ішлося про можливість проведення парламентських слухань, а в пункті третьому статті 107 — всенародного обговорення проектів нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим. Зрозуміло, що ці відверті спроби хоча б на рівні внутрішнього акта, яким є Регламент, відчуті себе класичним парламентом нічого, крім роздратування з боку центру, не викликали. А це у свою чергу спричинило скасування норм Регламенту, які можна було й не чіпати, залишивши їх у сфері компетенції Верховної Ради АР Крим.

Йдеться про дві норми — пункт перший статті 18: “Пленарне засідання Верховної Ради відкривається і проводиться, якщо на ньому присутні не менше 2/3 депутатів від загального складу Верховної Ради АР Крим”; та пункт перший статті 50: “Вибори Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим вважаються такими, що відбулися, якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше 2/3 депутатів від загального складу Верховної Ради Автономної Республіки Крим”.

Як відомо, аналогічні норми містилися у Конституції України 1978 року (кворум для правомочності засідань Верховної Ради України) та у Регламенті Верховної Ради. Доцільно згадати досвід роботи українського парламенту, який довів, що вимога присутності двох третин народних депутатів як передумови правомочності засідань Верховної Ради може негативно впливати на організацію її роботи. Користуючись цією нормою, то “праві”, то

“ліві” по черзі блокували пленарні засідання. Тому до нової Конституції норму не включили, хоча за інерцією ще довго на неї посилались, оскільки вона збереглася у Регламенті Верховної Ради України. Під час відомої “спікіради” у травні-червні 1998 року ця норма також активно використовувалася різними фракціями. До речі, лише 21 січня 2000 року було скасовано норму, за якою вибори вважаються такими, що відбулися, якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин депутатів від конституційного складу Верховної Ради (стаття 3.7.3).

Однак наскільки аналогічні норми Регламенту Верховної Ради АР Крим суперечать кримській Конституції? Тим більше, що цих проблем вона не торкається, а, за статтею 25 Конституції АР Крим та статтею 3 Закону “Про Верховну Раду АР Крим”, порядок діяльності Верховної Ради АР Крим визначається не тільки Конституцією України, відповідним законом, Конституцією АР Крим, а й Регламентом та іншими нормативно-правовими актами Верховної Ради АР Крим у межах її повноважень.

З урахуванням цього Верховну Раду АР Крим не варто позбавляти права на певну “самостійність” у конструюванні моделі своєї внутрішньої діяльності, особливо якщо немає на те прямої заборони як в Конституції АР Крим, так і в Законі “Про Верховну Раду АР Крим”.

Одразу ж виникає аналогія з Конституцією 1992 року, коли заради збереження таких визивних позицій, як “народ Криму”, “державність”, кримські політики втратили майже повний економічний суверенітет, наданий їм законами України, а потім узагалі ледве не позбулися автономного статусу Криму, коли приймалася Конституція України.

До певної міри ситуація повторювалася, може, в менших масштабах: зупинено дію деяких дискусійних положень Регламенту, проте залишаються чинними норми, які прямо суперечать самій же Конституції АР Крим. Найбільше це стосується статусу

Президії Верховної Ради АР Крим. Так, з одного боку, стаття 65 Регламенту майже дослівно відтворює статтю 13 Закону “Про Верховну Раду АР Крим”: координація роботи органів Верховної Ради АР Крим, організація підготовки сесій, формування порядку денного, реалізація інших повноважень організаційного характеру, котрі передає їй Верховна Рада АР Крим. Проте, з другого боку, у статті 69 йдеться вже про “організаційно-розпорядчі повноваження”, причому обсяг їх може визначатися не тільки Регламентом, а й іншими нормативно-правовими актами Верховної Ради АР Крим”. Яскравим прикладом такого нормативно-правового акта, що додатково визначає повноваження Президії, служить відома Постанова “Про заходи щодо посилення кадрової роботи в АР Крим”.

Якщо зупиняти дію тих норм Регламенту, де вживається в різних формах термін “парламентський контроль”, то варто було б згадати й Положення про постійні комісії Верховної Ради АР Крим та їх функції, затверджене Верховною Радою АР Крим одночасно з Регламентом 30 червня 1998 року. За пунктом 1.2 цього Положення, постійні комісії утворюються Верховною Радою АР Крим на термін її повноважень для вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, віднесених до її відання, здійснення парламентського контролю за виконанням рішень Верховної Ради АР Крим та рішень її Президії.

Принагідно необхідно звернути увагу й на Тимчасове положення про помічників депутата Верховної Ради АР Крим знов-таки від 30 червня 1998 року, особливо у світлі рішення Конституційного Суду України від 10 травня 2000 року у справі про статус народного депутата України. Наприклад, відповідно до пункту 2.1 помічник депутата Верховної Ради АР Крим зобов’язаний “сприяти депутату у здійсненні контрольних функцій за дотриманням законодавства України і нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим при розгляді звернень громадян”. До речі,

посилання на “контрольні функції” депутата Верховної Ради АР Крим з’являється лише в цьому Положенні — ні в Конституції АР Крим, ні в Регламенті згадки про них немає.

Якщо звернутися до рішення Конституційного Суду у справі про статус народного депутата, то Суд визнав неконституційною частину другу статті 24 Закону “Про статус народного депутата України”, за якою “народний депутат має право із залученням при необхідності своїх помічників-консультантів, представників об’єднань громадян, контрольних органів здійснювати контроль за розглядом одержаних пропозицій, заяв і скарг у державних органах та органах об’єднань громадян, на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності і підпорядкування та брати особисту участь у їх розгляді”.

Незважаючи на те, що Закон “Про статус народного депутата України” та Положення про помічника депутата Верховної Ради АР Крим перебувають у зовсім різних “вагових категоріях”, близькість підходів до спільної проблеми не викликає сумнівів. Попри можливі теоретичні дискусії навколо самого рішення Конституційного Суду, його позицію необхідно враховувати також при визначенні статусу депутатів Верховної Ради АР Крим.

Отже, виникає потреба у ретельному аналізі “пакета” нормативно-правових актів, що визначають порядок діяльності Верховної Ради АР Крим та її органів, а разом й усього масиву кримського нормотворення. Указ Президента України від 8 липня 2000 року “Про зупинення дії деяких нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим” є знаковим кроком.

Як засвідчує практика кримського нормотворення, “редакторської руки” центру потребує ще чимало нормативно-правових актів. Окрему групу серед них складають ті, що визначають діяльність різних представництв АР Крим, утворених на підставі Конституції АР Крим. За статтею 20 своєї Конституції, АР Крим “має Постійне представництво в столиці України місті Києві, а

також представництва з питань економічного, соціального, культурного та іншого співробітництва в регіонах для реалізації угод, укладених з ними АР Крим”.

З усіх представництв найменше питань викликає Постійне представництво АР Крим у Києві, хоча вони все одно виникають. Так відповідно до Положення про Представництво АР Крим у столиці України (затверджене постановою Верховної Ради АР Крим 21 січня 1999 року) воно входить до системи органів виконавчої влади АР Крим. На наш погляд, це не відповідає формальному змісту статті 20 Конституції України та завданням Представництва, зумовленим його призначенням, — забезпечувати взаємодію Верховної Ради і Ради Міністрів АР Крим з Президентом України, Верховною Радою та урядом.

Навряд чи можна погодитися з тим, що Представництво “підтримує ділові контакти з акредитованими в Україні посольствами іноземних держав і представництвами міжнародних організацій”. Представництво виконує насамперед “внутрішні” функції, не кажучи вже про традиційну для кримського нормотворення двозначність формулювань: як розуміти, наприклад, словосполучення “ділові контакти”? Нарешті, перелік функцій Представництва залишається відкритим, оскільки вказано, що воно “здійснює інші функції, необхідні для виконання покладених на нього завдань”. А це дає можливість досить широко тлумачити повноваження Представництва.

Набагато більше проблем виникає з тими представництвами, які функціонують поза межами України. Це представництва АР Крим в Москві та Мінську, які діють на підставі положень, затверджених постановами Верховної Ради України відповідно 18 березня та 21 квітня 1999 року. За цими положеннями, представництва АР Крим у Москві та Мінську мають статус “республіканських органів”, проте, за Законом “Про Верховну Раду АР Крим” та Конституцією АР Крим, до повноважень Верховної Ра-

ди АР Крим віднесено лише створення та ліквідація за пропозицією Голови Ради Міністрів АР Крим міністерств і республіканських комітетів.

У постановах про створення представництв АР Крим у Москві та Мінську є посилання на пункт четвертий статті 32 Конституції АР Крим, однак він не наділяє Верховну Раду АР Крим правом утворювати “республіканські органи”. Стаття називається “Постійні, тимчасові та інші органи Верховної Ради АР Крим”, а частина четверта цієї статті має такий вигляд: “З питань, віднесених до її компетенції, Верховна Рада АР Крим утворює інші органи, визначає організацію, повноваження і порядок їх діяльності”. Отже, ці “інші органи”, які відповідно до цитованої статті формує Верховна Рада, не можуть виходити за її межі і мати “республіканський статус”. Але одне порушення Конституції АР Крим закономірно тягне за собою інше, і вже “нормативно-правовим актом Верховної Ради АР Крим — Законом АР Крим “Про Раду Міністрів АР Крим” (як і від 3 лютого 1997 року з наступними змінами, які, втім, не торкнулися неконституційної назви) — представництва АР Крим у Москві та Мінську взагалі віднесено до “органів виконавчої влади в АР Крим”.

Відповідно до покладених на нього обов’язків Представництво АР Крим у Москві “бере участь у розробці проектів угод органів представницької і виконавчої влади з містом Москвою і регіонами Російської Федерації”. Таку ж формулу використано й щодо Представництва АР Крим у Мінську. Однак “столиця та регіони” — це фактично вся країна, тому представництва АР Крим набувають статусу своєрідних неофіційних “посольств” автономії. Цілком закономірно, що у положеннях з’являється норма, за якою ці представництва взаємодіють з посольствами України і проводять консультації з питань своєї діяльності. Раніше у складі посольств Радянського Союзу за кордоном функціонували дипломатичні співробітники, які представляли інтере-

си союзних республік, наприклад представники УРСР у складі радянських посольств у Польщі та Канаді. Подібною практикою, зрозуміло, у більш досконалих формах доцільно було б скористатися зараз і в такий спосіб запобігти ймовірним колізіям у зовнішньополітичній діяльності української держави.

Уваги потребують і самі “зовнішні” угоди АР Крим. Якщо теза про “добросусідські стосунки між жителями Криму та Москви” (преамбула “Угоди між органами представницької та виконавчої влади АР Крим та Москви про співробітництво в торгово-економічній, науково-технічній та гуманітарно-культурній галузях” від 26 серпня 1998 року) викликає подив з точки зору географії, то закріплене в угоді прагнення сторін “розширювати та зміцнювати всебічні міжрегіональні зв’язки в рамках СНД на основі доброї волі, рівноправності та взаємної вигоди” прямо суперечить зовнішньополітичній прерогативі центру.

Та найбільш проблемною залишається діяльність “Представництва міста-героя Севастополя при Верховній Раді АР Крим”. Нагадуємо, що частина перша статті Конституції АР Крим, яка допускає можливість утворення Представництва Севастополя, викликала неоднозначну реакцію Верховної Ради України, однак увійшла до кінцевої редакції. Положення про це Представництво затверджене постановою Верховної Ради АР Крим 19 травня 1999 року. Одразу ж виникає запитання: якщо Представництво створюється за рішенням Севастопольської міської ради (пункт 1.2 Положення), то чому рішення про це приймає Верховна Рада АР Крим (пункт 2 Положення)? А тим більше на якій підставі Верховна Рада АР Крим визначає статус цього представництва як “виконавчого органу Севастопольської міської ради” (пункт 1.3 Положення)?

Однак справжньою вершиною лукавого кримського нормотворення слід вважати структуру Представництва Севастополя, запропоновану цим Положенням. Відповідно до пункту 3.1 “Структура Представництва складається зі штатної частини —

безпосередньо Представництво і позаштатної — 5 депутатів Севастопольської міської ради, делегованих до складу Представництва за згодою Верховної Ради Автономної Республіки Крим для участі у пленарних засіданнях Верховної Ради Автономної Республіки Крим”.

Коментарі не потрібні. Незважаючи на те, що спеціальний статус Севастополя прямо передбачено статтею 132 Конституції України, Верховна Рада АР Крим цілком свідомо її порушує. Причому раніше жителі Севастополя принаймні вільно обирали своїх представників до Верховної Ради АР Крим, тепер же вона їх фактично призначає.

Крім проблеми невідповідності кримського нормотворення Конституції та законам України, а також самій Конституції АР Крим, досі актуальною залишається проблема відносин між органами влади в АР Крим. З особливою силою це проявилось у протистоянні між Головою Верховної Ради АР Крим та кримським прем'єром (протягом останніх двох років стосунки між ними постійно перебували у полі зору українських ЗМІ). Конфлікт дійшов граничної межі, коли 24 травня Верховна Рада АР Крим відправила у відставку Раду Міністрів АР Крим на чолі з С.Куніциним. За відставку проголосувало 68 з 94 депутатів, тобто понад дві третини кримського “парламенту”.

Це викликало негативну реакцію в Києві. Зокрема, політвиконком Народно-демократичної партії оприлюднив заяву, де зазначалося, що події в Криму є “політичною розправою над силами, які конкретними діями підтримують стратегічний курс перетворень Президента України”. Політвиконком звертався до Президента України як до гаранта Конституції і стабільності в Україні з проханням “ретельно розглянути ситуацію, яка склалася в Автономній Республіці Крим, прийняти виважене рішення, яке не допустить конфронтації та дестабілізації життя в регіоні”¹.

¹ Україна і світ сьогодні. — 2000. — 27 травня — 2 червня.

Свою позицію висловили й керівники держави. Так Голова Верховної Ради України І.Плющ назвав рішення про відставку уряду АР Крим “поспішним за формою”. За його словами, відставка не сприятиме стабільності в автономії¹. Як заявив керівник президентської адміністрації В.Литвин, “у глави держави є всі підстави для відміни рішення Верховної Ради АР Крим про відставку уряду С.Куніцина”. А на думку секретаря Ради національної безпеки та оборони України Є.Марчука, кримський парламент “порушив норми процедури усунення прем’єра з посади”².

Досить активно обговорювалися шляхи подолання кризи. Висловлювалася думка, що Президент України має розпустити Верховну Раду АР Крим. Подібна ідея, яка цілком закономірно породжувалася і підігрівалася перманентними чутками про розпуск Верховної Ради України, була привабливою з політичної точки зору, проте не відповідала насамперед Конституції України.

До речі, на цьому наголошував сам Л.Грач, який одразу хотів перевести ситуацію у правову площину. “Подальша реакція Президента, — заявив він в інтерв’ю газеті “День”, — може бути тільки конституційною. Хоч по-людськи я розумію, що Президент буде незадоволений. Однак у Конституції записано: якщо рішення прийняте конституційною більшістю — значить Президент повинен погодитися з рішенням парламенту Криму. Якби не було конституційної більшості, а проста більшість, тоді залишалося б право у Президента приймати інше рішення”³.

Справді, за Конституцією України, достроково припинити повноваження Верховної Ради АР Крим може тільки Верховна Рада України, причому за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції або законів України

¹ Голос України. — 2000. — 27 травня.

² Факты. — 2000. — 27 травня.

³ День. — 2000. — 26 травня.

(пункт 28 статті 85). Так само з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, але також з одночасним зверненням до Конституційного Суду. Отже, у регулюванні відносин між центром і автономією чільне місце посідає Конституційний Суд України, на рішення якого мусять спиратися як Президент, так і Верховна Рада.

З правової точки зору ситуація взагалі виглядає досить неоднозначною. Так часто посилаються на порушення Регламенту Верховної Ради АР Крим, оскільки не було дотримано норму про таємне голосування бюлетенями (стаття 95 Регламенту Верховної Ради АР Крим). Проте Регламент Верховної Ради АР Крим — це “внутрішній” акт, тобто колізія сталася в межах кримського правового поля. А за Конституцією України, Президент і Верховна Рада України втручаються тоді, коли нормативно-правові акти Верховної Ради АР Крим суперечать Конституції та законам України.

Інша справа, що є підстави для розгляду питання про неконституційність з огляду на порушення процедури прийняття рішення про відставку кримського прем'єра. За передачу “справи Куніцина” до Конституційного Суду висловився Глава Адміністрації Президента України В.Литвин¹.

Слід зазначити, що під час прийняття у 1998 році Закону “Про Верховну Раду АР Крим” та Конституції АР Крим саме механізм призначення посадових осіб АР Крим, включаючи погодження з центром, викликав чи не найбільше дискусій. Тоді було досягнуто певних компромісів, у тому числі щодо порядку відставки кримського “прем'єра”. Так Конституція України містить загальну норму, за якою Голова Ради Міністрів Автономної Рес-

¹ Робітничка газета. — 2000. — 30 травня.

публіки Крим призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України. У Конституції АР Крим (стаття 26) та в Законі України “Про Верховну Раду АР Крим” (стаття 9) ця норма розширено: у разі прийняття постанови про недовіру Голові Ради Міністрів Автономної Республіки Крим двома третинами складу Верховної Ради Автономної Республіки Крим Президент автоматично дає згоду на звільнення з посади Голови Ради Міністрів Автономної Республіки Крим.

Отже, є підстава для висновку, що ці норми не відповідають Конституції України, яка встановлює загальний принцип погодження з Президентом призначення та звільнення Голови Ради Міністрів АР Крим. Якби Верховна Рада України не затягнула прийняття Закону “Про Раду Міністрів АР Крим”, де треба було деталізувати процедуру погодження з Президентом кадрових призначень, то центр мав би більше правових важелів для впливу на ситуацію. Хоча це все одно б ускладнювалося вкрай злободенною проблемою “конституційності” самої кримської Конституції.

Однак уже вкотре конфлікт між кримськими лідерами врегульовано політичними засобами. Після зустрічей у Києві з керівниками нашої держави Голова Верховної Ради АР Крим Л.Грач пішов на компроміс — постанову про відставку кримського прем'єра та уряду Президія Верховної Ради АР Крим відмовилася офіційно оприлюднити. Справді, за Конституцією АР Крим (стаття 31) та за Законом “Про Верховну Раду АР Крим” (стаття 14), саме Президія забезпечує офіційне оприлюднення нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим. Проте все одно виникає колізія, оскільки це повноваження Президії ніяк не конкретизоване Регламентом Верховної Ради АР Крим. За статтею 113 Регламенту, рішення Верховної Ради АР Крим протягом 14 днів після прийняття підписуються її Головою й публікуються в офіційному органі Верховної Ради АР Крим.

Аналогічна норма міститься й у Положенні про порядок опублікування та набрання чинності нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим та Ради Міністрів АР Крим (затверджено постановою Верховної Ради АР Крим 21 квітня 1999 року, причому передбачено також, що рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим про обрання на посади, призначення на посади і звільнення з посад, про погодження призначення на посади і звільнення з посад взагалі набирають сили з моменту їх прийняття (пункт 6)).

Отже, вкотре правові норми залежать від політичної кон'юнктури. На деякий час це дозволяє розрядити ситуацію, але все одно породжуватиме нові колізії. Власне, усю кримську політику цілком можна охарактеризувати відомим ленінським принципом “Крок вперед, два кроки назад”.

Додатки

I. Конституційні документи періоду боротьби за владу в Криму (1917-1920)

ДОКУМЕНТ №1.

НАЦИОНАЛЬНАЯ КОНСТИТУЦИЯ ОСНОВНОЙ ЗАКОН КРЫМСКОТАТАРСКОГО НАРОДА

**Принят на 2-м общекрымском Курултае (съезде)
13 (26) декабря 1917 г.**

Статья 1. Курултай признает право каждого народа на формирование своей национальной жизни и своего самоуправления.

Статья 2. Курултай считает, что законы, регулирующие жизнь каждого народа и решение национальных проблем, гарантируются прежде всего национальным самоуправлением, и для предоставления такой возможности татарскому народу постановляет учредить постоянный Парламент (Меджлис-и Мебусан), который избирается всем населением (женщинами и мужчинами) посредством свободных, равных, прямых выборов при тайном голосовании.

Статья 3. Курултай полагает, что законы, регулирующие общественную жизнь, могут быть плодотворны только в том случае, если они рождены из бытия и духа нации, и по мере изменений, которые происходят в жизни наций, они также должны изменяться или отменяться. Поэтому Курултай считает необходимым, чтобы Парламент (Меджлис) заново переизбирался каждые три года.

Примечание 1. Понимая, что новые парламентские выборы при нынешнем тяжелом положении страны будут сопряжены с большими трудностями, Курултай решает образовать в данный момент Парламент (Меджлис) сроком на один год из депутатов Курултая.

Примечание 2. Курултай определяет норму представительства: 1 член татарского Парламента (Меджлиса) от 5000-7000 избирателей.

Статья 4. Очередные парламентские заседания проводятся по решению самого Парламента (Меджлиса) Для созыва внеочередного заседа-

156

ния требуется официальное обращение в Президиум не менее чем одной трети депутатов

Статья 5. Члены татарского Парламента (Меджлиса) пользуются правом полной неприкосновенности и освобождаются от исполнения военных обязанностей и воинской службы, если таковая им предстоит.

Статья 6. Парламент обязан издавать законы, которые касаются научных, религиозных, юридических, воинских, финансовых, политических и, при необходимости, коммерческих, земледельческих, индустриальных проблем татарского народа. Для каждой из этих сторон деятельности Парламент создает особые комиссии.

Статья 7. Курултай признает полную независимость законодательной власти, исполнительной власти, судебной власти и равно считается с каждой из них в системе национального самоуправления.

Примечание 1. Курултай принимает решение об образовании Совета национального самоуправления и утверждает состав его членов.

Примечание 2. Провозглашая как принцип, что каждый отдел, или дирекцию (Мюдюрлюк) будет возглавлять один директор, Курултай допускает возможность избрания одного Директора на две дирекции и уполномочивает директоров к выполнению их обязанностей на основе решения Совета директоров.

Статья 8. Для упорядоченного и систематического управления национальными делами татарского народа необходимо образовать по отдельным национальным задачам особые управления (Дайры), и предоставить им специальные законы. Татарское национальное правительство состоит из следующих дирекций (Мюдюрлюк даирелер): 1. просвещения, 2. религиозных дел, 3. финансов и вакуфных земель, 4. юстиции, 5. внешних сношений и 6. Президиума Совета директоров (Баш Мюдюрлюк).

а) управление просвещения (Маариф Идареси):

определяет разумное отношение татарского народа ко всем школам, медресе и культурно-просветительским и научным учреждениям, находящимся в компетенции Крымской Демократической республики, и совместно с избираемыми научными учреждениями вырабатывает проекты автономизации всего дела науки и просвещения.

б) религиозное управление (Динийе Идареси):

опираясь на магометанское религиозное право (Шариат-и Мухамеийе), занимается вопросами веры и вероисповедания татарского наро-

да, способствует укреплению культа и распространению религии.

в) управление финансов и вакуфных земель (Малийе ве Вакиф Идареси):

занимается вопросами сбора налогов, подготовкой национального бюджета, с последующим представлением в парламент. В этом управлении формируется особый отдел по земельной (вакуфной) реформе, который разрабатывает меры по улучшению положения татар, проживающих в деревнях на вакуфных землях.

Примечание. Курултай для покрытия расходов татарского национального правительства вводит национальный налог на татарский народ; размер налога определяется парламентом.

г) управление юстиции (Адлийе Идареси):

имеет своей задачей решать спорные вопросы татарского народа, имеющие отношение к гражданскому праву, на основе шариата, национальных обычаев, традиций общественной жизни и нравов татар. В связи с этим Муфтият (Мюфтюлюк) упраздняется, его заменяет управление юстиции.

д) управление внешних сношений (Хариджийе Идареси):

состоит из отделов, которые занимаются следующими вопросами:

1: отношения татарского народа с городскими и земскими органами; 2. военная обязанность, если таковая возникает; 3. политические, культурные, экономические общественные отношения с другими народами.

е) Президиум Национального Правительства (Идаре-и Миллие Рейслиги): контролирует соблюдение и исполнение принятых законов, в различных областях национального самоуправления, обеспечивает гармоничное взаимодействие в работе всех управлений, и претворение в жизнь национальных идеалов.

Статья 9. Каждая дирекция татарского национального правительства обязана представлять в Парламент для утверждения подготовленные собственные законопроекты, касающиеся сферы ее деятельности.

Статья 10. Руководители дирекций Национального Правительства, образующие органы исполнительной власти, избираются из числа депутатов - членов парламента Президентом национального правительства, назначенным по решению большинства парламента. Они подотчетны только парламенту и ответственны перед ним.

Статья 11. Парламент имеет право по желанию одной четвертой части депутатов или отдельной фракции, состоящей не менее, чем из десяти членов, в любое время требовать разъяснений от национального правительства и органов исполнительной власти.

Статья 12. Курултай считает, что форма правления в любой стране определяется решением конституционного органа, который избирается абсолютным большинством народа на основе свободных, равных, тайных и прямых выборов, и заявляет, что форма правления Крымом может быть установлена только на пути созыва такого конституционного органа - Учредительного собрания - всеми жителями Крыма; Курултай обязывает Татарский парламент в кратчайший срок обеспечить созыв Учредительного собрания.

Статья 13. Курултай признает, что все касающиеся жизни края хозяйственные, финансовые, аграрные вопросы и вопросы отношения между нациями, могут быть решены только Всекрымским Учредительным собранием.

Статья 14. Курултай считает, что его представители должны принимать участие во всех решениях, которые касаются политической судьбы Крыма, и выступать с инициативами постановлений Крымского учредительного собрания и Крымского парламента относительно формы правления и правительственных структур.

Статья 15. Курултай признает за основу принцип, по которому судьбу любой страны и любого края в первую очередь и в большей мере, чем заключения мирных конференций и дипломатов, решают голоса живущего в этой стране народа; поэтому Курултай настаивает на участии представителей заинтересованных стран и народов в мирных и прочих подобных международных конференциях.

Статья 16. Курултай исходит из убеждения, что необходимая для общественной жизни свобода личности, местопребывания (выбора места жительства), свобода слова, совести, религии, союзов, собраний, свобода печати, а также безопасность жизни, защита национальных и политических прав национальных меньшинств и осуществление принимаемой Курултаем в качестве основного закона национальной жизни татар Конституции могут быть обеспечены лишь в Демократической Республике. Поэтому Курултай признает и провозглашает Демократическую Крымскую Республику.

Статья 17. Курултай аннулирует существовавшие у татар в Крыму ти-

тулы Мирза, Бей, Челебей, Князь и другие сословные звания дворянства, духовенства, буржуазии и крестьянства вместе со всеми их прерогативами.

Статья 18. Признавая в качестве основного принципа равенство всех людей Курултай провозглашает абсолютное равноправие женщин и мужчин и поручает Парламенту принять в соответствии с этим специальный закон.

Крымско-татарское национальное движение: В 2 т. – М., 1992. – Т. II. – С. 22-26

ДОКУМЕНТЫ №№2-5

ДЕКРЕТ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАВРИДЫ ОБ ОБЪЯВЛЕНИИ КРЫМСКОГО ПОЛУОСТРОВА СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ТАВРИДЫ

22 марта 1918 г.

Центральный Исполнительный Комитет, согласно постановлению 1 Учредительного съезда Советов рабочих, солдатских, крестьянских и поселанских-мусульманских депутатов, всех земельных и военно-революционных комитетов Тавриды, состоявшегося 10 марта 1918 г., объявляет территорию Крымского полуострова в составе Симферопольского, Феодосийского, Ялтинского, Евпаторийского, Перекопского уездов Советской Социалистической Республики Тавриды.

Во главе Советской Республики Тавриды стоит Таврический Совет Народных Комиссаров, ответственный перед Центральным Исполнительным Комитетом Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов Республики Тавриды.

Совет Народных Комиссаров утверждается в следующем составе:

Председатель Совета Народных Комиссаров тов. *Антон Слуцкий*.

Народный комиссар по иностранным делам тов. *И. Фирдевс*.

Народный комиссар финансов тов. *А. Коляденко*.

Временный народный комиссар по военным делам	тов. Ф. Куль.
Народный комиссар внутренних дел	тов. С. Новосельский
Народный комиссар труда	тов. Ф. Шиханович
Народный комиссар земледелия	тов. С. Акимочкин.
Народный комиссар путей сообщения	[тов.] С. Коробцов.
Председатель Центрального Исполнительного Комитета Советов	тов. Ж. Миллер.
Секретарь Центрального Исполнительного Комитета	(подпись).

СООБЩЕНИЕ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ ВСЕМ СОВЕТАМ ТАВРИДЫ О ФУНКЦИЯХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА И СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ РЕСПУБЛИКИ ТАВРИДЫ

29 марта 1918 г.

Центральный Исполнительный Комитет является верховным контролирующим органом Советской власти, перед которым ответственен и которому подотчетен Совет Народных Комиссаров. Центральный Исполнительный Комитет является политическим руководителем всех Советов и организованных в них масс.

Совет Народных Комиссаров ведет всю работу по проведению в жизнь начал и задач социалистического преобразования общества и представляет из себя рабоче-крестьянское Советское правительство Советской Социалистической Республики Тавриды.

Управляющий делами Совета *Викторов.*

Секретарь Совета *Д. Скрыпник.*

ИЗ ОБРАЩЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАВРИДЫ КО ВСЕМ ТРУДЯЩИМСЯ КРЫМА С ПРИЗЫВОМ К ПОДДЕРЖКЕ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ

3 апреля 1918 г.

Волею Учредительного Съезда Советов рабочих, крестьян, солдат и поселян Тавриды избранному Центральному Исполнительному Комитету поручено было создание в Тавриде рабочего и крестьянского правительства, которое провело бы в жизнь и закрепило бы за трудящимися Тавриды великие завоевания социалистической революции, передавшей угнетенным классам землю, фабрики, банки, заводы и власть над ними.

Исполняя волю съезда, Центральный Исполнительный Комитет организовал 22 марта рабочее и крестьянское правительство, которое на развалинах власти помещиков, капиталистов и генералов будет создавать свободную социалистическую Тавриду, объединяющую под своим знаменем всех трудящихся без различия пола, племени и веры [...]

Центральный Исполнительный Комитет Советов призывает всех крестьян, рабочих, солдат, поселян, трудящихся евреев, татар, греков, малороссов и великороссов дружной семьей сплотиться вокруг нового Советского правительства – Совета Народных Комиссаров Советской Социалистической республики Тавриды [...]

ДЕКРЕТ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ РЕСПУБЛИКИ ТАВРИДЫ ОБ ОБЪЯВЛЕНИИ НЕДР ЗЕМЛИ И МОРЯ НАРОДНЫМ ДОСТОЯНИЕМ

12 апреля 1918 г.

Все недра земли и моря: руды, соль, воды, нефтяные источники являются достоянием всего народа и объявляются достоянием Советской Республики Тавриды.

Означенные недра не могут быть отчуждаемы какой бы то ни было

общественной организацией и поступать в разработку без ведома и разрешения центральной власти, а посему:

А) Учредить временно, до образования Совнаркомом Народного Комиссариата снабжения, отдел по горным и соляным делам, который ведет всеми делами, касающимися горной и соляной промышленности.

Б) Установить во всех соляных районах, а именно: Геническом (1 человек), Керченско-Феодосийском (1 человек), Перекопском (1 человек), Кинбурнском (1 человек), Евпаторийском (2 человека), Чонгарском (1 человек), должности районных комиссаров:

для наблюдения за сохранностью государственного имущества соляных промыслов;

для учета добываемой соли;

для доставления в отдел при Народном комиссариате труда точных сведений о ходе работ по добыче, поступлению и отпуску соли на промыслах;

для доставления сведений о числе занятых на промыслах рабочих;

для проведения в жизнь распоряжений центральной власти в соляной промышленности.

Председатель Совета Народных Комиссаров
Советской Республики Тавриды

Антон Слуцкий.

Народный комиссар труда Советской
Республики Тавриды

Фридрих Шиханович.

За секретаря Совета Народных Комиссаров

М. Рабинович

Борьба за советскую власть в Крыму. Документы и материалы: В 2 т. – Симферополь, 1957. – Т.1. – С. 227–228, 238, 247, 254.

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННОЕ СООБЩЕНИЕ

Премьер-Министр Крымского Краевого Правительства сим объявляет, что, закончив переговоры с представителями Германского Правительства, принявшими основные положения обнародованной ныне декларации, он передает всю полноту власти составленному им Крымскому Краевому Правительству.

Премьер-Министр СУЛЬКЕВИЧ

12/25 июня 1918 года.

К НАСЕЛЕНИЮ КРЫМА

С согласия Германского военного командования, оккупирующего Крым для восстановления спокойствия и порядка, Генерал-Лейтенант Сулькевич принял на себя организацию правительственной власти. Вопрос об образовании ответственного выборного правительства будет разрешен впоследствии по соглашению с Германским Командованием, когда наступит в Крае действительное спокойствие и порядок.

Образованное ныне Генерал-Лейтенантом Сулькевичем Крымское Правительство, представляющее собою Верховную Власть в Крыму, доводит до сведения всего населения полуострова о тех началах, которыми оно будет руководствоваться в своей деятельности.

Крымское Краевое Правительство ставит своей задачей сохранение самостоятельности полуострова до выяснения международного положения его и восстановления законности и порядка.

Для восстановления нормальной жизни в Крае, Правительство признает пока возможным сохранить в силе все законоположения Государства Российского, правомерно изданные до 25 Октября 1917 года, оставляя за собой право незамедлительного пересмотра и упорядочения законодательства бывшего Временного Правительства и право издания новых законоположений.

Все должностные лица, служившие в Крыму, неправомерно уволенные после 2 марта 1917 года, могут подать заявления Краевой власти о вос-

становлении в нарушенных правах: находящиеся на территории Крыма в течение двух недель, остальные в течение шести недель со дня опубликования сей декларации.

Точно также все должностные лица, состоящие к моменту опубликования декларации на государственной службе, обязуются в те же сроки подать по начальству заявления о своем желании продолжать службу в соответствующем учреждении при современном Краевом Правительстве. Заявившие о сем лица будут приведены к присяге на верность службе Крыму и Краевой власти на общих основаниях.

Действующие земские собрания (волостные, уездные, губернные) и городские думы объявляются распущенными. Равным образом с опубликованием сего отменяются назначенные в ближайшем будущем или уже произведенные выборы в городские и земские самоуправления. Земские и городские управы сохраняют свои полномочия впредь до производства новых выборов гласных на основаниях, которые будут выработаны в ближайшее время Правительством при участии съездов земских и городских гласных состава начала 1917 года. Разрешение дел, относящихся к компетенции земских собраний и городских дум, впредь до образования таковых, производится по представлениям соответствующих управ властью Министра Внутренних Дел.

Государственным языком Крыма признается русский, но сношения с государственными и общественными учреждениями допускаются как на русском, татарском, так и на немецком языках.

Провозглашается полная свобода вероисповеданий, за исключением сект, заведомо вредных и безнравственных.

В целях обеспечения самостоятельности Крыма в религиозном отношении, всем церквам и религиозным общинам Крыма предоставляется управляться в своей внутренней религиозной жизни законами своей религии, поскольку они не противоречат законам страны. Православная церковь в Крыму возглавляется митрополитом Крыма и Херсонеса, если на ходатайство о том Крымского поместного собора последует благословение Святейшего Патриарха.

Стоя на страже интересов всех населяющих Крым народностей, сословий и лиц, Краевое Правительство будет всеми мерами поддерживать существовавшие законоположения, касающиеся всех гражданских прав, и прежде всего права собственности, которое восстанавливается в полной мере, в связи с чем с момента опубликования сей декларации раз-

решаются земельные и всякие вообще имущественные сделки, с отменой всех существующих по этому предмету ограничений.

Вопрос о квартирном законе и квартирном налоге будет служить предметом особого обсуждения Правительства, до которого остаются в силе все законоположения, изданные до 25 октября 1917 года.

Правительство считает своим неперменным долгом сохранить за лицами, получавшими из средств государственного казначейства территории Крыма пенсии, и право на получение таковых, как впредь, так и за то время, в течение которого пенсионные суммы им не выдавались. Равным образом на получение пенсий из средств Краевого Государственного казначейства по законам Российской Империи пользуются лица, состоящие на государственной службе Крыма.

В виду того, что офицерский состав понес в дни революционного движения незаменяемые и невознагражденные утраты и явился неискупленной жертвой разгула темных масс и провокаций злонамеренного и преступного элемента, Краевое Правительство считает долгом чести и священной обязанностью прийти на помощь обездоленным семьям погибших на поле брани и от руки озверелых убийц офицеров и нижних чинов, путем установления повышенных пожизненных пенсий, единовременных пособий, приискания мест. Впоследствии расчет по этим выдачам будет произведен с казначействами подлежащих мест.

Для усиления на означенный выше предмет средств Краевого государственного казначейства, помимо других мероприятий, Правительством будет введена монополия на игральные карты.

Признавая в принципе полную свободу печати и собраний, Совет Министров, однако, в виду крайней серьезности переживаемого момента, считает себя вынужденным временно ограничить полную свободу печати и собраний. С этой целью временно вводится цензура как для периодических изданий, так и для прочих печатных и литографированных произведений. Ограничения уже введенные остаются временно в силе. Устроители собраний за сутки до созыва собрания должны известить о сем администрацию, каковая командирует своего чиновника для присутствия на нем.

Сохраняя, до окончательного разрешения судьбы Крыма в международном отношении, строгий нейтралитет, Краевое Правительство находит необходимым для ограждения внутреннего порядка и внешних границ постепенное создание сухопутного войска и морских сил на условиях, ко-

торые будут выработаны особо. Для несения службы береговой охраны Правительство надеется получить часть военных судов русского флота, захваченных германскими войсками в Севастополе.

Военные судовые команды набираются и пополняются добровольцами.

Опыт недалекого прошлого показал крайнюю степень народной темноты, а потому Краевое Правительство обратит самое серьезное внимание на народное образование и откроет сеть низших и средних школ, а также учредит университет с техническими отделениями, что предполагается сделать в самом ближайшем будущем.

Считая одним из самых важных вопросов текущего момента справедливую постановку земельной реформы, Краевое Правительство полагает воспользоваться для удовлетворения земельной нужды всех граждан Крыма без ограничения сословий земельным фондом Крестьянского Банка, имеющего войти, как особый отдел, в Ипотечный Банк, а равно землями, принадлежащими государству.

Удельные земли признаются государственной собственностью Крыма, за исключением личных имений бывшей царской фамилии, следующих общим основаниям восстановленного права собственности.

Безусловному возврату подлежат все земли и все имущество граждан Крыма немецкой национальности, подвергшееся ликвидации во время военных действий против Германии и Австро-Венгрии. С этой целью организуется при Министерстве Юстиции Комиссия, действующая на основании особой инструкции.

Из отделений Государственного Банка будет образован Краевой Государственный Банк, коим будут произведены добросовестные расчеты по всем отношениям, возникающим у него с центральными органами, находящимися в Петрограде, но не ранее решения судьбы Крыма в международном отношении.

Краевое Правительство будет настаивать на восстановлении аннулированных бумаг, принадлежащих жителям Крыма.

Финансовое ведомство предполагает выпустить на твердых основаниях и при определенном обеспечении свои денежные знаки.

Для восстановления нормальной финансовой деятельности предполагается открыть в Симферополе биржу, бумаги на которую будут допускаться с особого каждый раз разрешения Министерства Финансов.

Для выработки общего плана действий предполагается созывать

съезды банковских деятелей.

Для удовлетворения потребностей земств, городов и общин в кредит при ипотечном банке будет создан коммунальный отдел.

В области торгово-промышленной Правительство предполагает объявить свободу торговли, однако с безусловным временным воспрещением вывоза из Крыма всех сельскохозяйственных продуктов за исключением фруктов в сыром виде. Ввоз же продуктов предполагается сделать беспошлинным, причем за ввоз некоторых товаров предполагается ввести премии. Вместе с тем Правительство будет вести самую энергичную и беспощадную борьбу с спекуляцией, применяя к спекулянтам статью 1180 Уложения о наказаниях.

Для наиболее правильного и справедливого разложения налогового бремени личные налоги будут уменьшаться за счет косвенных, от которых безусловно будут освобождены предметы первой необходимости. Вопрос о подоходном налоге будет подлежать особому обсуждению. Счастливые географические условия создали в Крыму целый ряд популярных курортов, которые издавна служат источником больших доходов, однако далеко не отвечают своему назначению в отношении благоустройства и доступности. В интересах всей страны Краевое Правительство намерено упорядочить и развить существующие курорты, а равно и поддерживать вновь возникающие по образцу заграничных санаториев и курортов.

Для поднятия промышленной жизни Края Правительство приложит все усилия к улучшению и развитию сети железных и, прежде всего, шоссейных дорог.

Вследствие ожидаемого в следующем году неурожая, население Крыма призывается ко всяческой экономии и бережливости, с той же целью будут изданы нормирующие убой скота распоряжения.

Для искоренения подпольной продажи вина и улучшения средств Края, а также для поднятия виноделия Правительством будет разрешено, после выработки размеров акциза свободная продажа вина.

Тарифы железнодорожный и почтово-телеграфный будут выработаны Министерством Путей Сообщения, Почты и Телеграфов по соглашению с Министерством Финансов.

Для нормального течения торгово-промышленной жизни Правительство будет принимать все меры к охране труда, не нанося, однако, ущерба производству и признавая принцип личной свободы труда.

Для разрешения вопросов, связанных с передачей земельными комитетами частновладельческих, государственных и монастырских земель в обработку сельским обществам или отдельным лицам, при Министерстве Земледелия будет создан особый орган. Предварительная разработка земельных взаимоотношений подлежит ведению соответствующих земских управ.

Все общества, союзы, комитеты и партийные организации на территории Крыма, а также представители тех юридических лиц, правление коих находится вне территории Крыма, обязаны первые в месячный срок, а вторые в трехмесячный срок представить свои уставы на утверждение в Министерство Внутренних Дел. Не исполнившие сего будут признаны несуществующими в Крыму и ликвидированы.

Признавая право ношения и хранения оружия только за теми лицами, коим оно по закону присвоено, Правительство примет все меры к окончательному обезоружению населения. Разрешение на право ношения и хранения оружия будут по прежнему выдаваться или непосредственно Германской комендатурой или Краевым Правительством Крыма с согласия Германского командования.

Вследствие отсутствия в Крыму апелляционной и кассационной инстанций Правительство в самом непродолжительном времени приступит к учреждению таковых, расширив, попутно, круг дел, передаваемых на рассмотрение присяжных заседателей.

В виду переобременения местных судебных установлений заявлениями и жалобами на преступные деяния, учиненные в последний период революции и по характеру своему зачастую не квалифицируемые общими нормами Уложения о наказаниях, для расследования таковых преступлений, совершенных за время с 25 октября 1917 г., будут созданы особые следственные комиссии под председательством лица, назначенного Правительством, в составе судебного следователя и представителя земской управы. Лица, преданные суду этими комиссиями, будут судимы военным окружным судом с применением законов военного времени. Означенному суду подлежат виновные в преступлениях против личности и собственности, совершенных до дня обнаружения настоящей декларации и в попытках ниспровержения установленной Краевой Властью, при чем ответственности подлежат не только непосредственные виновники и пособники, но и укрыватели. Последние подлежат тюремному заключению на срок до трех лет. Означенное наказание для сельских обществ заменяет-

ся штрафом до 20.000 рублей.

Для ограждения внутреннего порядка и личной безопасности граждан милиция будет реорганизована на началах военной дисциплины.

Гражданами Крыма считаются без различия состояния, религии и национальности лица, к моменту опубликования настоящей декларации: а) приписанные к сословиям и обществам пяти уездов и городов Крыма, б) служащие в государственных и общественных учреждениях, в) владеющие недвижимой собственностью в пределах Крыма. Все же остальные лица признаются иностранцами и обязаны иметь паспорта; в случае желания перейти в число крымских граждан они обязаны обратиться в Министерство Внутренних Дел.

Государственным флагом Крыма признается голубое поле с гербом бывшей Таврической губернии в верхнем углу около древка. Государственным гербом Крыма признается герб бывшей Таврической губернии.

Местопребыванием Краевого Правительства будет гор. Симферополь.

Правительство признает счисление по старому и новому стилям одновременно.

Для разрешения вопроса о пользовании старой или новой русской орфографией Правительство созовет до начала предстоящего учебного года съезд представителей учебных заведений.

Краевое Правительство заверяет население Крыма, что оно будет свято и ненарушимо соблюдать все начала, им провозглашенные, и работа его будет носить строго деловой характер.

Краевое Правительство сочло своим нравственным долгом принять на себя тяжкое бремя власти над Крымом во имя спасения его от окончательного распада, анархии и обнищания и во имя необходимой защиты его интересов среди создавшегося тяжелого международного положения.

Премьер-Министр и Министр Внутренних, Военных и Морских Дел
Сулейман Сулькевич

Заступающий Министра Внутренних Дел, Товарищ Министра
Князь Сергей Горчаков

Министр Земледелия, Краевых Имуществ и Снабжений
Томас Рапп

Министр Иностранных Дел
Джефер Сейдамет

Краевой Контролер и Краевой Секретарь и временно Управляющий
Министерством Исповеданий и народного Просвещения

Владимир Налбандов.

Министр Путей Сообщения, общественных работ, Почт и Телеграфов

Лев Фриман.

Министр Финансов, Промышленности, Торговли и Труда и временно
Управляющий Министерством Юстиции

Граф Владимир Татищев.

г. Симферополь

12/25 июня 1918 г.

Крымско-украинские переговоры. Собрание документов, касающихся пребывания в Киеве Делегации Крымского правительства 26 сентября – 16 октября 1918 г. – Симферополь, 1918. – С.69-78

ДОКУМЕНТ №7

Декларация Крымского уряду Соломона Крима від 28 жовтня 1918 р.

Крымское правительство, по призыву представителей земств и городов, приняло власть в тяжелый момент нашей истории.

Близится окончание мировой войны, но Единая Великая Россия, создававшаяся в течение тысячи лет, более не существует. Россия раздроблена, и на большом ее протяжении преступные силы, разжигающие взаимную ненависть и низменные инстинкты, продолжают разрушение основ права и культурной жизни. В таких условиях правительство признает, что патриотический долг каждого гражданина и общенациональная задача состоит в стремлении к возрождению Единой России. На этой почве должно возникнуть объединение всех вновь возникших, пока еще разобщенных и дезорганизованных государственных образований.

Расщепление и разруха России явились результатом анархии и взрывов диких страстей, и возрождение России невозможно без установления во всех отдельных частях ее порядка и законности и основанной на них свободы. К этой цели должны быть направлены общие усилия.

Единая Россия мыслится правительством не в виде прежней России, бюрократической и централизованной, основанной на угнетении отдельных народностей, но в виде свободного демократического государства, в котором всем народностям будет предоставлено право культурного самоопределения. Правительство убеждено, что счастье и благополучие отдельных народов России не может покоиться на отрицании Единой России, на ее ослаблении и на попытках полного отделения от нее.

В настоящую минуту главная помеха к возрождению нормальной жизни в Крыму, как и во всей России, кроется в господстве анархии, которая привела нашу родину к настоящему ее бедственному положению. Правительство обращается к населению с призывом помочь ему в его борьбе со злейшими врагами права и свободы. В этой борьбе правительство не остановится перед самыми решительными мерами и использует все средства, которыми оно будет располагать, и всею военною силою, которая окажется в его распоряжении.

Правительство, состоящее из общественных деятелей, известных стран, должно находиться в постоянном общении с населением. Оно должно опираться на широкие массы населения и должно пользоваться полным его доверием. В виду этого правительство впредь до созыва Сейма будет созывать Съезды земских и городских гласных и будет осведомлять их о положении края. Правительство представит съезду, имеющему собраться 7 декабря, Устав о краевом сейме и закон о выборах в Сейм, разрабатываемый уже ныне правительством, и предложит Съезду назначить срок созыва Сейма.

Руководствуясь в своей законодательной и административной деятельности резолюцией земских и городских гласных от 18 октября, дополненной 10 ноября, правительство поставит себе задачей обеспечить население продовольствием и содействовать экономическому подъему страны.

Правительство считает своим долгом обеспечить законные интересы всех национальностей Крыма. В особенности оно заботится удовлетворением справедливых стремлений и законных интересов многочисленного татарского населения. Правительство посвятит все силы исполнению этой задачи.

Обращаясь с призывом ко всем гражданам, Правительство ждет от них поддержки и помощи. Пусть умолкнут, наконец, пагубные призывы к дикой вражде, к ненависти и к взаимному разрушению. Пусть исчезнут бесследно уныние, страх и неуверенность в завтрашнем дне, и да объе-

динятся общие усилия всех в высоком порыве, в служении священному делу восстановления и возрождения нашей общей Родины.

Винавер М. Наше правительство (Крымские воспоминания 1918-1919 г.г.). – Париж, 1928. – С.78-80

ДОКУМЕНТ №8

Декларация Временного Рабоче-Крестьянского правительства Крымской Советской Социалистической Республики

6 мая 1919 г.

Волей революционных рабочих и крестьян Крыма и славными подвигами героической Красной Армии буржуазно-помещичье краевое правительство Крыма низвергнуто и Крым объявляется Социалистической Советской Республикой.

Отныне высшим органом власти в крае является Временное Рабоче-Крестьянское правительство Крыма, которое считает своей задачей и первой обязанностью в тесном союзе с остальными советскими республиками принять активное участие в борьбе за торжество Советской власти и мировой социалистической революции.

Считаясь с продолжающейся еще войной с буржуазной контрреволюцией на Крымском полуострове и в целях создания вооруженной опоры власти рабочих и крестьян, Временное Рабоче-Крестьянское правительство уделит особое свое внимание вопросам формирования регулярной Рабоче-Крестьянской Красной Армии.

В целях защиты жизни и мирного труда населения Социалистической Советской Республики Крыма и в интересах скорейшего восстановления правильных экономических взаимоотношений с другими государствами, Временное Рабоче-Крестьянское правительство Крыма приложит все свои старания к устранению недопустимого положения, созданного присутствием у берегов Крыма морской вооруженной силы Антанты.

Во имя освобождения рабочих и крестьян от ига капиталистов и помещиков и проведения в жизнь социалистического строительства Вре-

менное Рабоче-Крестьянское правительство считает необходимым полное уничтожение государственного аппарата капиталистов и помещиков, заменяя его аппаратом власти пролетариата городов и деревень.

Освобождение трудящихся есть прежде всего освобождение их из-под экономического гнета господствующих классов. Экспроприация капитала и передача средств производства в руки социалистического государства является той целью, без осуществления которой Временное Рабоче-Крестьянское правительство не выполнило бы своей освободительной задачи.

Поэтому Временное Рабоче-Крестьянское правительство Крыма приступает к национализации важнейших отраслей промышленности края, распространяя ее на все другие отрасли капиталистического производства, по мере организации соответствующего руководящего государственного технического аппарата.

Считаясь с фактором переходного периода от капиталистического строя к коммунистическому и с тем, что на этот переходный период интересы рабочего класса должны быть всемерно ограждены, Временное Рабоче-Крестьянское правительство воспользуется опытом социального законодательства в области охраны труда в Социалистических Советских Республиках России и Украины и будет проводить их в жизнь.

Наряду с национализацией в области промышленности Временное Рабоче-Крестьянское правительство Крыма приступает к конфискации помещичьих, кулаческих и монастырских (вакуфных) земель для передачи их в распоряжение малоземельных и безземельных крестьян. Культурные земледельческие хозяйства объявляются достоянием всех трудящихся и остаются в ведении Народного комиссариата земледелия.

Временное Рабоче-Крестьянское правительство будет способствовать распространению коллективной общественной обработки земли, приходя на помощь материальными средствами, техническими силами, сельскохозяйственными орудиями и прочим.

Планомерная организация коммунистического производства немыслима без планомерной организации распределения продуктов. Государствления заготовки и торговли предметов первой необходимости является существенной задачей Временного Рабоче-Крестьянского правительства.

Временное Рабоче-Крестьянское правительство уделит особое внимание организации школьного и внешкольного образования народных масс.

Создание единой трудовой школы, открытие широкого доступа к университету и специальному образованию рабочим и крестьянским массам является, в общих чертах, главной задачей правительства в области просвещения.

Отвергая всякий национальный гнет, являющийся только маской классового господства, Временное Рабоче-Крестьянское правительство объявляет полное и безоговорочное равноправие всех национальностей, населяющих Крым.

Временное Рабоче-Крестьянское правительство ставит своей задачей немедленное превращение быв. царских и буржуазно-помещичьих курортов Крыма в места отдыха для уставших борцов пролетарской революции, красноармейцев, рабочих и крестьян и для детей трудящихся России, Украины и Крыма.

Окончательное торжество коммунистической революции мыслимо только в международном масштабе, поэтому тесная братская неразрывная связь с установившимися советскими республиками в других странах и восставшим пролетариатом там, где он еще не захватил власти, и с коммунистическими партиями во всем мире – является условием торжества Советской власти в Крыму.

Временное Рабоче-Крестьянское правительство заявляет о полной неразрывной связи своей с Советскими Республиками России и Украины, при помощи которых трудовые массы Крыма одержали победу над своими эксплуататорами – фабрикантами и помещиками и водрузили в крае красное знамя коммунизма.

Поэтому Временное Рабоче-Крестьянское правительство приступает к организации Советской власти на местах и к скорейшему созыву съезда Советов и окончательного конструирования Советской власти в Крыму и установления взаимоотношений с Советскими Республиками России и Украины.

В лице своих выборных Советов, в лице профессиональных союзов, фабрично-заводских комитетов пролетариат и крестьянство выступает в роли непосредственного руководителя края.

В рядах Красной Армии и Красного Флота, на железных дорогах, на освобожденных от власти помещиков полях, в учреждениях – повсюду должна чувствоваться непреклонная воля пролетариата и революционно-крестьянства покончить со старым миром и воздвигнуть новый коммунистический строй.

Товарищи рабочие!

Тяжелыми кровавыми жертвами восстановлена в Крыму Советская власть, власть рабочих, которая не только разбивает цепи вашего рабства, но и возлагает на вас революционные обязанности. Не удержать рабочих и крестьянам власти в своих руках без поднятия производительности труда на должную высоту. Вашим завоеваниям будет грозить постоянная опасность, пока на местах не будет создана крепкая рабочая власть, пока не будет укреплена и пополнена Красная Армия. Трудящиеся массы должны иметь организованное производство, налаженный транспорт, и вы должны им это дать.

Товарищи крестьяне!

Торжество социалистической революции приносит вам полное освобождение от гнета помещиков, крупных арендаторов и спекулянтвокупцов. Обратите все ваши силы на помощь нуждающейся в продуктах сельского хозяйства Красной Армии и голодающим рабочим в городах. В ваших руках скорая и окончательная победа трудящихся, от вашей энергии и напряженности вашего труда она зависит. Каждый клочок земли должен быть вспахан и засеян, каждый излишний фунт хлеба и другого продовольствия должен быть отдан Красной Армии, труженикам городов и железных дорог. В тесном союзе с рабочим классом вы закрепите вашу землю и вашу свободу.

Товарищи красноармейцы!

С восхищением следит за вашими героическими подвигами пролетариат Советской России, Украины, Крыма, Венгрии и Баварии. С великой любовью и надеждой смотрит на вас еще продолжающий пребывать в капиталистическом рабстве пролетариат буржуазных государств.

Временное Рабоче-Крестьянское правительство, приветствуя вас от имени Социалистической Советской Республики Крыма, требует от вас полной революционной дисциплинированности и напоминает вам, что вы везде и всюду должны являться в роли освободителей ваших братьев и предотвращать всякие попытки с чьей бы то ни было стороны к грабежам и погромам.

Красные революционные воины, вы оправдаете возлагаемые на вас надежды трудящихся масс всего мира.

Граждане Крыма!

Всякий гражданин, точно и неукоснительно исполняющий все предпи

сания и требования центральной и местной власти, находится под покровительством закона. Советская власть обеспечит легальное существование так называемым социалистическим организациям, которые открыто заявят о своем безусловно лояльном отношении к власти рабочих и крестьян и не будут открыто или тайно вести антисоветскую агитацию и пропаганду.

Со всеми же врагами социалистической Советской власти, каким бы флагом они ни прикрывались, Временное Рабоче-Крестьянское правительство будет расправляться самым беспощадным образом. Горе каждому, кто станет на пути Советской власти и на кого опустится карающая рука пролетарской диктатуры.

Временное Рабоче-Крестьянское правительство заявляет, что оно сдает все свои полномочия ближайшему съезду Советов рабочих, красноармейских и крестьянских депутатов, который окончательно организует Советскую власть Крыма.

Да здравствует Крымская Советская Социалистическая Республика!

Да здравствует Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика!

Да здравствует Красная пролетарская Армия!

Да здравствует всемирная коммунистическая революция!

За председателя Временного Рабоче-Крестьянского правительства

Дмитрий Ульянов

Члены правительства:

П.Дыбенко

Ю.Гавен

И.Городецкий

С.Вульфсон (Давыдов)

Степа Полонский

И.Назукин

Борьба за советскую власть в Крыму. Документы и материалы: В 2 т. — Симферополь, 1951. — Т.2. — С.144-148.

ПРИКАЗ

Правителя юга России и Главнокомандующего
Русской Армией.

Севастополь

12(25) октября 1920 года

Полгода работы лиц и учреждений, призванных мною к задачам гражданского управления, прошли в трудных суровых условиях. Самые жизненные потребности тыла властно урезывались войной. Но данные мною гражданскому управлению указания исполнились, даже и при этих условиях, успешно и всегда в дружном единении с армией.

Программу свою я объявил и от проведения ее не отступлю. Благо и свобода народа; внесение в русскую жизнь оздоравливающих начал гражданского строя, чуждых классово-и племенной ненависти; объединение всех, уцелевших от разгрома живых сил России и доведение военной и идейной борьбы до того желанного часа, когда русский народ властно выразит свою волю: как быть России.

Для проведения этой программы мне нужны люди, сильные духом, знающие народную жизнь и умеющие ее строить. Партийная или политическая окраска их для меня безразлична: были бы преданы родине и умели бы разбираться в новых условиях. Подбору таких стойких и умелых людей – на всех ступенях государственной лестницы – я придаю коренное значение. В правительственной работе, как и на фронте, вся суть в людях.

На первом месте из всего, сделанного гражданским управлением за шесть месяцев, я должен поставить труды по разработке реформы земельной и местного земского самоуправления. Этими актами заложены основы государственного строя новой России, прочно закреплен мир с народом, необходимый для успеха войны с его поработителями.

Образование земельных советов и начавшееся укрепление земель за новыми собственниками стали фактами. Земельная реформа, обещанная разными правительствами, впервые осуществляется на территории Русской армии. В свою очередь земская реформа призвала новые широкие

слои народа заново налаживать русскую жизнь.

Начато исполнение долга совести нашей – помощи жертвам войны; инвалидам, вдовам и сиротам. Приступлено к устройству трудовой помощи бедствующим в Крыму беженцам.

Восстанавливается правосудие. Расширена деятельность мировых судей: преобразованы и объединены учреждения государственного и уголовного розыска; обеспечен надзор за точным соблюдением закона и моих приказов.

В области торговой политики – введена правительственная организация заграничного вывоза зерна. В ней я вижу начала реального сближения с западом и способ извлечь из вывоза валютные средства для сближения армии. Я знаю, что мера эта стесняет частную предприимчивость, но временно она неизбежна. Лишь постепенно удастся подойти к предложенному мною восстановлению полной свободы торговли и промышленной деятельности.

В области политических отношений – обеспечено взаимное понимание и заключены братские соглашения между правительствами юга России и правительствами Дона, Кубани, Терека и Астрахани. Налаживаются дружеские связи с Украиной. С Дальнего Востока откликнулся атаман Семенов, добровольно подчинившийся со своей армией моему политическому руководству, как всероссийскому.

За это же короткое время достигнуто признание власти Правителя юга России со стороны дружественной нам Франции, – сделан первый шаг к возвращению России в семью культурных европейских держав.

Сделано многое. Но еще больше предстоит сделать.

Главная задача, на которую нужно теперь налечь со всей энергией и упорством – это задача воссоздания разрушенной экономической жизни. Конечно, во всей полноте задача эта будет разрешена не нами, а временем и самим народом. Но и нам надо не ждать, а действовать.

Обесценение денежных знаков приняло характер народного бедствия. Бытовые условия жизни тяжелы для всех без различия, от рядового обывателя до члена правительства.

Недостаток товаров замедляет поступление из деревень хлеба. Грозит опасность дальнейшего сокращения запашек. Необходимо привлечь крестьянские товарищества и союзы к непосредственному участию в обмене зерна на привозимые из-за границы товары.

Еще более тревожит меня положение городских жителей. Равновесие

между городом и деревней нарушено. Положение рабочих требует серьезнейшего внимания и участия. Общие условия культурной городской жизни расстроены; дороговизна пропитания делает положение интеллигентных тружеников еле переносимым. Выход должен быть найден – помимо общих финансово-экономических мер – и путем организации деятельной взаимопомощи, при широком содействии государства, которое я заранее обещаю.

Состояние транспорта железнодорожного и паровозного, а также почтово-телеграфного дела, требует неотложных, решительных мероприятий.

Нетерпимым является отсутствие на дорогах личной и имущественной безопасности; разбоям должен быть положен предел. Необходимо последовательно улучшать все стороны хозяйственного быта и управления.

Съехавшиеся в Севастополь, на мой зов, видные деятели финансово-промышленного мира подтвердили правильность намеченного нами пути. Советы их, я надеюсь, ускорят достижение нашей цели: дать населению главное – хлеб.

В заботах материальных не забудем, что не менее хлеба насущного России нужна здоровая жизненная энергия. Будем беречь ее источники – религию, культуру, школу; будем готовить для России деятельную и знающую молодежь и ревностно оберегать святыню народных надежд – Церковь.

Намеченные задачи требуют усиленной работы, плечом к плечу с земством, при поддержке государственно-настроенной научной и общественной мысли. Результаты правительственной деятельности только начинают сказываться. Но я не могу отметить их с чувством благодарности к моим сослуживцам и высоко ценю их усилия, тем более что единственным побуждением к работе, при исключительно тяжелых условиях, является только сознание честно исполненного долга их перед родиной.

Мой долг и мое живейшее нравственное побуждение – выразить горячую признательность помощнику моему А.В.Кривошеину, совету правительства и всем сотрудникам моим по гражданскому управлению – за их неизменную помощь Русской армии в деле воссоздания России.

Генерал Врангель

Воспоминания генерала барона П.Н.Врангеля: В 2 ч. – М., 1992. – Ч.2. – С.392-396.

II. Конституційні акти Радянського Криму (1921-1945)

ДОКУМЕНТ №10

ДЕКРЕТ ВСЕРОССИЙСКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА И СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ

Об Автономной Крымской Советской Социалистической Республике

Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров постановляют:

1. Образовать Автономную Крымскую Социалистическую Советскую Республику как часть Р.С.Ф.С.Р. в границах Крымского полуострова из существующих округов: Джанкойского, Евпаторийского, Керченского, Севастопольского, Симферопольского, Феодосийского и Ялтинского.

Примечание: Для разрешения вопросов о северных границах Крыма образовать Комиссию в составе представителей Народного Комиссариата Внутренних дел Р.С.Ф.С.Р., Украинской Социалистической Советской Республики, Крымской Социалистической Советской Республики и Народного Комиссариата по Делах Национальностей, решение которой утверждается Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом.

2. Аппарат государственной власти Автономной Крымской Социалистической Советской Республики складывается согласно Конституции Р.С.Ф.С.Р. на местных Советах Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Крымской Социалистической Советской Республики.

3. Для управления Делами Автономной Крымской Социалистической Советской Республики учреждаются Народные Комиссариаты:

1) Внутренних Дел, 2) Юстиции, 3) Просвещения, 4) Здравоохранения, 5) Социального Обеспечения, 6) Земледелия, 7) Продовольствия, 8) Финансов, 9) Труда, 10) Совета Народного Хозяйства, 11) Рабоче-

Крестьянской Инспекции, 12) Народной связи и Управления Коммунального Хозяйства и Статистики.

4. а) Для управления Военными Делами Крымской Социалистической Советской Республики создается Крымский Военный Комиссариат при Совете Народных Комиссаров Крымской Социалистической Советской Республики, подчиненный ближайшему Военному Округу.

Примечание. Управление Военно-Морскими Делами остается в ведении Центральных органов Р.С.Ф.С.Р.

б) Для ведения борьбы с контрреволюцией создается при Совете Народных Комиссаров Крымской Социалистической Советской Республики Крымская Чрезвычайная Комиссия, подчиненная непосредственно Всероссийской Чрезвычайной Комиссии, причем ее Коллегия формируется Крымским Советом Народных Комиссаров и утверждается Всероссийской Чрезвычайной Комиссией.

в) Иностранные дела и Внешняя Торговля остаются всецело в ведении Народных Комиссариатов Р.С.Ф.С.Р., которые создают соответствующие представительства при Совете Народных Комиссаров Крымской Социалистической Советской Республики.

г) Управление Путиами Сообщения в пределах Крымской Социалистической Советской Республики остается всецело в ведении Народного Комиссариата Путей Сообщения Р.С.Ф.С.Р., причем для управления Путиами Сообщения на территории Крыма учреждается Уполномоченный Народного Комиссариата Путей Сообщения при Совете Народных Комиссаров Крымской Социалистической Советской Республики, действующий под руководством Южного Округа Путей Сообщения в соответствии с интересами Автономной Крымской Социалистической Советской Республики в пределах общего плана и порядка использования Путей Сообщения Р.С.Ф.С.Р.

д) Центральное Управление Курортами Крыма остается непосредственно в подчинении Народного Комиссариата Здравоохранения Р.С.Ф.С.Р., причем Коллегия Ц.У.К. формируется по соглашению Народного Комиссариата Здравоохранения Р.С.Ф.С.Р. и Совета Народных Комиссаров Крымской Социалистической Советской Республики.

Примечание. Начморвед, Председатель Коллегии Ц.У.К., представители Народного Комиссариата Иностранных Дел, Народного Комиссариата Внешней Торговли, Уполномоченный Народного Комиссариата Путей Сообщения Р.С.Ф.С.Р., Заведующий Коммунальным Хозяй-

ством и Председатель Статистического Управления входят в Крымский Совет Народных Комиссаров с правом совещательного голоса.

5. Все учреждения и отдельные представители объединенных Народных Комиссариатов Р.С.Ф.С.Р., находящиеся на территории Крыма, не предусмотренные настоящим положением об Автономной Крымской Советской Социалистической Республике, действуют по директивам соответствующих Народных Комиссариатов Р.С.Ф.С.Р. в контакте с Крымским Советом Народных Комиссаров.

6. В целях сохранения единства финансовой, хозяйственной политики по всей территории Р.С.Ф.С.Р. все декреты и распоряжения Народных Комиссариатов Р.С.Ф.С.Р.: Продовольствия, Финансов, Совета Народного Хозяйства, Труда, Путей Сообщения, Народной Связи, Рабоче-Крестьянской Инспекции и Центрального Статистического Управления, являются обязательными для соответствующих Народных Комиссариатов Крымской Социалистической Советской Республики.

Примечание. Народные Комиссары упомянутых Комиссариатов и Управлений назначаются Крымским Советом Народных Комиссаров и утверждаются соответствующими Народными Комиссариатами Р.С.Ф.С.Р., тот же порядок устанавливается в отношении председателя Крымской Чрезвычайной Комиссии.

7. Народные Комиссариаты Крымской Социалистической Советской Республики: Внутренних Дел, Юстиции, Просвещения, Здравоохранения, Социального Обеспечения, Земледелия и Управление Коммунальным Хозяйством автономны в своих действиях и ответственны непосредственно перед Крымским Центральным Исполнительным Комитетом, Крымским Советом Народных Комиссаров и Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом.

8. Для согласования и объединения деятельности хозяйственных органов Крымской Социалистической Советской Республики при Совете Народных Комиссаров Крымской Социалистической Советской Республики создается Крымское Экономическое Совещание, действующее согласно постановлению Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета от 30-го июня 1921 г. (Собр. Узак. № 44, ст. 223).

9. Всеми финансовыми и техническими средствами Автономная Крымская Социалистическая Советская Республика снабжается из общих средств Р.С.Ф.С.Р.

Примечание. При распределении продуктов местного производства

запросы и нужды Крымской Социалистической Советской Республики удовлетворяются в первую очередь.

10. До созыва Всекрымского Учредительного Съезда Советов и выборов Крымского Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров территория Крыма управляется Крымским Революционным Комитетом.

Подписали: Председатель Всероссийского Центрального
Исполнительного Комитета *М.Калинин.*

Председатель Совета Народных Комиссаров *В.Ульянов (Ленин).*

Секретарь Всероссийского Центрального
Исполнительного Комитета *А.Енукидзе.*

18 октября 1921 года.

Распубликован в №234 Известий Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов от 19 октября 1921 года.

ДОКУМЕНТ №11

КОНСТИТУЦИЯ

Крымской Социалистической Советской Республики

Принята I-м Всекрымским Учредительным Съездом Советов
10-го ноября 1921 года.

I. Основные положения

1) Продолжительная и упорная борьба трудящихся России с контрреволюционными армиями генералов и помещиков, поддержанных силами и средствами хищников международного империализма, завершилась и в Крыму окончательной победой труда над капиталом.

Выросшая и укрепленная на его развалинах власть трудящихся в Крыму есть организация диктатуры рабочего класса и беднейшего крестьянства, направленная к окончательному подавлению их вековых угнетателей: помещиков и капиталистов.

Основной задачей этой диктатуры является осуществление перехода

от буржуазного строя к социализму путем проведения социалистических преобразований и беспощадного подавления всех контрреволюционных попыток, направленных со стороны враждебных классов и международного капитала против власти трудящихся.

Крымская Социалистическая Советская Республика — есть Республика трудового народа — рабочих и крестьян, власть которых на территории Крыма осуществляется советами рабочих, крестьянских, красноармейских и военно-морских депутатов и другими органами по выбору советов.

2) В Крыму, который всегда являлся ярким примером колонизаторской политики царского правительства, а затем правительств преемников его генералов Деникина и Врангеля, политике, направленной к угнетению в пользу имущих классов господствующей нации и подавлению экономического и культурного развития отсталых народностей, из числа которых наиболее значительная в Крыму татарская, с водворением власти советов трудящихся положен конец.

К позорной политике царизма — систематическому угнетению слабых, натравливанию национальных групп друг на друга, лжи, обману и провокации, ведущих к усилению вражды, подрыву взаимного доверия и закреплению рабства отсталых народностей — отныне нет возврата. Отныне она заменена свободным, равным и тесным союзом национальных групп трудящегося населения Крыма.

Только в результате такого доверия и добровольного союза возможна спайка рабочих и крестьян всех наций в единую революционную силу, которая гарантирует здоровое развитие их и способность противостоять всем угрозам международного империализма.

Крымская Советская Социалистическая Республика, утверждая равенство и право на свободное развитие всех национальностей Крыма, отменяет все существовавшие ранее национальные и национально-религиозные привилегии и ограничения.

Государственными языками КрымС.С.Р. принимается русский и татарский.

Отныне КрымС.С.Р. становится в ряды тех федераций Великой Советской Республики, кои всем своим существованием говорят: только в условиях диктатуры рабочего класса и беднейшего крестьянства разрешимы национальные противоречия.

3) Решительно порывая с прошлым, создавая условия благоприятствующие свободному культурно-экономическому развитию национально-

стей Крыма и стараясь упрочить свободное их сотрудничество, КрымС.С.Р. вместе с тем сознает, что она является лишь одним из отрядов великой Пролетарской Армии и, что без тесного союза с Рабочими и Крестьянами мощной Советской Федерации немыслимо успешное завершение строительства новой свободной жизни в Крыму. КрымС.С.Р. заявляет о своей твердой решимости остаться одной из составных частей общей федерации Великой Российской Республики на началах теснейшего и полного политического и экономического объединения для совместной борьбы за торжество Коммунистической Революции.

Исходя из этого, КрымС.С.Р. принимает и вводит в действие на всей территории Крыма все действующие законодательные акты Р. С. Ф. С. Р., как опубликованные доньше, так и издаваемые впоследствии, оставляя за собою право видоизменять их согласно местным условиям и особенностям Крыма.

II. Конструкция Центральной Власти

4) Органами Центральной Власти КрымС.С.Р. являются:

I) Всекрымский Съезд Советов Р. К. и К. Деп.

II) Крымский Центральный Исполнительный Комитет.

III) Совет Народных Комиссаров.

5) Съезд Советов созывается 2 раза в год. Внеочередные Съезды могут созываться по особому постановлению КрымЦ.И.К. или по инициативе местных Советов, объединяющих не менее одной трети населения К.С.С.Р.

6) Съезд Советов составляется из представителей Городских Советов по расчету один депутат на каждые пятьсот избирателей и представителей Советов сельских местностей по расчету один депутат от 2500 жителей.

Примечание: Делегаты на Всекрымский Съезд Советов избираются по указанной норме на Окружных Съездах Советов и только в случае, если Окружные Съезды не предшествуют Всекрымскому, избираются непосредственно от районных Съездов.

7) Всекрымский Съезд Советов является Высшей Властью на территории КрымС.С.Р.

8) Всекрымский Съезд Советов избирает из своей среды Центральный Исполнительный Комитет в количестве 50 членов, который является высшим в Крыму законодательным и контролирующим органом власти в

период между Съездами Советов.

9) КрымЦ.И.К. ответствен перед Съездом Советов.

10) КрымЦ.И.К., являясь в Крыму высшим законодательным и контролирующим органом, дает общие направления деятельности всех органов Советской Власти в Крыму, объединяет и согласует их работу, рассматривает и утверждает предложения, вносимые Советом Народных Комиссаров или его органами.

11) Свою работу КрымЦ.И.К. проводит, собираясь на сессии не реже одного раза в два месяца.

12) КрымЦ.И.К. выделяет из своего состава президиум в количестве 6-ти членов, права и обязанности которого определяются КрымЦ.И.К

13) Члены КрымЦ.И.К в период между сессиями работают в Народных Комиссариатах местных Советов или выполняют отдельные поручения КрымЦ.И.К

14) Для постоянного управления делами КрымС.С.Р. КрымЦ.И.К выделяет из своего состава Совет Народных Комиссаров и для руководства отдельными отраслями управления создает Народные Комиссариаты, внутренняя организация и предметы ведения которых устанавливаются К.Ц.И.К.

Примечание: Руководители отдельных народных комиссариатов могут назначаться К.Ц.И.К. и не из числа своих членов.

15) Совет Народных Комиссаров состоит из председателя и Народных Комиссаров.

Примечание: Право назначения и смещения во всякое время председателя и членов СНК принадлежит исключительно ведению КрымЦ.И.К.

16) В осуществление своих задач Совет Народных Комиссаров вправе принимать к своему рассмотрению все дела и вопросы, относящиеся к области общего управления Республикой, издавать декреты, распоряжения и инструкции и принимать все меры, необходимые для правильного и быстрого управления, доводя о них до сведения КрымЦ.И.К. на ближайшей сессии.

17) Совет Народных Комиссаров за свою деятельность ответствен перед КрымЦ.И.К. и Съездом Советов.

18) КрымЦ.И.К вправе отменить или остановить каждое решение Совета Народных Комиссаров.

19) Звание Народного Комиссара Крыма принадлежит исключительно членам Совета Народных Комиссаров КрымССР и никаким другим представителям Советской Власти, как в Центре, так и на местах присвоено быть не может.

III. Организация Советской Власти на местах

20) Вся территория КрымССР разделяется на округа, районы и села.

21) Органами Советской Власти на местах являются:

а) Советы Рабочих, Крестьянских, Красноармейских и военноморских депутатов (городские и сельские).

б) Съезды Советов, окружные и районные, а также Исполнительные Комитеты, избираемые ими.

22) Советы Депутатов образуются:

а) Городские – по расчету 1 депутат на каждые 1000 человек населения города.

б) Сельские – по расчету 1 депутат на каждые 100 человек населения.

Примечание: Советы Депутатов Исполнительных Комитетов не выделяют. Срок полномочий Советов – 6 месяцев.

23) Съезды Советов состояются:

а) Окружные из представителей Сельских Советов по расчету 1 депутат на каждую 1000 жителей и представителей избирателей городов по расчету 1 депутат от 200 избирателей.

Примечание 1: Выборы делегатов на Окружной Съезд Советов от сельских местностей производится на районных съездах Советов.

Примечание 2: Выборы на Окружной Съезд от избирателей городов производятся на пленарном заседании Совета, при отсутствии последнего непосредственно от объединений трудящихся.

б) Районные — из представителей сельских Советов по расчету 1 депутат на 250 жителей и трудящихся городов по расчету 1 депутат на каждые 50 избирателей.

24) Съезд Советов созывается соответствующим Исполнительным Комитетом не менее 2 раз в год по усмотрению последнего или по требованию Советов местностей, насчитывающих не менее одной трети всего населения, проживающего на соответствующей территории (район, округ, весь Крым).

25) Для ведения постоянной работы Окружные и районные Съезды Советов выделяют Исполнительные Комитеты.

26) Съезд Советов является высшим органом власти в пределах своей территории. В период между Съездами таковым является Исполнительный Комитет.

27) Порядок избрания и созыва местных советов, съездов и их исполнительных органов, общие положения, касающиеся внутренней организации этих органов и разграничения предметов ведения между ними, устанавливается КрымЦ.И.К.

28) За КрымЦ.И.К. остается право изменять нормы представительства при выборах.

IV. Избирательное право

29) Правом избирать и быть избираемым в Совет пользуются независимо от вероисповедания, национальности и т. п. следующие категории граждан обоего пола К.С.С.Р., коим ко дню выборов исполнилось 18 лет.

а) Все добывающие средства к жизни производительным и общественно-полезным трудом, а также лица, занятые домашним хозяйством, обеспечивающим для первых возможность производительного труда, как-то: рабочие и служащие всех видов, занятые в промышленности, торговле, сельском хозяйстве и т. п. и крестьяне.

б) Красноармейцы, Моряки Красного флота.

в) Граждане, не входящие в предыдущие категории вследствие утраты трудоспособности, надлежащим образом удостоверенной.

Примечание: Местные Советы могут с утверждения Центральной власти понижать установленную возрастную норму.

30) Не избирают и не могут быть избираемыми следующие лица, хотя бы они и входили в одну из категорий, перечисленных выше:

а) Лица, прибегающие к наемному труду с целью извлечения прибыли.

б) Лица живущие на нетрудовой доход, проценты с капитала, доходы с предприятия, поступления с имущества и т.п.

в) Частные торговцы, торговые комиссионеры и посредники.

г) Монахи и духовные служители всех религиозных культов.

д) Служащие и агенты бывшей полиции, корпуса жандармов, охранных отделений и члены царствовавшего в России дома.

е) Лица, признанные в установленном порядке душевнобольными, а равно лица, находящиеся под опекой.

ж) Лица, осужденные за корыстные и порочащие преступления, на срок, установленный законом или судебными приговорами.

V. О гербе и флаге К.С.С.Р.

31) Герб КрымС.С.Р. состоит из общепринятого в Российской Федеративной Республике изображения, с надписью на окаймляющем его венке на русском и татарском языках: а) КрымС.С.Р., б) Пролетарии всех стран, соединяйтесь.

32) Флаг КрымС.С.Р. состоит из красного фона с надписью на русском и татарском языках: Крымская Социалистическая Советская Республика.

VI. Об изучении конституции КрымССР

33) Наркомпросу КрымССР предлагается в учебных заведениях КрымССР на ряду с изучением конституции РСФСР включить в программу занятий также изучение конституции КрымССР.

Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства Крымской Социалистической Советской Республики. – 1922. - №1 (1 февраля). – Ст.1.

ДОКУМЕНТ №12

Постановление VI Съезда Советов Крымской АССР

**о принятии в новой редакции основного закона
(конституции) Крымской Автономной Социалистической
Советской Республики**

В соответствии со ст. 44 конституции РСФСР и во изменение текста конституции, принятой I Учредительным Съездом Советов Кр. АССР,

VI Съезд Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики постановляет:

Принять и внести на утверждение Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета и окончательное утверждение Всероссийского Съезда Советов текст основного закона (конституции) Крымской Автономной Социалистической Советской Республики в нижеследующей редакции.

КОНСТИТУЦИЯ КРЫМСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ, принятая VI Всекрымским Съездом Советов.

РАЗДЕЛ ПЕРВЫЙ. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ.

Глава I.

1. Настоящая конституция Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, исходя из провозглашенных Октябрьской революцией основных принципов диктатуры пролетариата и основных положений Декларации прав трудящегося и эксплуатируемого народа, принятой III Всероссийским Съездом Советов, задачей своей имеет гарантировать диктатуру пролетариата в целях окончательного подавления буржуазии, уничтожения эксплуатации человека человеком и построения коммунизма, при котором не будет ни деления общества на классы, ни государственной власти.

2. В целях создания единого фронта трудящихся перед лицом капиталистического окружения, обеспечения внешней безопасности, экономического и хозяйственного преуспевания, свободы национального развития народов, установления экономического и культурного равенства национальностей и твердого закрепления межнационального сотрудничества, Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика входит в состав Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, согласно постановления Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Российской Социалистической Федеративной Советской Республики от 18-го октября 1921 г. «Об автономии Крыма», а через посредство Рос-

сийской Социалистической Федеративной Советской Республики — в Союз Социалистических Советских Республик.

3. Вся власть в пределах Крымской Автономной Социалистической Советской Республики принадлежит Советам рабочих, крестьянских, красноармейских и краснофлотских депутатов.

4. Носителем высшей власти в пределах Крымской Автономной Социалистической Советской Республики является Всекрымский Съезд Советов рабочих, крестьянских, красноармейских и краснофлотских депутатов, а в период между Съездами — Центральный Исполнительный Комитет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

5. Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика существует в границах, установленных постановлением Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета от 18-го октября 1921 года.

6. Исходя из прав равенства граждан независимо от их расовой и национальной принадлежности и признавая совершенно несовместимые с основными законами Республики установление или допущение каких бы то ни было угнетения национальных меньшинств или ограничения их равноправия, Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика, признавая общеупотребительными языками — языки русский и татарский, в то же время каждому гражданину обеспечивает возможность в его сношениях с государственными органами и общественными организациями пользоваться родным языком, равно как и пользоваться такими на заседаниях Съезда Советов, на всяких других съездах, заседаниях и разных выступлениях, в том числе и в суде и общественных организациях. Национальным меньшинствам обеспечивается обучение на родном языке в школе.

7. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы совести, церковь отделяется от государства и школа от церкви, а свобода религиозной и антирелигиозной пропаганды признается за всеми гражданами.

8. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы выражения своих мнений, достигнутой Великой Октябрьской революцией уничтожившей зависимость от капитала, Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика предоставляет в распоряжение рабочего класса и трудового крестьянства все находящиеся в распоряжении Республики технические и материальные средства к изданию произведений печати и обеспечивает их свободное распространение.

9. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы союзов Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика, сложив в боевом содружестве со всеми народами, входящими в состав Союза Социалистических Советских Республик, политическую и экономическую власть имущих классов на территории Союза Социалистических Советских Республик, обеспечивает рабочему классу, не пользовавшемуся до Великой Октябрьской революции свободой организаций и действия, всемерное содействие в их организации и объединении.

10. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы собраний, митингов и шествий, Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика оказывает им в этом направлении всяческое содействие и предоставляет в распоряжение рабочего класса и трудового крестьянства пригодные для устройства собраний помещения.

11. Стремясь обеспечить трудящимся действительный доступ к знаниям, Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика ставит своей задачей предоставить им полное, всестороннее и бесплатное обучение.

12. В целях всемерной охраны завоеваний Великой Рабоче-Крестьянской революции, в соответствии с законодательством Союза Социалистических Советских Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, обязанностью всех граждан является защита социалистического отечества. Почетное право защищать социалистическое отечество и революцию с оружием в руках предоставляется только трудящимся. На нетрудовые элементы населения возлагается отправление иных воинских обязанностей.

13. Граждане, живущие на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, являются гражданами Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Союза Социалистических Советских Республик. Иностранцы, проживающие на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики для трудовых занятий и принадлежащие к рабочему классу и не пользующемуся чужим трудом крестьянству, пользуются всеми политическими правами.

14. Вся земля, леса, недра, воды, а равно фабрики и заводы, железнодорожный, водный и воздушный транспорт и средства связи, находящиеся в пределах Крымской Социалистической Советской Республики, составляют собственность государства на основах, определяемых зако-

нами Союза Социалистических Советских Республик и верховных органов Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

15. Вся власть Советов признает труд обязанностью всех граждан.

Глава II.

О взаимоотношениях Крымской Автономной Социалистической Советской Республики с Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Союзом Социалистических Советских Республик

16. Автономные права Крымской Автономной Социалистической Советской Республики определяются постановлением Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Российской Социалистической Федеративной Советской Республики от 18 октября 1921 года «Об автономии Крыма», конституциями Союза Социалистических Советских Республик, Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

17. Взаимоотношения между верховными органами Союза Социалистических Советских Республик, Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и высшими органами власти Крымской Автономной Социалистической Советской Республики устанавливаются настоящей конституцией и соответствующими законодательными актами Союза Социалистических Советских Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

18. В пределах прав, предоставленных Крымской Автономной Социалистической Советской Республике, Всекрымский Съезд Советов, Центральный Исполнительный Комитет и его Президиум и Совет Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики издают законодательные акты, имеющие обязательную силу на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

19. Все декреты, постановления и распоряжения, издаваемые Центральным Исполнительным Комитетом, его Президиумом и Советом Народных Комиссаров Союза Социалистических Советских Республик, Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом, его Президиумом, а также Советом Народных Комиссаров Российской Социалистической

кой Федеративной Советской Республики по линии общесоюзных объединенных Наркоматов, обязательны к непосредственному исполнению на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. Постановления же и распоряжения Совета Народных Комиссаров Российской Социалистической Федеративной Советской Республики по линии необъединенных Наркоматов считаются действующими на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, если не последует их приостановления Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

20. Постановления и распоряжения Всекрымского Съезда Советов Центрального Исполнительного Комитета, его Президиума и Совета Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики могут приостанавливаться и отменяться Всероссийским Съездом Советов и Центральным Исполнительным Комитетом Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и его Президиумом, но в последнем случае лишь с последующим внесением этих постановлений на рассмотрение Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета.

Постановления же и распоряжения Центрального Исполнительного Комитета, его Президиума и Совета Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики могут приостанавливаться и отменяться Президиумом Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета.

21. Центральному Исполнительному Комитету Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиуму принадлежит право вхождения во Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет и через Совет Национальностей Союза Социалистических Советских Республик в Центральный Исполнительный Комитет Союза Социалистических Советских Республик с представлением об отмене или изменении декретов и постановлений всех центральных органов, кои признаются ими нецелесообразными по местным условиям.

22. Всекрымскому Съезду Советов, Центральному Исполнительному Комитету Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиуму предоставляется право законодательной инициативы по всем вопросам законодательства Союза Социалистических Советских Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

23. Центральный Исполнительный Комитет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиум имеют право опротестовать директивы и постановления Советов Народных Комиссаров Российской Социалистической Федеративной Советской Республики по линии объединенных Народных Комиссариатов в Президиум Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета, не приостанавливая их исполнения, а по линии необъединенных Наркоматов — и приостанавливая таковые.

24. Распоряжения объединенных Народных Комиссариатов Российской Социалистической Федеративной Советской Республики обязательны для одноименных Народных Комиссариатов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики при условии, если эти распоряжения не противоречат законодательству Крымской Автономной Социалистической Советской Республики или Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

25. Центральный Исполнительный Комитет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиум вправе приостанавливать распоряжения объединенных Народных Комиссариатов Российской Социалистической Федеративной Советской Республики при несоответствии данного распоряжения конституции или законодательству Российской Социалистической Федеративной Советской Республики или конституции или законодательству Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, а равно когда немедленное проведение этих распоряжений в жизнь явно противоречит хозяйственным интересам Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

26. Распоряжения объединенных Народных Комиссариатов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики могут быть приостановлены, изменены и отменены соответствующими объединенными Народными Комиссариатами Союза Социалистических Советских Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики только в тех случаях, когда эти распоряжения противоречат заданиям соответствующих объединенных Комиссариатов Союза Социалистических Советских Республик или общесоюзному или федеральному законодательству с одновременным доведением об этом до сведения Совета Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

27. Объединенный Народный Комиссариат Российской Социалистической Федеративной Советской Республики не вправе отменить постанов-

ления одноименного Народного Комиссариата Крымской Автономной Социалистической Советской Республики в том случае, если это постановление хотя и противоречит директивам объединенного Народного Комиссариата Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и общесоюзному законодательству, но основывается на точном предписании Совета Народных Комиссаров или Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. Объединенные Народные Комиссариаты Российской Социалистической Федеративной Советской Республики в этих случаях вправе опротестовать эти распоряжения во Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет.

28. Правительству Крымской Автономной Социалистической Советской Республики принадлежит право контроля и ревизии, в согласии с действующими законами Союза Социалистических Советских Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, деятельности всех находящихся на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики правительственных учреждений и предприятий, непосредственно подведомственных центру и не входящих в состав Народных Комиссариатов и Управлений Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

В зависимости от хода ревизии, в необходимых случаях ЦИК Крымской Автономной Социалистической Советской Республики предоставляет право отстранения от занимаемых должностей лиц вышеуказанных учреждений, с сообщением об этом соответствующим центральным учреждениям.

29. По линии общесоюзных и объединенных Народных Комиссариатов Союза Советских Социалистических Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики правительству Крымской Автономной Социалистической Советской Республики принадлежит в надлежащих случаях право издания постановлений и распоряжений, в соответствии с местными условиями, в развитие действующих декретов, постановлений и распоряжений органов власти Союза Социалистических Советских Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

30. Распоряжения необъединенных Наркоматов Российской Социалистической Федеративной Советской Республики не обязательны для одноименных Народных Комиссариатов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. Однако, в тех случаях, когда Народный

Комиссариат Крымской Автономной Социалистической Советской Республики считает распоряжение необъединенного Народного Комиссариата Российской Социалистической Федеративной Советской Республики целесообразным и не входит в Совет Народных Комиссариатов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики с представлением о неприменении того или иного распоряжения, последнее считается имеющим силу и для необъединенного Народного Комиссариата Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

31. Право непосредственного сношения с Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом и Советом Народных Комиссаров Российской Социалистической Федеративной Советской Республики принадлежит только Центральному Исполнительному Комитету, его Президиуму и Совету Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. Центральному Исполнительному Комитету Крымской Автономной Социалистической Советской Республики предоставляется право сношения через Совет Национальностей Союза Социалистических Советских Республик с Центральным Исполнительным Комитетом Союза Социалистических Советских Республик.

32. Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика осуществляет право участия в органах центральной власти Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, в Союзном Совете и в Совете Национальностей Союза Социалистических Советских Республик в порядке, установленном конституциями Союза Социалистических Советских Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

33. Для осуществления постоянной связи между правительством Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и в целях обеспечения интересов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, при Президиуме Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета состоит представитель Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, действующий на основании особого Положения и пользующийся правом совещательного голоса во всех правительственных органах Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

РАЗДЕЛ ВТОРОЙ.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ О ЦЕНТРАЛЬНОЙ ВЛАСТИ КРЫМСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.

34. Органами центральной власти Крымской Автономной Социалистической Советской Республики являются:

а) Всекрымский Съезд Советов,

б) Центральный Исполнительный Комитет,

в) Совет Народных Комиссаров,

г) Народные Комиссариаты Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

Глава III.

О Съезде Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики

35. Съезды Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики являются высшей властью на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

36. Съезд Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики составляется из представителей Районных Съездов Советов по расчету 1 делегат на 5.000 человек населения и от городских Советов, а также фабрик и заводов, расположенных вне городских поселений, 1 делегат на 1.000 избирателей.

37. Съезд Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики созывается Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, в соответствии со сроками созыва Съездов Советов Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Союза Социалистических Советских Республик.

38. Чрезвычайный Съезд Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики созывается Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики по собственному почину или по требованию Советов или Съездов Советов местностей, насчитывающих не менее одной трети населения

Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, а равно по требованию Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета.

39. Исключительному ведению Съездов Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики подлежат:

а) Право дополнения и изменения основных начал конституции (основного закона) Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и утверждение частичных изменений конституции Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, принятых сессиями Центрального Исполнительного Комитета в период между Съездами Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

б) Утверждение Положений о высших органах власти Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

в) Выборы Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

г) Выборы делегатов на Всероссийский и Всесоюзный Съезды Советов.

40. Соответственно настоящей конституции, ведению Съезда Советов и Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики подлежат все вопросы общегосударственного значения, как-то: а) общее руководство всей политикой, народным хозяйством, культурным и национальным строительством Крымской Автономной Социалистической Советской Республики по согласованию с Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом; б) общедминистративное разделение Крымской Автономной Социалистической Советской Республики по согласованию с Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом; в) установление в соответствии с законодательством Союза Социалистических Советских Республик и Российской Социалистической Федеративной Советской Республики плана всего народного хозяйства и отдельных органов его на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики; г) утверждение бюджета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики; д) установление, в соответствии с конституцией Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и законодательством Союза Социалистических Советских Республик, местных налогов, сборов, неналоговых доходов и займов; е) контроль над государственными

ми и местными доходами и расходами Крымской Автономной Социалистической Советской Республики; ж) отмена постановлений местных Съездов Советов, нарушающих настоящую конституцию или действующее законодательство, и з) утверждение Положений о Народных Комиссариатах Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

Сверх перечисленных вопросов ведению Съезда Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики подлежат и другие вопросы, какие он признает подлежащими своему разрешению в соответствии с конституциями Союза Социалистических Советских Республик, Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

Глава IV.

О центральном Исполнительном Комитете Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиуме.

41. ЦИК Крымской Автономной Социалистической Советской Республики избирается Съездом Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. Количество членов Центрального Исполнительного Комитета и кандидатов к ним устанавливается Съездом Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

42. Центральный Исполнительный Комитет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики в период между Съездами Советов является высшим законодательным, распорядительным и контролирующим органом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

43. Центральный Исполнительный Комитет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики дает общее направление деятельности Рабоче-Крестьянского правительства и всех органов советской власти на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, объединяет и согласует работу по законодательству и управлению, определяет круг деятельности Президиума Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и Совета Народных Комиссаров и наблюдает за проведением в жизнь конституций Союза Социалистических Советских Республик, Российской Социалистической Федеративной Советской Рес-

публики и Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, исполнением всех постановлений Съездов Советов Союза Социалистических Советских Республик, Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, а равно и органов центральной власти, если эти постановления обязательны к исполнению в Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, на основании конституции Союза Социалистических Советских Республик, Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

44. Центральный Исполнительный Комитет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики издает декреты и постановления в порядке собственной инициативы, а равно рассматривает законопроекты, внесенные Советом Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и отдельными ведомствами.

45. Все постановления, определяющие общие нормы политической и экономической жизни Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, а также вносящие существенные изменения в существующую практику государственных органов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, а равно бюджет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики обязательно должны восходить на рассмотрение и утверждение Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

46. В период между сессиями Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики высшим законодательным, контролирующим и распорядительным органом власти Крымской Автономной Социалистической Советской Республики является избранный Центральным Исполнительным Комитетом Президиум Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

47. Центральный Исполнительный Комитет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики образует Совет Народных Комиссаров для общего управления Крымской Автономной Социалистической Советской Республикой и Народные Комиссариаты для руководства отдельными отраслями управления.

48. Центральный Исполнительный Комитет созывается Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

листической Советской Республики на сессии. Сроки созыва сессий устанавливаются Центральным Исполнительным Комитетом. Чрезвычайные сессии созываются по инициативе Президиума Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, по требованию Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета или его Президиума, одной трети членов Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики или по требованию не менее одной трети Районных Исполнительных Комитетов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

49. Центральный Исполнительный Комитет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики ответственен перед Съездом Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, которому представляет отчет о своей деятельности и доклад по общей политике и по отдельным вопросам.

50. Предметы ведения Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики различаются следующим образом:

а) подлежащие ведению Съезда Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и временно до утверждения Съездом Советов принятые к рассмотрению и разрешению Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики;

б) подлежащие специальному разрешению Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и

в) подлежащие разрешению Президиума Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

51. Компетенции Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиума определяются особым Положением о них.

52. Права и обязанности членов Центрального Исполнительного Комитета определяются Положением о членах Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, утверждаемым Съездом Советов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

Глава V.

О Совете Народных Комиссаров

53. Совет Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики является исполнительным и распорядительным органом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. Совету Народных Комиссаров принадлежит общее управление Автономной Социалистической Советской Республики.

54. Совет Народных Комиссаров образуется Крымским Центральным Исполнительным Комитетом в составе председателя Совета Народных Комиссаров, его заместителя, председателя Центрального Совета Народного Хозяйства, народных комиссаров: Рабоче-Крестьянской Инспекции, Внутренних Дел, Торговли, Труда, Финансов, Юстиции, Просвещения, Здравоохранения, Земледелия, Социального Обеспечения и управляющего Центральным Статистическим Управлением.

Уполномоченные общесоюзных Народных Комиссаров: Путей Сообщения, Почт и Телеграфа и начальник Территориального управления входят в Совет Народных Комиссаров с правом совещательного голоса.

Примечание. Полномочный представитель Объединенного Государственного Политического Управления входит в Совет Народных Комиссаров с решающим голосом, а прочие уполномоченные Наркоматов и Управлений могут пользоваться правом решающего голоса лишь по специальному в каждом отдельном случае постановлению Крымского Центрального Исполнительного Комитета.

55. Совет Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, на основании Положения, издаваемого в развитие настоящей статьи, в пределах предоставленных ему прав Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, издает декреты и постановления, обязательные на всей территории Крымской АССР.

56. Всякое постановление Совета Народных Комиссаров может быть приостановлено и отменено Центральным Исполнительным Комитетом Крымской АССР и его Президиумом.

Глава VI.

О Народных Комиссариатах

57. Для непосредственного руководства отдельными отраслями государственного управления, входящими в круг ведения Совета Народных

Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, образуются Народные Комиссариаты и Управления:

1. Внутренних Дел.
2. Юстиции.
3. Просвещения.
4. Здравоохранения.
5. Земледелия.
6. Торговли.
7. Труда.
8. Финансов.
9. Рабоче-Крестьянской Инспекции.
10. Центрального Совета Народного Хозяйства.
11. Социального Обеспечения.
12. Центрального Статистического Управления.

58. Для борьбы с контрреволюцией, шпионажем и бандитизмом на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики учреждается Полномочное Представительство Объединенного Государственного Политического Управления на основе особого о нем Положения.

59. Все Народные Комиссариаты и Управления Крымской Социалистической Советской Республики осуществляют свои задачи на основании настоящей конституции и особых Положений о каждом из них, утверждаемых Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

60. Народные Комиссариаты и Управления Крымской Автономной Социалистической Советской Республики делятся на необъединенные и объединенные с соответствующими Народными Комиссариатами Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

61. Необъединенными Народными Комиссариатами и Управлениями Крымской Автономной Социалистической Советской Республики являются Народные Комиссариаты Внутренних Дел, Юстиции, Просвещения, Земледелия¹, Здравоохранения и Социального Обеспечения.

К объединенным Народным Комиссариатам и Управлениям Крымской Автономной Социалистической Советской Республики принадлежат: На-

¹ Согласно Постановления ЦИК СССР от 7.12.1929 г. (С. З. 29 г. №75, ст. 718) Наркомзем преобразован в объединенный Народный Комиссариат.

родный Комиссариат Торговли, Финансов, Рабоче-Крестьянской Инспекции, Труда, Совета Народного Хозяйства и Центральное Статистическое Управление¹.

62. Необъединенные Народные Комиссариаты и Управления непосредственно подчиняются Центральному Исполнительному Комитету, его Президиуму и Совету Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и осуществляют в своей деятельности их постановления, директивы и задания.

63. Объединенные Народные Комиссариаты Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, а равно и представители общесоюзных Наркоматов и Управлений Союза Социалистических Советских Республик, непосредственно подчиняясь Центральному Исполнительному Комитету, его Президиуму и Совету Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, осуществляют в своей деятельности директивы соответствующих Наркоматов и Управлений Союза Социалистических Советских Республик в Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, проводя все мероприятия последних, как общее правило, через Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

64. Распоряжения народных комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики могут быть приостановлены, изменяемы и отменяемы Центральным Исполнительным Комитетом, его Президиумом и Советом Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, а равно Наркоматами, указанными в ст. 27 настоящей конституции.

65. Во главе отдельных Народных Комиссариатов стоят члены Совета Народных Комиссаров – народные комиссары.

66. Народные комиссары объединенных Народных Комиссариатов и Управлений утверждаются и отзываются Крымским Центральным Исполнительным Комитетом.

Народные комиссары объединенных Народных Комиссариатов и Центральных Управлений Крымской Автономной Социалистической Советской Республики назначаются и отзываются Центральным Исполнитель-

¹ Согласно Постановления ЦИК и СНК СССР от 23.01.1930 г., Центральные Статистические Управления как самостоятельные ведомства упразднены, и функции их переданы Плановым Комиссиям.

ным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики с последующим утверждением одноименным Народным Комиссариатом Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

67. Уполномоченные общесоюзных Народных Комиссариатов и руководители других общесоюзных учреждений, находящихся на территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, назначаются и отзываются соответствующими Народными Комиссариатами и учреждениями Союза Социалистических Советских Республик. Правительству Крымской Автономной Социалистической Советской Республики предоставляется право выдвижения кандидатов, а равно отвода при назначении и протеста при смещении. Разногласия, могущие возникнуть при этом, разрешаются Центральным Исполнительным Комитетом Союза Социалистических Советских Республик по представлению Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики через Всероссийский Центральным Исполнительный Комитет.

68. При тех Народных Комиссариатах, в которых это будет признано необходимым, учреждаются под председательством народных комиссаров Коллегии, члены которых утверждаются Советом Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

69. Народный комиссар вправе единолично принимать решения по всем вопросам, подлежащим ведению соответствующего Народного Комиссариата. В случае несогласия Коллегии с тем или иным решением народного комиссара, Коллегия, не приостанавливая решения, может обжаловать его в Совет Народных Комиссаров или в Президиум Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. То же право обжалования принадлежит отдельным членам Коллегии.

70. Народные комиссары в своей работе ответственные перед Центральным Исполнительным Комитетом, его Президиумом и Советом Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

РАЗДЕЛ ТРЕТИЙ. О МЕСТНОЙ ВЛАСТИ.

71. Органами местной власти являются:

- а) Районные Съезды Советов,
- б) Районные Исполнительные Комитеты и
- в) Городские и сельские Советы.

Глава VII. О Районных Съездах Советов.

72. Высшей властью в пределах данной территории (района) в границах своего ведения является Районный Съезд Советов.

73. В Районных Съездах Советов принимают участие делегаты всех Советов, находящихся на территории данного района.

74. Районные Съезды Советов состояются из представителей Советов городов и городских поселений и фабрик и заводов, расположенных вне городских поселений, и сельских Советов по расчету: от Советов городов, фабрик и заводов, расположенных вне городских поселений, - 1 делегат на 200 избирателей и от сельских Советов - 1 делегат на 1.000 человек населения.

Примечание 1. Установленные настоящей статьей нормы представительства могут изменяться постановлением Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

Примечание 2. Городской Совет г.Симферополя делегатов на Симферопольский Районный Съезд Советов не посылает.

75. Районные Съезды Советов бывают очередные и внеочередные. Очередные Съезды Советов созываются в соответствии со сроками созыва Всекрымского Съезда Советов. Внеочередные Съезды Советов созываются:

а) по предложению Всекрымского Съезда Советов и Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики;

б) Районными Исполнительными Комитетами как по собственной инициативе, так и по требованию Советов, насчитывающих не менее одной трети населения данного района.

76. Районные Съезды Советов избирают Исполнительные Комитеты в числе, определяемом Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиумом.

Глава VIII.

О Районных Исполнительных Комитетах.

77. Районные Исполнительные Комитеты являются в период между Районными Съездами Советов высшими органами советской власти на территории соответствующего района, ответственны перед избравшими их Съездами и подчинены Центральному Исполнительному Комитету, его Президиуму и Совету Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республик.

78. Районные Исполнительные Комитеты Крымской Автономной Социалистической Советской Республики пользуются всеми правами, предоставленными на территории Российской Социалистической Федеративной Советской Республики Уездным Исполнительным Комитетам.

79. Для руководства всей текущей работой по управлению соответствующей территорией и проведению в жизнь декретов и постановлений центральной власти – Районные Исполнительные Комитеты избирают президиумы, число членов которых определяется Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики или его Президиумом.

80. В период между заседаниями Районных Исполнительных Комитетов президиумы их пользуются правами последних и ответственны перед Районными Исполнительными Комитетами.

81. Для выполнения всей работы, подлежащей ведению местной власти, и для проведения в жизнь постановлений вышестоящих органов власти Районные Исполнительные Комитеты образуют отделы на основаниях, устанавливаемых Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики или его Президиумом.

82. Правовое положение отделов Районных Исполнительных Комитетов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики приравнивается к правовому положению отделов Уездных Исполнительных Комитетов.

83. Управление или слияние существующих отделов Районных Исполнительных Комитетов, а равно образование новых отделов производится постановлениями Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики или его Президиумом.

84. Отделы Районных Исполнительных Комитетов находятся в подчинении Районных Исполнительных Комитетов и их президиумов и обязаны выполнять все предписания и задания Районных Исполнительных Комитетов и их президиумов, а также предписания и задания соответствующих Народных Комиссариатов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

Глава IX.

О Советах Депутатов.

85. Советы Депутатов образуются: а) в городах – по расчету и в количестве, устанавливаемых Положением о городских советах, б) в селениях (деревнях) – по расчету и в количестве, устанавливаемых Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики в соответствии с положением о сельских Советах.

86. Для текущей работы Советы Депутатов в городах избирают из своей среды исполнительный орган – президиум, на основаниях, устанавливаемых Центральным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. При сельских Советах могут быть образованы президиумы на основаниях, устанавливаемых Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиумом.

87. Советы Депутатов созываются президиумом или председателем Совета как по своей инициативе, так и по требованию не менее половины членов Совета.

88. Члены Советов Депутатов должны регулярно давать отчеты своим избирателям.

Глава X.

О пределах ведения местных органов власти.

89. Районные съезды, Районные Исполнительные Комитеты, городские Советы и сельские Советы имеют своей задачей:

а) принятие мер к поднятию территории в культурном и хозяйственном отношении;

б) составление и утверждение местных бюджетов;

в) проведение в жизнь постановлений соответствующих органов власти;

г) разрешение вопросов, имеющих местное для данной территории значение;

д) объединение советской деятельности в пределах данной территории;

е) обеспечение в пределах данной территории революционной законности и охрану государственного порядка и общественной безопасности;

ж) обсуждение вопросов общегосударственного значения как по собственной инициативе, так и по предложению последних вышестоящих Исполнительных Комитетов.

90. Районные Съезды Советов и их Исполнительные Комитеты осуществляют контроль над деятельностью нижестоящих местных органов, а равно над деятельностью органов, находящихся в подчинении центральных ведомств, расположенных на территории района.

91. Постановления Районных Съездов Советов могут быть отменяемы лишь Всекрымским Съездом Советов и Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. Президиуму Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики принадлежит право приостановления постановлений Районных Съездов, с последующим представлением этих постановлений на рассмотрение Центрального Исполнительного Комитета.

92. Постановления Районных Исполнительных Комитетов и их президиумов могут быть отменяемы избравшими их Съездами, а также Всекрымским Съездом Советов и Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и его Президиумом.

93. Районные Исполнительные Комитеты могут приостанавливать проведение в жизнь распоряжений Народных Комиссариатов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики в исключительных случаях при явном несоответствии данного распоряжения постановлениям Центрального Исполнительного Комитета и его Президиума или Сове-

та Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и с немедленным сообщением об этом Центральному Исполнительному Комитету или Совету Народных Комиссаров и соответствующему Наркомату Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

РАЗДЕЛ ЧЕТВЕРТЫЙ

Глава XI.

Об избирательных правах.

94. В соответствии со статьей 68 конституции Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, правом избирать и быть избранным в Советы Крымской Автономной Социалистической Советской Республики пользуются, независимо от пола, расы, национальности, оседлости и вероисповедания, следующие граждане, коим ко дню выборов исполнилось 18 лет.

а) все добывающие средства к жизни производительным и общественно-полезным трудом, а равно лица, занятые домашним хозяйством, обеспечивающим для первых возможность производительного и общественно-полезного труда;

б) красноармейцы и краснофлотцы Рабоче-Крестьянской Красной армии и флота;

в) граждане, входящие в категории, перечисленные в п.п. «а» и «б» настоящей статьи, потерявшие в какой-либо мере трудоспособность.

Примечание. Иностранцы и лица, не вступившие в число граждан Союза Социалистических Советских Республик, живущие в пределах Крымской Автономной Социалистической Советской Республики на трудовые заработки и принадлежащие к рабочему классу, а равно не пользующемуся чужим трудом крестьянству, пользуются правами наравне с гражданами Союза Социалистических Советских Республик.

95. В силу ст. 69 конституции Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, не избирают и не могут быть избираемыми в Советы Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, хотя бы они и входили в одну из вышеперечисленных категорий:

а) лица, прибегающие или прибегавшие к наемному труду с целью извлечения прибыли;

б) лица, жившие или живущие на нетрудовые доходы, как-то: процен-

ты с капитала, доходы с предприятий, поступления с имущества и т.д.;

в) частные торговцы, торговые и коммерческие посредники;

г) монахи и духовные служители религиозных культов всех исповеданий и толков, для которых это занятие является профессией;

д) служащие и агенты бывшей полиции, отдельного корпуса жандармов, охранных отделений, члены царствовавшего в России дома, а также лица, руководившие деятельностью полиции, жандармерии и карательных органов;

е) лица, признанные в установленном порядке душевнобольными и умалишенными;

ж) лица, осужденные за корыстные и порочащие преступления на установленный законом или судебным приговором срок.

Глава XII.

О производстве выборов.

96. Выборы производятся в дни, установленные местными Советами или их уполномоченными органами.

97. О ходе и результате выборов составляется протокол за подписью членов Избирательной Комиссии.

98. Порядок производства выборов, а равно и участие в них профессиональных союзов и иных рабочих организаций определяется Центральным Исполнительным Комитетом Крымской Автономной Социалистической Советской Республики в соответствии с постановлениями Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета или его Президиума.

Глава XIII.

О проверке и отмене выборов и отзыве депутатов.

99. Проверка правильности выборов производится Избирательными Комиссиями, а проверка правильности полномочий делегатов, избираемых на Съезды Советов, - Мандатными Комиссиями.

100. В случае неправильности выборов в целом, вопрос об отмене выборов разрешается высшими по порядку органами советской власти.

101. Избиратели, пославшие в Совет депутата, имеют право во всякое время отозвать его и произвести новые выборы.

РАЗДЕЛ ПЯТЫЙ.

Глава XIV.

О бюджетном праве.

102. На территории Крымской Автономной Социалистической Советской Республики действуют: республиканский бюджет и местные бюджеты административно-территориальных единиц, входящих в состав Крымской Автономной Социалистической Советской Республики. Последние распределяются на бюджеты: городские, районные и бюджеты сельских Советов.

103. Республиканский бюджет и местные бюджеты составляют в целом бюджет Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и включаются в качестве составной части в единый государственный бюджет Российской Социалистической Федеративной Советской Республики в порядке общесоюзного законодательства.

104. Республиканский бюджет по одобрению его Советом Народных Комиссаров и Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики вносится на утверждение Всекрымского Съезда Советов или сессии Центрального Исполнительного Комитета Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и представляется через Совет Народных Комиссаров Российской Социалистической Федеративной Советской Республики во Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет для включения в общегосударственный бюджет Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

Местные же бюджеты административно-территориальных единиц рассматриваются и утверждаются Районными Съездами Советов и в подлежащих случаях их Исполнительными Комитетами, причем Районные Исполнительные Комитеты представляют сводку всех бюджетов по районам, с предварительными заключениями Народного Комиссариата Финансов Крымской Автономной Социалистической Советской Республики и Плановой Комиссии, на рассмотрение в Совет Народных Комиссаров Крымской Автономной Социалистической Советской Республики для включения их в республиканский бюджет.

105. Всекрымский и Районные Съезды Советов и их Исполнительные Комитеты рассматривают бюджеты как с точки зрения соответствия их действующим законам Союза Социалистических Советских Респуб-

лик, Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Крымской Автономной Социалистической Советской Республики, так и по существу, и в случае надобности вносят необходимые изменения и дополнения.

РАЗДЕЛ ШЕСТОЙ.

Глава XV.

О гербе, флаге и местопребывании правительства Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

106. Крымская Автономная Социалистическая Советская Республика имеет свой государственный герб и флаг.

107. Государственный герб Крымской Автономной Социалистической Советской Республики состоит из изображения на красном фоне в лучах солнца золотых серпа и молота, помещенных крест-накрест, рукоятки кнзису, окруженных венцом из колосьев пшеницы, с надписями на русском и татарском языках «Пролетарии всех стран, соединяйтесь» и с инициалами Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Крымской Автономной Социалистической Советской Республики.

108. Государственный флаг Крымской Автономной Социалистической Советской Республики состоит из полотнища красного (алого) цвета, прямоугольного, с соотношением длины к ширине, как два к одному. В левом верхнем углу флага около древка помещаются золотые буквы РСФСР и Кр. АССР на русском и татарском языках.

109. Местопребыванием правительства Крымской Автономной Социалистической Советской Республики является город Симферополь.

Председатель VI Съезда Советов КрымАССР

Кубаев.

Секретарь VI Съезда Советов КрымАССР

Пичахчи.

Симферополь, 5 мая 1929 года.

Конституция Крым АССР и положения, постановления и инструкции о строении органов власти Крым АССР, объеме их прав и круге деятельности. Выпуск I. – Симферополь: ЦИК Советов рабочих, крестьянских, красноармейских и краснофлотских депутатов Крым АССР, 1930. – С.10-30.

ДОКУМЕНТ №13

КОНСТИТУЦИЯ (ОСНОВНОЙ ЗАКОН) КРЫМСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Чрезвычайного IX Съезда Советов Крым.АССР Об утверждении Конституции (Основного Закона) Крымской Автономной Советской Социалистической Республики

Чрезвычайный IX Съезд советов Крым. АССР постановляет:

Проект Конституции (Основного Закона) Крымской Автономной Советской Социалистической Республики в редакции, представленной Президиумом ЦИК Крымской АССР, утвердить.

Президиум Съезда

г.Симферополь,

4 июня 1937г.

ГЛАВА I ОБЩЕСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО

СТАТЬЯ 1. Крымская Автономная Советская Социалистическая Республика есть социалистическое государство рабочих и крестьян.

СТАТЬЯ 2. Политическую основу Крымской АССР составляют Советы депутатов трудящихся, выросшие и окрепшие в результате свержения власти помещиков и капиталистов и завоевания диктатуры пролетариата.

СТАТЬЯ 3. Вся власть в Крымской АССР принадлежит трудящимся города и деревни в лице Советов депутатов трудящихся.

СТАТЬЯ 4. Экономическую основу Крымской АССР составляют со-

циалистическая система хозяйства и социалистическая собственность на орудия и средства производства, утвердившиеся в результате ликвидации капиталистической системы хозяйства, отмены частной собственности на орудия и средства производства и уничтожения эксплуатации человека человеком.

СТАТЬЯ 5. Социалистическая собственность Крымской АССР имеет либо форму государственной собственности (всенародное достояние), либо форму кооперативно-колхозной собственности (собственность отдельных колхозов, собственность кооперативных объединений).

СТАТЬЯ 6. Земля, ее недра, воды, леса, заводы, фабрики, шахты, рудники, железнодорожный, водный и воздушный транспорт, банки, средства связи, организованные государством крупные сельскохозяйственные предприятия (совхозы, машинотракторные станции и т. п.), а также коммунальные предприятия и основной жилищный фонд в городах и промышленных пунктах являются государственной собственностью, то есть всенародным достоянием.

СТАТЬЯ 7. Общественные предприятия в колхозах и кооперативных организациях с их живым и мертвым инвентарем, производимая колхозами и кооперативными организациями продукция, равно как их общественные постройки составляют общественную, социалистическую собственность колхозов и кооперативных организаций.

Каждый колхозный двор, кроме основного дохода от общественного колхозного хозяйства, имеет в личном пользовании небольшой приусадебный участок земли и в личной собственности подсобное хозяйство на приусадебном участке, жилой дом, продуктивный скот, птицу и мелкий сельскохозяйственный инвентарь — согласно устава сельскохозяйственной артели.

СТАТЬЯ 8. Земля, занимаемая колхозами, закрепляется за ними в бесплатное и бессрочное пользование, то есть навечно.

СТАТЬЯ 9. Наряду с социалистической системой хозяйства, являющейся господствующей формой хозяйства в Крымской АССР, допускается законом мелкое частное хозяйство единоличных крестьян и кустарей, основанное на личном труде и исключающее эксплуатацию чужого труда.

СТАТЬЯ 10. Право личной собственности граждан на их трудовые доходы и сбережения, на жилой дом и подсобное домашнее хозяйство, на предметы домашнего хозяйства и обихода, на предметы личного потребления и удобства, равно как право наследования личной собственности

граждан — охраняются законом.

СТАТЬЯ 11. Хозяйственная жизнь Крымской АССР определяется и направляется государственным народно-хозяйственным планом в интересах увеличения общественного богатства, неуклонного подъема материального и культурного уровня трудящихся, укрепления независимости социалистического государства и усиления его обороноспособности.

СТАТЬЯ 12. Труд в Крымской АССР является обязанностью и делом чести каждого способного к труду гражданина по принципу: «кто не работает, тот не ест».

В Крымской АССР осуществляется принцип социализма: «от каждого по его способностям, каждому — по его труду».

ГЛАВА II ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО

СТАТЬЯ 13. Крымская Автономная Советская Социалистическая Республика входит в состав РСФСР на правах Автономной Республики.

Вне пределов статьи 14 Конституции СССР и статьи 19 Конституции РСФСР Крымская Автономная Советская Социалистическая Республика осуществляет государственную власть на автономных началах.

СТАТЬЯ 14. Крымская Автономная Советская Социалистическая Республика состоит из районов: Симферопольского, Джанкойского, Биюк-Онларского, Колайского, Сейтлерского, Красно-Перекопского, Ак-Шейхского, Ак-Мечетского, Кировского, Фрайдорфского, Сакского, Евпаторийского, Ичкинского, Ленинского, Маяк-Салынского, Старо-Крымского, Алуштинского, Ялтинского, Зуйского, Бахчисарайского, Карасубазарского, Куйбышевского, Судакского, Балаклавского, Лариндорфского и Тельманского и городов: Симферополя, Севастополя, Керчи, Феодосии, Ялты и Евпатории, непосредственно подчиненных высшим органам государственной власти Крымской АССР.

СТАТЬЯ 15. Территория Крымской АССР не может быть изменяема без согласия Крымской АССР.

СТАТЬЯ 16. Законы СССР и РСФСР обязательны на территории Крымской АССР. В случае расхождения закона Крымской АССР с законами СССР и РСФСР действуют законы СССР и РСФСР.

СТАТЬЯ 17. Каждый гражданин Крымской АССР является граждани-

ном РСФСР и СССР.

Граждане РСФСР и всех других союзных республик пользуются на территории Крымской АССР одинаковыми правами с гражданами Крымской АССР.

СТАТЬЯ 18. Ведению Крымской Автономной Советской Социалистической Республики в лице ее высших органов власти и органов государственного управления подлежат:

а) установление Конституции Крымской АССР, внесение ее на утверждение Верховного Совета РСФСР и контроль за ее исполнением;

б) установление районного деления Крымской АССР, границ районов, городов и внесение на утверждение Верховного Совета РСФСР;

в) законодательство Крымской АССР;

г) охрана государственного порядка и прав граждан;

д) утверждение народнохозяйственного плана Крымской АССР;

е) утверждение бюджета Крымской АССР;

ж) установление в соответствии с законодательством СССР и РСФСР государственных и местных налогов, сборов и неналоговых доходов;

з) руководство осуществлением бюджетов районов, городов и сельских Советов;

и) руководство страховым и сберегательным делом;

к) управление промышленными, сельскохозяйственными, торговыми предприятиями и организациями республиканского подчинения, а также руководство местной промышленностью;

л) контроль и наблюдение за состоянием и управлением предприятий, подчиненных органам СССР и РСФСР;

м) руководство и контроль за порядком пользования землей, недрами, лесами и водами в соответствии с законами СССР и РСФСР;

н) руководство жилищным и коммунальным хозяйством, жилищным строительством и благоустройством городов и других населенных мест;

о) дорожное строительство, руководство местным транспортом и местной связью;

п) контроль за проведением законов СССР и РСФСР о труде;

р) руководство делом здравоохранения;

с) руководство делом социального обеспечения;

т) руководство делом начального и среднего образования, контроль и наблюдение за делом высшего образования;

у) руководство культурно-просветительными и научными организациями и учреждениями Крымской АССР;

ф) руководство и организация дела физической культуры и спорта;

х) организация судебных органов Крымской АССР.

ГЛАВА III

ВЫСШИЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ КРЫМСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

СТАТЬЯ 19. Высшим органом государственной власти Крымской Автономной Советской Социалистической Республики является Верховный Совет Крымской АССР.

СТАТЬЯ 20. Верховный Совет Крымской АССР осуществляет все права, присвоенные Крымской АССР согласно статей 13 и 18 Конституции Крымской АССР, поскольку они не входят, в силу Конституции, в компетенцию подотчетных Верховному Совету Крымской АССР органов Крымской АССР: Президиума Верховного Совета Крымской АССР, Совета Народных Комиссаров Крымской АССР и Народных Комиссариатов Крымской АССР.

СТАТЬЯ 21. Верховный Совет Крымской АССР является единственным законодательным органом Крымской АССР.

СТАТЬЯ 22. Верховный Совет Крымской АССР избирается гражданами Крымской АССР по избирательным округам сроком на четыре года по норме: один депутат на 10 тысяч населения.

СТАТЬЯ 23. Закон считается утвержденным, если он принят Верховным Советом Крымской АССР простым большинством голосов.

СТАТЬЯ 24. Законы, принятые Верховным Советом Крымской АССР, публикуются на татарском и русском языках за подписями председателя и секретаря Президиума Верховного Совета Крымской АССР.

СТАТЬЯ 25. Верховный Совет Крымской АССР избирает председателя Верховного Совета Крымской АССР и двух его заместителей.

СТАТЬЯ 26. Председатель Верховного Совета Крымской АССР руководит заседаниями Верховного Совета Крымской АССР и ведает его

внутренним распоряжением.

СТАТЬЯ 27. Сессии Верховного Совета Крымской АССР созываются Президиумом Верховного Совета Крымской АССР два раза в год.

Внеочередные сессии созываются Президиумом Верховного Совета Крымской АССР по его усмотрению или по требованию одной трети депутатов Верховного Совета.

СТАТЬЯ 28. Верховный Совет Крымской АССР избирает Президиум Верховного Совета Крымской АССР в составе: председателя Президиума Верховного Совета Крымской АССР, двух его заместителей, секретаря Президиума и 12 членов Президиума.

СТАТЬЯ 29. Президиум Верховного Совета Крымской АССР подотчетен Верховному Совету Крымской АССР во всей своей деятельности.

СТАТЬЯ 30. Президиум Верховного Совета Крымской АССР:

- а) созывает сессии Верховного Совета Крымской АССР;
- б) дает толкование законов Крымской АССР, издает указы;
- в) производит всенародный опрос (референдум);

г) отменяет постановления и распоряжения Совета Народных Комиссаров Крымской АССР, а также решения и распоряжения районных и городских Советов депутатов трудящихся Крымской АССР в случае их несоответствия закону;

д) в период между сессиями Верховного Совета Крымской АССР освобождает от должности и назначает отдельных Народных Комиссаров Крымской АССР по представлению председателя Совета Народных Комиссаров Крымской АССР с последующим внесением на утверждение Верховного Совета Крымской АССР;

е) присваивает почетные звания Крымской АССР.

СТАТЬЯ 31. Верховный Совет Крымской АССР избирает мандатную комиссию, которая проверяет полномочия депутатов Верховного Совета Крымской АССР.

По представлению мандатной комиссии Верховный Совет Крымской АССР решает либо признать полномочия, либо кассировать выборы отдельных депутатов.

СТАТЬЯ 32. Верховный Совет Крымской АССР назначает, когда он сочтет необходимым, следственные и ревизионные комиссии по любому вопросу.

Все учреждения и должностные лица обязаны выполнять требования этих комиссий и представлять им необходимые материалы и документы.

СТАТЬЯ 33. Депутат Верховного Совета Крымской АССР не может быть привлечен к судебной ответственности или арестован без согласия Верховного Совета Крымской АССР, а в период между сессиями Верховного Совета Крымской АССР, — без согласия Президиума Верховного Совета Крымской АССР.

СТАТЬЯ 34. По истечении полномочий Верховного Совета Крымской АССР Президиум Верховного Совета Крымской АССР назначает новые выборы в срок не более двух месяцев со дня истечения полномочий Верховного Совета Крымской АССР.

СТАТЬЯ 35. По истечении полномочий Верховного Совета Крымской АССР Президиум Верховного Совета Крымской АССР сохраняет свои полномочия вплоть до образования вновь избранным Верховным Советом Крымской АССР нового Президиума Верховного Совета Крымской АССР.

СТАТЬЯ 36. Вновь избранный Верховный Совет Крымской АССР созывается Президиумом Верховного Совета Крымской АССР прежнего созыва не позже, как через месяц после выборов.

СТАТЬЯ 37. Верховный Совет Крымской АССР образует Правительство Крымской АССР и Совет Народных Комиссаров Крымской АССР.

ГЛАВА IV

ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КРЫМСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

СТАТЬЯ 38. Высшим исполнительным и распорядительным органом государственной власти Крымской Автономной Советской Социалистической Республики является Совет Народных Комиссаров Крымской АССР.

СТАТЬЯ 39. Совет Народных Комиссаров Крымской АССР ответственен перед Верховным Советом Крымской АССР и ему подотчетен, а в период между сессиями Верховного Совета Крымской АССР — перед Президиумом Верховного Совета Крымской АССР, которому подотчетен.

СТАТЬЯ 40. Совет Народных Комиссаров Крымской АССР издает по-

становления и распоряжения на основе и во исполнение законов СССР, РСФСР и Крымской АССР, постановлений и распоряжений Совета Народных Комиссаров СССР и РСФСР и проверяет их исполнение.

СТАТЬЯ 41. Постановления и распоряжения Совета Народных Комиссаров Крымской АССР обязательны к исполнению на всей территории Крымской АССР.

СТАТЬЯ 42. Совет Народных Комиссаров Крымской АССР:

а) объединяет и направляет работу Народных Комиссариатов Крымской АССР и других подведомственных ему хозяйственных и культурных учреждений; объединяет и проверяет работу уполномоченных общесоюзных и союзно-республиканских Народных Комиссариатов;

б) принимает меры по осуществлению народнохозяйственного плана;

в) принимает меры по осуществлению республиканского и местного бюджетов Крымской АССР;

г) принимает меры по обеспечению общественного порядка, защите интересов государства и охране прав граждан;

д) руководит и проверяет работу исполнительных комитетов районных и городских Советов депутатов трудящихся.

СТАТЬЯ 43. Совет Народных Комиссаров Крымской АССР имеет право отменять решения и распоряжения исполнительных комитетов районных и городских Советов депутатов трудящихся, а также приостанавливать решения и распоряжения районных и городских Советов депутатов трудящихся.

Совет Народных Комиссаров Крымской АССР имеет право отменять приказы и инструкции Народных Комиссаров Крымской АССР.

СТАТЬЯ 44. Совет Народных Комиссаров Крымской АССР образуется Верховным Советом Крымской АССР в составе:

Председателя Совета Народных Комиссаров Крымской АССР;

двух заместителей Председателя Совета Народных Комиссаров Крымской АССР;

Председателя Государственной плановой комиссии Крымской АССР;

Народных Комиссаров Крымской АССР:

Пищевой промышленности;

Земледелия;

Финансов;
Внутренней торговли;
Внутренних дел;
Юстиции;
Здравоохранения;
Просвещения;
Местной промышленности;
Коммунального хозяйства;
Социального обеспечения;
Начальника дорожного управления;
Уполномоченного Комитета заготовок СССР;
Начальника управления по делам искусств.

СТАТЬЯ 45. Правительство Крымской АССР или Народный Комиссар Крымской АССР, к которым обращен запрос депутата Верховного Совета Крымской АССР, обязаны не более, чем в трехдневный срок дать устный или письменный ответ в Верховном Совете Крымской АССР.

СТАТЬЯ 46. Народные Комиссары Крымской АССР руководят отраслями государственного управления, входящими в компетенцию Крымской АССР, согласно Конституции РСФСР и Крымской АССР.

СТАТЬЯ 47. Народные Комиссары Крымской АССР издают в пределах компетенции соответствующих Народных Комиссариатов приказы и инструкции на основании и во исполнение законов СССР, РСФСР и Крымской АССР, постановлений и распоряжений Совета Народных Комиссаров СССР, РСФСР и Крымской АССР, приказов и инструкций Народных Комиссариатов РСФСР и проверяют их исполнение.

СТАТЬЯ 48. Народные Комиссариаты Крымской АССР руководят порученными им отраслями государственного управления, подчиняясь как Совету Народных Комиссаров Крымской АССР, так и соответствующим Народным Комиссариатам РСФСР.

ГЛАВА V

МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

СТАТЬЯ 49. Органами государственной власти в районах, городах, поселках, селах, деревнях являются Советы депутатов трудящихся.

СТАТЬЯ 50. Районные, городские, районные в крупных городах, поселковые и сельские Советы депутатов трудящихся избираются соответственно трудящимися района, города, поселка, села, деревни сроком на два года.

СТАТЬЯ 51. Советы депутатов трудящихся (района, города, поселка, села) руководят культурно-политическим и хозяйственным строительством на своей территории, устанавливают местный бюджет, руководят деятельностью подчиненных им органов управления, обеспечивают охрану государственного порядка, содействуют усилению обороноспособности страны, обеспечивают соблюдение законов и охрану прав граждан.

СТАТЬЯ 52. Советы депутатов трудящихся принимают решения и дают распоряжения в пределах прав, предоставленных им законами СССР, РСФСР и Крымской АССР.

СТАТЬЯ 53. Исполнительными и распорядительными органами районных, городских, поселковых и сельских Советов депутатов трудящихся являются избираемые ими исполнительные комитеты в составе: председателя, его заместителей, секретаря и членов.

СТАТЬЯ 54. Исполнительным и распорядительным органом сельских Советов депутатов трудящихся в небольших поселениях являются избираемые ими председатель, его заместитель и секретарь.

СТАТЬЯ 55. Исполнительные комитеты Советов депутатов трудящихся (района, города, поселка, села) осуществляют руководство культурно-политическим и хозяйственным строительством на своей территории на основе решений соответствующих Советов депутатов трудящихся и вышестоящих государственных органов.

СТАТЬЯ 56. Сессии районных Советов депутатов трудящихся созываются их исполнительными комитетами не реже 6 раз в год.

СТАТЬЯ 57. Сессии городских, поселковых и сельских Советов депутатов трудящихся созываются их исполнительными органами не реже одного раза в месяц.

СТАТЬЯ 58. Районные и городские Советы депутатов трудящихся избирают на время своей сессии председателя и секретаря для ведения заседаний сессии.

СТАТЬЯ 59. Председатель сельского Совета созывает сельский Совет и ведет его заседания.

СТАТЬЯ 60. Исполнительные органы Советов депутатов трудящихся

непосредственно подотчетны как Совету депутатов трудящихся, их избравшему, так и исполнительному органу вышестоящего Совета депутатов трудящихся.

СТАТЬЯ 61. Вышестоящие исполнительные комитеты Советов депутатов трудящихся имеют право отменять решения и распоряжения нижестоящих исполнительных комитетов и приостанавливать решения и распоряжения нижестоящих Советов депутатов трудящихся.

СТАТЬЯ 62. Вышестоящие Советы депутатов трудящихся имеют право отменять решения и распоряжения нижестоящих Советов депутатов трудящихся и их исполнительных комитетов.

СТАТЬЯ 63. Районные Советы депутатов трудящихся образуют следующие отделы исполнительных комитетов:

- земельный;
- народного образования;
- финансовый;
- внутренней торговли;
- здравоохранения;
- социального обеспечения;
- общий;
- дорожный;
- плановую комиссию;

сектор кадров при председателе исполкома и, кроме того, в соответствии с особенностями хозяйства района, с утверждения Президиума Верховного Совета Крымской АССР, районные Советы депутатов трудящихся образуют отделы:

- коммунальный
- местной промышленности.

СТАТЬЯ 64. В соответствии с условиями района, на основе законов СССР и РСФСР, с утверждения Президиума Верховного Совета Крымской АССР, Народный Комиссариат Внутренних Дел образует при районных Советах депутатов трудящихся свои управления.

СТАТЬЯ 65. Отделы районных Советов депутатов трудящихся подчиняются в своей деятельности как районному Совету депутатов трудящихся и его исполнительному комитету, так и соответствующему Народному Комиссариату Крымской АССР.

СТАТЬЯ 66. Городские Советы депутатов трудящихся образуют следующие отделы исполнительных комитетов:

финансовый;
коммунального хозяйства;
внутренней торговли;
здравоохранения;
народного образования;
социального обеспечения;
общий;
плановую комиссию;

сектор кадров при председателе исполкома и, кроме того, в соответствии с особенностями промышленности города, его городского и пригородного хозяйства:

местной промышленности;
земельный.

СТАТЬЯ 67. Отделы городских Советов депутатов трудящихся подчиняются в своей деятельности как городскому Совету депутатов трудящихся и его исполнительному комитету, так и соответствующему отделу районного Совета депутатов трудящихся.

СТАТЬЯ 68. Отделы городских Советов депутатов трудящихся Симферополя, Севастополя, Керчи, Феодосии, Ялты и Евпатории подчиняются в своей деятельности как Советам депутатов трудящихся Симферополя, Севастополя, Керчи, Феодосии, Ялты и Евпатории и их исполнительным комитетам, так и соответствующему Народному Комиссариату Крымской АССР непосредственно.

ГЛАВА VI

БЮДЖЕТ КРЫМСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

СТАТЬЯ 69. Бюджет Крымской Автономной Советской Социалистической Республики составляется Советом Народных Комиссаров Крымской АССР и вносится им на утверждение Верховного Совета Крымской АССР.

Утвержденный Верховным Советом Крымской АССР бюджет Крымской АССР публикуется во всеобщее сведение.

СТАТЬЯ 70. Верховный Совет Крымской АССР избирает бюджетную комиссию, которая докладывает Верховному Совету свое заключение по бюджету Крымской АССР.

СТАТЬЯ 71. Отчет об исполнении бюджета Крымской АССР утверждается Верховным Советом Крымской АССР и публикуется во всеобщее сведение.

СТАТЬЯ 72. В бюджет Крымской АССР и в местные бюджеты районных, городских, поселковых и сельских Советов включаются доходы от местного хозяйства, отчисления от поступающих на их территории государственных доходов, а также поступления от местных налогов и сборов в размерах, устанавливаемых законодательством СССР и РСФСР.

ГЛАВА VII

СУД И ПРОКУРАТУРА

СТАТЬЯ 73. Правосудие в Крымской Автономной Советской Социалистической Республике осуществляется народными судами, Верховным Судом Крымской АССР, а также специальными судами СССР, создаваемыми по постановлению Верховного Совета СССР.

СТАТЬЯ 74. Рассмотрение дел во всех судах осуществляется с участием народных заседателей, кроме случаев, специально предусмотренных законом.

СТАТЬЯ 75. Верховный Суд Крымской АССР является высшим судебным органом Крымской АССР. На Верховный Суд Крымской АССР возлагается надзор за судебной деятельностью всех судебных органов Крымской АССР.

СТАТЬЯ 76. Верховный Суд Крымской АССР избирается Верховным Советом Крымской АССР сроком на пять лет.

СТАТЬЯ 77. Народные суды избираются гражданами района на основе всеобщего, прямого и равного избирательного права при тайном голосовании сроком на три года.

СТАТЬЯ 78. Судопроизводство в Крымской АССР ведется в сельских районах, районах городов и поселках с большинством татарского населения — на татарском языке, в сельских районах, районах городов и поселках с большинством русского населения — на русском языке, в сельских районах и поселках с большинством немецкого или еврейского населения — соответственно на немецком или еврейском языках, а в центральных судебных учреждениях — на татарском и русском языках с обеспечением для лиц, не владеющих этими языками, полного ознакомления с материалами дела через переводчика, а также права выступать

на суде на родном языке.

СТАТЬЯ 79. Разбирательство дел во всех судах Крымской АССР открытое, поскольку законом не предусмотрены исключения, с обеспечением обвиняемому права на защиту.

СТАТЬЯ 80. Судьи независимы и подчиняются только закону.

СТАТЬЯ 81. Высший надзор за точным исполнением законов всеми Народными Комиссариатами и подведомственными им учреждениями, равно как отдельными должностными лицами, а также гражданами на территории Крымской АССР осуществляется как Прокурором СССР непосредственно, так и через Прокурора РСФСР и Прокурора Крымской АССР.

СТАТЬЯ 82. Прокурор Крымской АССР назначается Прокурором СССР сроком на пять лет.

СТАТЬЯ 83. Районные и городские прокуроры Крымской АССР назначаются Прокурором РСФСР с утверждения Прокурора СССР сроком на пять лет.

СТАТЬЯ 84. Органы прокуратуры осуществляют свои функции независимо от каких бы то ни было местных органов, подчиняясь только Прокурору СССР и РСФСР.

ГЛАВА VIII

ОСНОВНЫЕ ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ ГРАЖДАН

СТАТЬЯ 85. Граждане Крымской Автономной Советской Социалистической Республики имеют право на труд, то есть право на получение гарантированной работы с оплатой их труда в соответствии с его количеством и качеством.

Право на труд обеспечивается социалистической организацией народного хозяйства, неуклонным ростом производительных сил советского общества, устранением возможности хозяйственных кризисов и ликвидацией безработицы.

СТАТЬЯ 86. Граждане Крымской АССР имеют право на отдых.

Право на отдых обеспечивается сокращением рабочего дня для подавляющего большинства рабочих до 7 часов, установлением ежегодных отпусков рабочим и служащим с сохранением заработной платы, предоставлением для обслуживания трудящихся широкой сети санаториев, домов отдыха, клубов.

СТАТЬЯ 87. Граждане Крымской АССР имеют право на материальное обеспечение в старости, а также в случае болезни и потери трудоспособности.

Это право обеспечивается широким развитием социального страхования рабочих и служащих за счет государства, бесплатной медицинской помощью трудящимся, предоставлением в пользование трудящимся широкой сети курортов.

СТАТЬЯ 88. Граждане Крымской АССР имеют право на образование.

Это право обеспечивается всеобще-обязательным начальным образованием, бесплатностью образования, включая высшее образование, системой государственных стипендий подавляющему большинству учащихся в высшей школе, обучением в школах на родном языке, организацией на заводах, в совхозах, машино-тракторных станциях и колхозах бесплатного производственного, технического и агрономического обучения трудящихся.

СТАТЬЯ 89. Женщине в Крымской АССР предоставляются равные права с мужчиной во всех областях хозяйственной, государственной, культурной и общественно-политической жизни.

Возможность осуществления этих прав женщин обеспечивается предоставлением женщине равного с мужчиной права на труд, оплату труда, отдых, социальное страхование и образование, государственной охраной интересов матери и ребенка, предоставлением женщине при беременности отпусков с сохранением содержания, широкой сетью родильных домов, детских яслей и садов.

СТАТЬЯ 90. Равноправие граждан Крымской АССР, независимо от их национальности и расы, во всех областях хозяйственной, государственной, культурной и общественно-политической жизни является непреложным законом.

Какое бы то ни было прямое или косвенное ограничение прав или, наоборот, установление прямых или косвенных преимуществ граждан в зависимости от их расовой и национальной принадлежности, равно как всякая проповедь расовой или национальной исключительности, или ненависти и пренебрежения — караются законом.

СТАТЬЯ 91. В целях обеспечения за гражданами свободы совести церковь (мечеть) в Крымской АССР отделена от государства и школа от церкви (мечети). Свобода отправления религиозных культов и свобода антирелигиозной пропаганды признается за всеми гражданами.

СТАТЬЯ 92. В соответствии с интересами трудящихся и в целях укрепления социалистического строя гражданам Крымской АССР гарантируются законом:

- а) свобода слова;
- б) свобода печати;
- в) свобода собраний и митингов;
- г) свобода уличных шествий и демонстраций.

Эти права граждан обеспечиваются предоставлением трудящимся и их организациям типографий, запасов бумаги, общественных зданий, улиц, средств связи и других материальных условий, необходимых для их осуществления.

СТАТЬЯ 93. В соответствии с интересами трудящихся и в целях развития организационной самодеятельности и политической активности народных масс гражданам Крымской АССР обеспечивается право объединения в общественные организации: профессиональные союзы, кооперативные объединения, организации молодежи, спортивные и оборонные организации, культурные, технические и научные общества, а наиболее активные и сознательные граждане из рядов рабочего класса и других слоев трудящихся объединяются во Всесоюзную коммунистическую партию (большевиков), являющуюся передовым отрядом трудящихся в их борьбе за укрепление и развитие социалистического строя и представляющую руководящее ядро всех организаций трудящихся, как общественных, так и государственных.

СТАТЬЯ 94. Гражданам Крымской АССР обеспечивается неприкосновенность личности. Никто не может быть подвергнут аресту иначе как по постановлению суда или с санкции прокурора.

СТАТЬЯ 95. Неприкосновенность жилища граждан и тайна переписки охраняются законом.

СТАТЬЯ 96. Крымская АССР предоставляет право убежища иностранным гражданам, преследуемым за защиту интересов трудящихся, или научную деятельность, или национально-освободительную борьбу.

СТАТЬЯ 97. Каждый гражданин Крымской АССР обязан соблюдать Конституции Союза Советских Социалистических Республик, Российской Советской Федеративной Социалистической Республики и Крымской Автономной Советской Социалистической Республики, исполнять законы, блюсти дисциплину труда, честно относиться к общественному долгу,

уважать правила социалистического общежития.

СТАТЬЯ 98. Каждый гражданин Крымской АССР обязан беречь и укреплять общественную, социалистическую собственность как священную и неприкосновенную основу советского строя, как источник богатства и могущества родины, как источник зажиточной и культурной жизни всех трудящихся.

Лица, покушающиеся на общественную, социалистическую собственность, являются врагами народа.

СТАТЬЯ 99. Всеобщая воинская обязанность является законом. Воинская служба в Рабоче-Крестьянской Красной Армии представляет почетную обязанность граждан Крымской АССР.

СТАТЬЯ 100. Защита отечества есть священный долг каждого гражданина Крымской АССР. Измена родине: нарушение присяги, переход на сторону врага, нанесение ущерба военной мощи государства, шпионаж — караются по всей строгости закона как самое тяжкое злодеяние.

ГЛАВА IX

ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА

СТАТЬЯ 101. Выборы депутатов во все Советы депутатов трудящихся: Верховный Совет Крымской АССР, районные, городские, поселковые и сельские Советы депутатов трудящихся — производятся избирателями на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании.

СТАТЬЯ 102. Выборы депутатов являются всеобщими: все граждане Крымской АССР, достигшие 18 лет, независимо от расовой и национальной принадлежности, вероисповедания, образовательного ценза, оседлости, социального происхождения, имущественного положения и прошлой деятельности имеют право участвовать в выборах депутатов и быть избранными, за исключением умалишенных и лиц, осужденных судом с лишением избирательных прав.

СТАТЬЯ 103. Выборы депутатов являются равными: каждый гражданин имеет один голос; все граждане участвуют в выборах на равных основаниях.

СТАТЬЯ 104. Женщины пользуются правом избирать и быть избранными наравне с мужчинами.

СТАТЬЯ 105. Граждане, состоящие в рядах Красной Армии, пользуют-

ся правом избирать и быть избранными наравне со всеми гражданами.

СТАТЬЯ 106. Выборы депутатов являются прямыми: выборы во все Советы депутатов трудящихся, начиная от сельского и городского Совета депутатов трудящихся вплоть до Верховного Совета Крымской АССР, производятся гражданами непосредственно путем прямых выборов.

СТАТЬЯ 107. Голосование при выборах депутатов является тайным.

СТАТЬЯ 108. Выборы в Советы депутатов трудящихся Крымской АССР производятся по избирательным округам по следующим нормам:

районного Совета в зависимости от размеров района — один депутат не менее, чем от 500, и не более, чем от 1500 населения;

городского Совета и районного Совета в городах, в зависимости от размеров города или городского района, — один депутат не менее, чем от 100, и не более, чем от 1000 населения;

сельского Совета, в зависимости от размеров района деятельности сельского Совета, — один депутат не менее, чем от 100, и не более, чем от 250 населения.

Избирательные нормы для каждого районного, городского, поселкового и сельского Совета депутатов трудящихся устанавливаются «Положением о выборах в Советы депутатов трудящихся Крымской АССР» в пределах избирательных норм, указанных в настоящей статье.

СТАТЬЯ 109. Кандидаты при выборах выставляются по избирательным округам.

Право выставления кандидатов обеспечивается за общественными организациями и обществами трудящихся: коммунистическими партийными организациями, профессиональными союзами, кооперативами, организациями молодежи, культурными обществами.

СТАТЬЯ 110. Каждый депутат обязан отчитываться перед избирателями в своей работе и в работе Совета депутатов трудящихся и может быть в любое время отозван по решению большинства избирателей в установленном законом порядке.

ГЛАВА X

ГЕРБ, ФЛАГ, СТОЛИЦА

СТАТЬЯ 111. Государственным гербом Крымской Автономной Советской Социалистической Республики является государственный герб

РСФСР, который состоит из изображения золотых серпа и молота, помещенных крест накрест, рукоятками книзу, на красном фоне в лучах солнца и в обрамлении колосьев, с надписью «РСФСР» и «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» на русском и татарском языках, с добавлением под надписью «РСФСР» буквами меньшего размера надписи «Крымская АССР» на русском и татарском языках.

СТАТЬЯ 112. Государственным флагом Крымской Автономной Советской Социалистической Республики является государственный флаг РСФСР, состоящий из красного полотнища, в левом углу которого, у древка наверху, помещены золотые буквы "РСФСР" на русском и татарском языках, с добавлением под надписью "РСФСР" буквами меньшего размера надписи "Крымская АССР" на русском и татарском языках.

СТАТЬЯ 113. Столицей Крымской АССР является город Симферополь.

ГЛАВА XI

ПОРЯДОК ИЗМЕНЕНИЯ КОНСТИТУЦИИ

СТАТЬЯ 114. Изменение Конституции Крымской АССР производится лишь по решению Верховного Совета Крымской АССР, принятому большинством не менее двух третей голосов Верховного Совета Крымской АССР, с утверждения Верховного Совета РСФСР.

Конституция (Основной Закон) Крымской Автономной Советской Социалистической Республики. – Симферополь, 1938.

III. Конституційні акти Автономної Республіки Крим у складі України

ДОКУМЕНТИ №№14–15

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ ¹

(Принята седьмой сессией Верховного Совета Крыма
6 мая 1992 года)

**МЫ,
СВОБОДНЫЕ И РАВНЫЕ
В СВОИХ ПРАВАХ И ДОСТОИНСТВЕ
ГРАЖДАНЕ,
СОСТАВЛЯЮЩИЕ
МНОГОНАЦИОНАЛЬНЫЙ НАРОД КРЫМА,**

соединенные многовековыми узами общей исторической судьбы, безоговорочно осуждая как преступные и антигуманные все акты, совершенные тоталитарным режимом против народа Крыма, признавая Всеобщую Декларацию прав человека, исходя из стремления обеспечения социальных, экономических, гражданских прав личности и достойного уровня жизни всех,

**УТВЕРЖДАЕМ
КОНСТИТУЦИЮ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ
И ПРОВОЗГЛАШАЕМ ЕЕ
ОСНОВНЫМ ЗАКОНОМ ПРАВОВОГО,
ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО,
СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА КРЫМ.**

¹ Ця Конституція з усіма наступними змінами і доповненнями втратила чинність на підставі Закону України “Про скасування Конституції і деяких законів АР Крим” від 17 березня 1995 р.

Раздел I
**ОСНОВЫ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ
РЕСПУБЛИКИ КРЫМ**

Глава 1. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Статья 1

1. Республика Крым является правовым, демократическим государством. На своей территории Республика обладает верховным правом в отношении природных богатств, материальных, культурных и духовных ценностей, осуществляет свои суверенные права и всю полноту власти на данной территории.

2. Республика в лице ее государственных органов и должностных лиц осуществляет на своей территории все полномочия за исключением тех, которые она добровольно делегирует Украине.

3. Компетенция Республики Крым устанавливается Конституционным Законом Республики.

Статья 2

1. Носителем суверенитета и единственным источником государственной власти является народ, который составляют граждане Республики Крым всех национальностей.

2. Народ осуществляет государственную власть в пределах и формах, установленных законами, путем выборов и референдумов, а также через все учреждения и органы законодательной, исполнительной и судебной власти.

3. Никем из общества, будь то политическая партия или иное общественное объединение, либо отдельное лицо, государственная власть не может быть монополизирована и осуществлена против прав граждан, их свободы и блага. Всякая узурпация власти антиконституционна и является посягательством на демократию и суверенитет народа.

Статья 3

1. Настоящая Конституция и Законы Республики Крым признают приоритет естественных и неотъемлемых прав и свобод человека, гарантируют их неприкосновенность и защиту.

2. Все государственные органы, учреждения и должностные лица Рес-

публики служат человеку и обществу, ответственны перед ними и им подконтрольны.

3. Граждане ответственны перед государством за соблюдение Конституции и Законов Республики.

Статья 4

1. Конституция Республики Крым является Основным Законом гражданского общества и государства, обладает верховенством и высшей юридической силой. Прямое действие ее норм и предписаний обеспечивается государством.

2. Законы, иные государственные акты, противоречащие Конституции Республики, не имеют юридической силы.

3. Законы, иные нормативные правовые акты, не обнародованные в установленном порядке для всеобщего ознакомления, не обязывают граждан Республики Крым к их исполнению. В отношении прав и законных интересов граждан такие акты не должны применяться.

4. Общепризнанные принципы и нормы международного права являются составной частью правовой системы Республики, имеют приоритет перед ее Законами, порождают права и обязанности для лиц, проживающих либо временно находящихся на территории Республики Крым.

Статья 5

1. Организация и деятельность государственных органов Республики Крым основаны на разделении властей: законодательной, исполнительной и судебной; на разграничении полномочий между органами государственной власти, территориального и местного самоуправления.

2. Законодательная, исполнительная и судебная власти связаны Конституцией и Законами Республики, в пределах своих полномочий действуют самостоятельно, взаимодействуя между собой и уравнивая друг друга.

3. Действия, нарушающие условия разделения властей, недопустимы и признаются антиконституционными.

Статья 6

1. Официальным языком и языком делопроизводства является русский язык. Государственными языками в Республике Крым являются крымскотатарский, русский и украинский языки.

2. Гражданам, проживающим в Республике Крым, гарантируется пра-

во пользоваться родным или любимым иным языком, свободно выбирать язык обучения и воспитания.

Глава 2. ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО

Статья 7

1. Территория Республики Крым является неприкосновенной и не может быть изменена без ее согласия.

2. Территориальными единицами в Республике являются: село, поселок городского типа, город, район. Порядок их образования и виды определяются Законом Республики.

3. Особый правовой статус городов, иных территориальных единиц устанавливается специальным законодательством Республики Крым. Особый статус города Севастополя как неотъемлемой части Крыма определяется соответствующими законодательными актами и не может быть изменен без согласия его граждан. Отношения между Верховным Советом и Правительством Крыма с Севастопольским городским Советом и администрацией строятся на основе договора.

Статья 8

В целях удовлетворения национально-культурных, языковых и духовных потребностей граждан в местах компактного проживания национальных и этнических групп по волеизъявлению большинства граждан данной местности могут быть образованы соответствующие национальные территориальные единицы. Порядок их образования и статус определяется Законом Республики Крым.

Глава 3. ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ С УКРАИНОЙ

Статья 9

Республика Крым входит в государство Украина и определяет с ней свои отношения на основе договора и соглашений.

Глава 4. ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ С ДРУГИМИ ГОСУДАРСТВАМИ

Статья 10

Республика Крым самостоятельно вступает в отношения с другими государствами и организациями, осуществляет с ними на основе договоров

и соглашений взаимовыгодное сотрудничество в экономике, культуре, здравоохранении, образовании, науке и других сферах; строит свои взаимоотношения с ними на началах равенства, уважения суверенитета, территориальной целостности, невмешательства во внутренние дела, разрешения споров исключительно мирными средствами, добросовестного выполнения взаимных обязательств.

Раздел II

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СИМВОЛЫ И СТОЛИЦА РЕСПУБЛИКИ КРЫМ

Статья 11

1. Республика Крым имеет свой Государственный герб, Государственный флаг и Государственный гимн. Их описание, а также порядок использования устанавливаются Конституционным Законом Республики.

2. Государственные органы, общественные объединения, должностные лица и граждане должны уважать государственные символы Республики Крым.

Статья 12

Столицей Республики Крым является город Симферополь. Его правовой статус определяется специальным Законом Республики.

Раздел III

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Глава 5. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Статья 13

1. Каждый человек независимо от национальной, религиозной или какой-либо иной принадлежности свободен и равен в своих правах и достоинстве со всеми людьми.

2. Каждому человеку принадлежат естественные и неотчуждаемые права и свободы от рождения. Эти права и свободы ненарушимы и составляют основу всех других прав и свобод человека и гражданина, основу всякого человеческого сообщества, мира и справедливости.

Статья 14

1. Права, свободы и обязанности человека и гражданина устанавливаются и изменяются Конституцией и Законами Республики.

2. Перечисление в настоящей Конституции определенных прав и свобод не может быть использовано для умаления других прав и свобод человека и гражданина.

Статья 15

Гражданам Республики Крым гарантируется равенство в осуществлении конституционных прав и свобод независимо от происхождения, расы, социального и имущественного положения, языка, национальности, образования, отношения к религии, убеждений, партийной принадлежности, понесенного ранее уголовного наказания и других обстоятельств.

Статья 16

Осуществление прав и свобод не должно нарушать права, свободы и законные интересы других лиц, наций и социальных групп, а также не должно быть направлено на причинение вреда окружающей природной среде, насильственное изменение конституционного строя Республики.

Глава 6. ГРАЖДАНСТВО РЕСПУБЛИКИ КРЫМ

Статья 17

1. Гражданство Республики Крым приобретается, сохраняется и утрачивается в соответствии с Законом Республики Крым.

2. В соответствии с законодательством и по взаимному соглашению Республики Крым с другими государствами ее граждане могут иметь право на двойное гражданство.

Статья 18

1. Гражданин Республики Крым не может быть лишен гражданства и права на выход из него, а также выслан за пределы Республики.

2. Гражданам Республики Крым, находящимся за ее пределами, обеспечивается защита их прав и законных интересов.

Статья 19

1. Иностранным гражданам и лицам без гражданства, находящимся на территории Республики, гарантируются права и свободы в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права, договорами и соглашениями, заключенными Республикой Крым с другими государствами, а также в соответствии с ее Конституцией и законами.

2. В установленном Законом порядке иностранцам и лицам без гражданства может быть предоставлено убежище.

3. Иностранцы и лица без гражданства, находящиеся на территории Республики Крым, обязаны уважать и соблюдать ее Конституцию и законы.

Глава 7. ГРАЖДАНСКИЕ ПРАВА И СВОБОДЫ

Статья 20

1. Каждый человек имеет неотъемлемое право на жизнь. Никто не может быть произвольно лишен жизни.

2. Государство охраняет и защищает жизнь человека от каких бы то ни было противоправных посягательств.

Статья 21

1. Каждый человек имеет право на свободу и личную неприкосновенность.

2. Никто не может быть арестован и содержаться под стражей не иначе как только в соответствии с Законом и на основании судебного решения или с санкции прокурора.

3. Санкция прокурора на арест может быть обжалована в суд арестованным, законным представителем несовершеннолетнего или защитником.

4. Никто не должен подвергаться пыткам или жестокому и унижающему человеческое достоинство обращению и наказанию, а также не должен без его согласия подвергаться медицинским или научным опытам и экспериментам.

Статья 22

Каждому человеку гарантируется неприкосновенность жилища. Запрещается без законных оснований входить в жилище, производить в нем обыск и осмотр против воли проживающих в жилище лиц или каким-либо другим способом нарушать его неприкосновенность.

Статья 23

Каждому гарантируется тайна переписки, телефонных разговоров, телеграфной и иной личной корреспонденции.

Статья 24

Гражданам Республики Крым в пределах ее территории гарантируется свобода передвижения и выбора места жительства, а также право добровольно выезжать из Республики в другие государства и возвращаться в нее.

Статья 25

1. Никто не может подвергаться произвольному вмешательству в его частную жизнь.

2. Не допускается сбор, хранение, использование и распространение информации частного характера без согласия лица и при условии, если такие действия могут причинить вред нравственному состоянию общества.

Статья 26

Гражданам Республики гарантируется свобода слова, беспрепятственное распространение в устной, письменной или иной форме своих взглядов и убеждений. Никто не может преследоваться за свои убеждения.

Статья 27

Государственные органы, общественные объединения и должностные лица обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомления с документацией, решениями, а также иными материалами, затрагивающими его права и законные интересы.

Статья 28

Государство признает и гарантирует свободу совести, вероисповедания и религиозной деятельности как неотъемлемые права человека и гражданина.

Статья 29

Каждому гарантируется свобода добровольно и без какого-либо принуждения определять и указывать свою национальную принадлежность, право сообщать о своей национальности или воздерживаться от такого сообщения.

Глава 8. ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРАВА И СВОБОДЫ

Статья 30

Граждане Республики Крым имеют право на участие в управлении делами общества и государства как непосредственно, так и через избранных ими представителей. Такое право обеспечивается выборностью органов государственной власти, территориального и местного самоуправления, референдумами, иными институтами и формами демократии.

Статья 31

1. Государство признает и гарантирует право граждан на общественные объединения.

2. Никто не может быть принужден к вступлению в какое-либо объединение, равно как ограничен в правах за принадлежность либо непринадлежность к политической партии или иному общественному объединению.

Статья 32

1. Государством признается и обеспечивается право граждан собираться мирно и без оружия, проводить собрания, митинги, уличные шествия и демонстрации.

2. Запрет на осуществление этого права допускается только в случаях, установленных Законом. Такой запрет может быть оспорен в судебном порядке.

Статья 33

Граждане имеют право направлять личные или коллективные обращения в государственные органы и должностным лицам и в установленный Законом срок получать на них мотивированные ответы.

Статья 34

1. Признается и гарантируется право граждан на получение от государственных органов, общественных объединений и должностных лиц, а также на свободное распространение достоверной информации по вопросам, затрагивающим права, законные интересы и обязанности граждан, других лиц.

2. Гражданам гарантируется судебная защита права на опровержение обнародованной неправдивой информации, которая причиняет вред их интересам и достоинству, а также на восстановление или компенсацию морального и материального ущерба, нанесенного такой информацией.

Статья 35

Каждый гражданин имеет право равного доступа к занятию любой должности в государственных органах, общественных объединениях, а также на предприятиях, в учреждениях и организациях.

Глава 9. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ПРАВА

Статья 36

1. Каждому гарантируется экономическая свобода, осуществляемая посредством права быть собственником, права свободного предпринимательства и права на свободный труд.

2. Признается и гарантируется право частной собственности, включая возможность по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться своим имуществом, а также иными объектами собственности как единолично, так и совместно с другими лицами.

3. Неприкосновенность собственности, приобретенной на законных основаниях, и право наследования гарантируются Законом.

Статья 37

1. Каждый имеет право на труд, то есть на свободное распоряжение своими способностями к труду, свободный выбор профессии, рода занятий и места работы в соответствии со своим призванием, способностями и профессиональной подготовкой.

2. В случаях временной незанятости по независимым от гражданина причинам ему обеспечивается право на материальную поддержку, пособие по безработице.

3. Каждый человек без какой-либо дискриминации имеет право на равную оплату за равный труд.

Статья 38

Каждый, кто работает, имеет право на вознаграждение, которое не может быть ниже официально установленного минимального уровня заработной платы.

Статья 39

Граждане имеют право на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены. Обеспечивается охрана труда женщин в период беременности и после родов, труда несовершеннолетних, лиц с ограниченной трудоспособностью, а также лиц, занятых на особо тяжелых работах или работающих на производствах, вредных для здоровья либо опасных для их жизни.

Статья 40

Принудительный труд запрещается. Не признается в качестве прину-

дительного труда: работа или служба, выполняемая военнослужащими исключительно в военных целях; работа или служба, требуемая от какого-либо лица в соответствии с Законом о чрезвычайном положении.

Статья 41

1. Признается право на забастовку, то есть на полное или частичное приостановление работы предприятия, учреждения или организации как средство разрешения коллективного трудового спора, защиты экономических и социальных интересов трудящихся.

2. Забастовка не допускается, если она может создать угрозу жизни и здоровью людей или дестабилизировать функционирование служб, обеспечивающих нормальную жизнедеятельность общества.

Статья 42

Каждому гарантируется отдых в свободное от работы время. Максимальная продолжительность рабочего времени, минимальный еженедельный отдых, минимальный оплачиваемый периодический отпуск, а также иные социально значимые условия осуществления права на отдых и гарантии труда по найму определяются Законом.

Статья 43

В Республике Крым каждый гражданин имеет право на охрану здоровья, обеспечиваемого квалифицированным медицинским обслуживанием, экономическими и социальными гарантиями общества и государства.

Статья 44

1. Граждане Республики Крым имеют право на экологически безопасную для их жизни и здоровья окружающую природную среду, продукты питания и предметы повседневного спроса.

2. Это право обеспечивается экологическим контролем в соответствии с установленными требованиями и стандартами.

3. Граждане имеют право на возмещение убытков и вреда, причиненных их здоровью или имуществу экологическими и другими нарушениями законодательства и стандартов.

Статья 45

1. Граждане имеют право на жилище. Они могут приобретать в собственность или постоянно пользоваться благоустроенным жилищем в домах государственного, общественного либо индивидуального жилищного фонда.

2. Государство гарантирует бесплатное или на льготных условиях предоставление благоустроенного жилья лицам, нуждающимся в особой социальной и правовой защите общества.

3. Никто не может быть лишен жилья без законных оснований.

Статья 46

Граждане Республики имеют право на образование. Обязательное образование обеспечивается государством и является бесплатным. Среднее, техническое, профессиональное, высшее образование является общедоступным для всех в соответствии со способностями каждого гражданина.

Статья 47

Граждане имеют право свободно участвовать в культурной жизни общества. Свобода литературного, художественного, научного и технического творчества, право на интеллектуальную собственность, а также авторские права, моральные и материальные интересы граждан охраняются законами.

Статья 48

В Республике гарантируется свободное развитие и взаимообогащение культур всех национальностей, обеспечиваются равные возможности и благоприятные условия для сохранения и развития духовности, языков, традиций и обычаев всех народов и национальных меньшинств. Государство оказывает поддержку деятельности национальных обществ, включая национально-культурные центры и другие, не противоречащие настоящей Конституции и законам, национальные объединения граждан.

Статья 49

1. Граждане Республики Крым имеют право на материальное обеспечение в старости, в связи с болезнью, полной или частичной потерей трудоспособности, потерей кормильца, а также в случаях отсутствия, потери или уменьшения средств к существованию по независимым от гражданина причинам. Пенсии и иные виды социальной помощи государства и общества должны обеспечивать достойный человека уровень жизни.

2. Государство обязано защищать престарелых граждан и инвалидов, оказывать им материальную, финансовую и иную помощь в преодолении социальной изоляции, предоставлять возможности для активного участия их в общественно полезной деятельности.

Глава 10. ГАРАНТИИ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Статья 50

1. Права и свободы граждан, установленные настоящей Конституцией, не могут быть отменены. Государство, его органы и должностные лица обязаны обеспечивать всем гражданам равные возможности для реализации этих прав, а также равную охрану и защиту их законами.

2. Осуществление прав и свобод граждан может быть ограничено исключительно только в интересах обеспечения общественной безопасности, конституционной законности, жизни и здоровья населения, а также прав и свобод других лиц.

3. Временное ограничение прав и свобод граждан допускается только в случаях введения карантина, военного или чрезвычайного положения в порядке и пределах, предусмотренных Законом. При этом не могут быть нарушены достоинство, право на жизнь и личную неприкосновенность граждан.

Статья 51

1. Все права и свободы граждан подлежат судебной защите.

2. Признается право граждан на обжалование в суд решений и действий государственных органов и общественных объединений, органов самоуправления и должностных лиц. Жалобы должны быть рассмотрены в порядке и в сроки, установленные Законом.

3. Гражданам гарантируется право на возмещение морального вреда и материального ущерба, причиненных незаконными действиями государственных органов, общественных объединений, органов самоуправления и должностными лицами при исполнении ими служебных обязанностей.

Статья 52

1. Действие принципа презумпции невиновности при рассмотрении в суде каких бы то ни было обвинений граждан в соответствии с общепризнанными нормами международного права гарантируется законами государства.

2. Обвинение является незаконным, если оно основано на доказательствах, полученных противоправным путем или средствами.

3. Никто не должен отвечать за одно и то же правонарушение дважды.

4. Осужденный обладает всеми упомянутыми в настоящей Конституции правами человека, кроме тех, которые ограничены Законом или обвинительным приговором суда.

Статья 53

Закон, ухудшающий правовое положение гражданина, обратной силы не имеет. Никто не может нести ответственность за действия или бездействия, которые на время их совершения не признавались правонарушениями. Если после совершения правонарушения ответственность за него устранилена или смягчена, применяется новый Закон.

Статья 54

1. Гражданам гарантируется право на получение и пользование квалифицированной юридической помощью.

2. Признается право граждан самостоятельно, законными средствами, защищать свою жизнь, права и свободы от каких бы то ни было противоправных посягательств других лиц.

Статья 55

Никто не обязан свидетельствовать против самого себя, супруга (супруги), других членов семьи, а также близких родственников. Духовные руководители религиозных общин не обязаны свидетельствовать против единоверцев, оказывающих им доверие.

Статья 56

Никто не обязан выполнять заведомо или явно преступный приказ либо распоряжение. Их выполнение на территории Республики Крым не освобождает от юридической ответственности за наступившие последствия.

Статья 57

Граждане Республики не могут быть привлечены к ответственности за неисполнение законов, иных правовых актов, если они не опубликованы в установленном порядке либо не обнародованы иными предусмотренными способами для ознакомления с ними.

Статья 58

На территории Республики Крым государственный контроль за соблюдением условий реализации прав и свобод человека и гражданина настоящей Конституцией возлагается на Уполномоченного Верховного Совета Крыма по правам человека - Народного Правозащитника.

Статус и порядок деятельности Народного Правозащитника определяется Конституционным Законом.

Глава 11. ОБЯЗАННОСТИ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Статья 59

Граждане обязаны соблюдать Конституцию и Законы Республики Крым, уважать права, свободы и достоинство других лиц и народов.

Статья 60

1. Каждый обязан заботиться о своем здоровье, о здоровье своих близких и народов.

2. Граждане обязаны беречь природу, охранять ее богатства, заботиться о сохранении духовного, исторического и культурного достояния всех народов и национальных меньшинств.

Статья 61

Граждане Республики обязаны платить государственные налоги в порядке и размерах, установленных Законом.

Статья 62

Защита государственного суверенитета, единства и территориальной целостности Республики Крым является обязанностью каждого ее гражданина.

Статья 63

Обязанности, предусмотренные статьями 59, 60, 61 настоящей Конституции, в установленных законами пределах распространяются на всех лиц, находящихся на территории Республики Крым.

Раздел IV ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО

Глава 12. СЕМЬЯ

Статья 64

1. Семья является естественной и основной ячейкой общества, охраняется Конституцией и Законами Республики.

2. Государство и общество обязаны оказывать всемерное содействие, материальную и финансовую поддержку семье, материнству и детству.

Статья 65

1. Женщины и мужчины независимо от расы, национальности, религиозной принадлежности, социального и имущественного положения имеют равное право вступать в брак и создавать семью.

2. Брак может быть заключен только при свободном, равноправном и полном согласии вступающих в него женщины и мужчины.

Статья 66

1. Все дети имеют одинаковые права и равны перед Законом вне зависимости от происхождения и гражданского состояния их родителей.

2. Никто не может использовать детей в политических целях, для решения социальных, национальных и иных конфликтов либо манипулировать жизнью, здоровьем, сознанием детей для достижения корыстных и иных целей.

3. Дети представляют собой общечеловеческую ценность, будущее всего народа.

Статья 67

1. Родители обязаны содержать детей, рожденных как в браке, так и вне брака, до их совершеннолетия. В соответствии с Законом они несут ответственность перед обществом и государством за здоровье, воспитание и материальное обеспечение своих несовершеннолетних детей.

2. Все заботы по содержанию, образованию и воспитанию детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, берут на себя государство и общество. Государство поощряет благотворительную деятельность организаций и частных лиц по отношению к этим детям.

Статья 68

Признается право родителей несовершеннолетних детей или их законных опекунов избирать в соответствии со своими убеждениями формы и характер воспитания, а также образования при условии, что осуществление такого права не противоречит нравственности и требованиям Закона.

Статья 69

Совершеннолетние дети обязаны заботиться о своих родителях. Условия и порядок выполнения этой обязанности определяются Законом.

Глава 13. СОБСТВЕННОСТЬ

Статья 70

1. Собственность есть принадлежащее лицам на основе права и закона имущество, а также результаты интеллектуального труда граждан и их объединений.

2. Социальная ориентация собственности обязывает каждого, кто ее имеет, использовать ее для экономического и культурного прогресса общества. Использование собственности не должно ухудшать жизненный уровень народа, ущемлять права, свободы и достоинство человека, законные интересы граждан Республики.

Статья 71

1. Настоящей Конституцией и Законами Республики Крым признаются и гарантируются частная, коллективная, муниципальная, государственная и иные формы собственности.

2. Все собственники юридически равноправны и пользуются равной защитой Закона. Каждый из них вправе по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться принадлежащей ему собственностью.

3. Право собственности приобретается всеми, кто может его иметь, на равных основаниях. Содержание, пределы осуществления и наследования права собственности определяются Законом.

Статья 72

1. Неприкосновенность собственности гарантируется и охраняется настоящей Конституцией и Законами Республики.

2. Принудительное отчуждение имущества по мотивам общественной пользы или необходимости допускается в исключительных случаях и лишь при соблюдении установленных Законом условий и порядка, с вознаграждением собственника за понимание такой меры и причиненные ею неудобства, а также полной компенсацией неполученной выгоды от использования принадлежащего ему имущества.

Статья 73

Формы собственности на землю, включая частную, коллективную и государственную, их правовой режим, основания приобретения и способы осуществления определяются Конституционным Законом.

Статья 74

1. Недра, воды, леса, растительный и животный мир, воздушное про-

странство, рекреационные и другие природные ресурсы, находящиеся в пределах территории и континентального шельфа Республики, являются достоянием народа Крыма и посредством права государственной собственности на эти объекты используются исключительно в его интересах.

2. В соответствии с законами граждане Республики для удовлетворения своих потребностей имеют право пользоваться природными объектами.

Статья 75

Объектами права собственности граждан Республики и их объединений может быть любое имущество производственного и потребительского назначения, за исключением предусмотренных Законом, а также объекты интеллектуальной собственности.

Статья 76

На территории Республики признается и гарантируется собственность других государств, юридических лиц, иностранных граждан, международных организаций, лиц без гражданства.

Глава 14. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

Статья 77

1. Государство признает и гарантирует свободу предпринимательства и поддерживает его социально полезную ориентацию.

2. Право на предпринимательство имеют отдельные граждане и их объединения, государственные предприятия и предприятия органов местного самоуправления, другие лица, кроме тех, кому занятие предпринимательской деятельностью запрещено Законом.

3. На территории Республики признается и гарантируется предпринимательская деятельность иностранных организаций и граждан на условиях, определяемых Законом и договорами.

Статья 78

Запрещается монопольная деятельность, направленная на недопущение, ограничение или устранение свободной и добросовестной конкуренции, что является злоупотреблением доминирующим положением на рынке.

Статья 79

Лица, занимающиеся предпринимательской деятельностью на терри-

тории Республики, в установленном Законом порядке вносят плату за использование земли, природных и трудовых ресурсов, отчисления по социальному страхованию, уплачивают налоги в государственный и местный бюджеты.

Статья 80

Какое-либо вмешательство государственных органов и должностных лиц в хозяйственную деятельность предпринимателей, за исключением случаев, прямо предусмотренных Законом, не допускается.

Статья 81

Общество и государство гарантируют права и защищают законные интересы потребителей.

Глава 15. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Статья 82

Государство, его органы, учреждения и должностные лица обязаны обеспечивать и постоянно заботиться об экологической безопасности граждан, осуществлять при этом экологическую политику, направленную на сохранение и оздоровление окружающей природной среды, охрану и рациональное использование природных ресурсов, восстановление и сохранение генетического фонда всей живой природы на территории Республики.

Статья 83

1. В Республике Крым осуществляется государственная, общественная и другие виды экологической экспертизы.

2. Проведение экологической экспертизы является обязательным в процессе законодательной, инвестиционной, хозяйственной и другой деятельности, влияющей на состояние окружающей природной среды.

3. Порядок проведения экологической экспертизы определяется Законом.

Статья 84

В Республике особой правовой защите подлежат уникальные природные комплексы, включая природно-заповедный фонд, курортные, рекреационные, лечебно-оздоровительные, водозащитные и иные типы территорий и объектов, статус которых определяется Законом.

Статья 85

Отдельные территории Республики в предусмотренных Законом случаях могут быть объявлены зонами экологического бедствия, повышенной экологической опасности либо отнесены к иным категориям зон, где сложилась чрезвычайная экологическая ситуация.

Глава 16. ОХРАНА ЗДОРОВЬЯ

Статья 86

1. Охрана здоровья народа является обязанностью государства. С этой целью им обеспечиваются все необходимые условия для эффективного и равно доступного медицинского обслуживания граждан,

справедливого сочетания платного и бесплатного видов оказания медицинской помощи населению, профессиональной и народной медицины.

2. Охране здоровья матери и детей государство, все его органы и должностные лица оказывают особое внимание и всемерное содействие.

Статья 87

1. В Республике охрана здоровья обеспечивается системой законодательных, социально-экономических и медико-санитарных мер, включая проведение оздоровительных и профилактических мероприятий, развитие государственных и частных учреждений, организаций и предприятий медицинской науки и промышленности; подготовки высококвалифицированных специалистов в сфере охраны здоровья.

2. Охрана здоровья граждан является обязанностью государственных органов и органов местного самоуправления, предприятий, учреждений и организаций независимо от форм собственности, профсоюзов и других общественных объединений граждан.

Глава 17. КУЛЬТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА

Статья 88

Государство обеспечивает условия культурного и духовного развития граждан, гарантирует всем национальностям и народам, проживающим на территории Республики Крым, право свободного национально-культурного развития.

Статья 89

1. В Республике Крым образование признается приоритетной сферой

жизнедеятельности общества и его развития.

2. Каждому гарантируется равенство условий и возможностей для полной реализации им своих способностей и таланта, доступность всех форм образования и связанных с ним услуг.

Статья 90

Государственная система образования независима от политических партий, иных общественных объединений и религиозных организаций, носит светский характер.

Статья 91

1. Признается право на учреждение частных (негосударственных) учебных и воспитательных заведений. Цели, организация и деятельность таких заведений не должны противоречить нравственности и требованиям Закона.

2. Государство обязано создавать благоприятные условия и возможности, обеспечивающие нормальное существование и прогресс в развитии всех форм и видов образования, а также своевременно оказывать им необходимую материальную, техническую и финансовую помощь.

Статья 92

Утверждение отношений взаимоуважения, сотрудничества и взаимопонимания между гражданами разных национальностей, социальных групп и религиозных общин является обязанностью всех учреждений, организаций и лиц, осуществляющих воспитательную деятельность в Республике Крым.

Глава 18. ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ

Статья 93

Общественные объединения, т. е. политические партии, массовые движения, профессиональные союзы, добровольные общества, фонды и другие объединения граждан, не ставящие целью извлечение прибыли, создаются для совместной реализации прав, свобод и законных интересов.

Статья 94

1. Общественные объединения содействуют формированию политической воли народа, участвуют в выборах Президента Республики, Верховного Совета Крыма и органов местного самоуправления, оказывают влияние на проводимую государством политику.

2. Условия образования, правила финансирования и отчетности, а также порядок ограничения, прекращения и запрета деятельности общественных объединений определяются Законом.

Статья 95

1. Государство создает равные возможности для деятельности общественных организаций и гарантирует условия для выполнения ими своих уставных задач.

2. Государство не вмешивается в деятельность общественных объединений.

3. Государство предоставляет материальную и финансовую помощь молодежным и детским организациям, организациям инвалидов и ветеранов, а также обеспечивает проведение в отношении их льготной налоговой политики.

Статья 96

1. Профессиональные союзы в предусмотренном Законом и их уставами порядке представляют и защищают социально-экономические права и интересы трудящихся во взаимоотношениях с государством, его хозяйственными и иными органами управления, а также с собственниками предприятий и их объединений.

2. Профессиональный союз не может обладать монополией на представительство всех работников.

3. Запрещается какое-либо вмешательство в правомерную деятельность профсоюзов. Должностные лица, препятствующие законной деятельности профессиональных союзов, несут ответственность в соответствии с Законом.

Глава 19. РЕЛИГИЯ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ

Статья 97

1. Религия и религиозные объединения отделены от государства.

2. Все религии, вероисповедания и религиозные объединения равны перед Законом. Установление каких-либо преимуществ либо ограничений одной религии, вероисповедания или религиозного объединения в отношении других не допускается.

3. Деятельность и статус религиозных объединений определяется Законом.

Статья 98

Религиозные объединения для осуществления религиозного образования детей и взрослых граждан создают соответствующие учебные заведения, используя в этих целях свои помещения или те, которые предоставляются им в пользование другими лицами.

Глава 20. СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Статья 99

1. В Республике свобода печати, иных средств массовой информации гарантируется.

2. Цензура средств массовой информации не допускается.

Статья 100

1. Право на учреждение средств массовой информации принадлежит государственным органам, общественным объединениям, национально-культурным обществам, профсоюзам, гражданам Республики Крым, достигшим восемнадцати лет.

2. Порядок учреждения и правовой статус средств массовой информации определяется Законом.

3. Какая-либо монополизация средств массовой информации не допускается.

Статья 101

Запрещается использование средств массовой информации для разглашения сведений, составляющих государственную или иную тайну, которая специально охраняется Законом, ослабления нравственного здоровья общества, а также призывов к насильственному свержению или изменению существующего конституционного строя, пропаганде войны, насилия и жестокости, разжиганию межнациональной розни, религиозной нетерпимости, социальной и классовой вражде, к нарушению территориальной целостности Крыма.

Раздел V ГОСУДАРСТВЕННАЯ ВЛАСТЬ

Глава 21. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Статья 102

1. В Республике Крым государственная власть осуществляется органами законодательной, исполнительной и судебной власти.

2. Делегирование полномочий или функций от одной государственной власти к другой, равно как и принятие ими совместных решений, не допускается.

Статья 103

Высшими органами государственной власти в Республике Крым являются Верховный Совет Крыма (Парламент), Президент Республики Крым, Правительство, Конституционный Суд Крыма, Верховный Суд Крыма.

Глава 22. ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ ВЛАСТЬ

Статья 104

1. Законодательная власть в Республике Крым принадлежит Верховному Совету Крыма, на который народом и настоящей Конституцией возлагается принятие Законов и осуществление парламентского контроля за деятельностью государственной исполнительной власти.

2. В случаях, предусмотренных данной Конституцией и Законами Республики, законодательная власть может быть осуществлена в порядке общекрымского референдума.

Статья 105

1. Верховный Совет Крыма является однопалатным и состоит из депутатов, избираемых гражданами Республики Крым на четыре года на основе всеобщего, прямого и равного избирательного права при тайном голосовании, определяемом Законом о выборах депутатов.

2. Депутатом может быть гражданин Республики Крым, не моложе двадцати одного года на день выборов.

3. Порядок выборов в Верховный Совет Крыма определяется Законом.

Статья 106

1. Верховный Совет является постоянно действующим органом и со-

бирается на свое первое заседание на тридцатый день после выборов.

2. Полномочия Верховного Совета и его депутатов прекращаются с первым заседанием вновь избранного Верховного Совета.

Статья 107

1. Депутаты Верховного Совета представляют народ Крыма и ответственны перед своими избирателями.

2. Свои функции в Верховном Совете часть депутатов осуществляет на профессиональных началах. На время осуществления своих полномочий они освобождаются от выполнения каких-либо служебных или производственных обязанностей, связанных с предыдущим местом их работы. Депутаты Верховного Совета не могут заниматься предпринимательской деятельностью.

Статья 108

Депутаты Верховного Совета имеют право законодательной инициативы, право запроса к подконтрольным и подотчетным Верховному Совету организациям и должностным лицам, требовать от соответствующих государственных органов и должностных лиц официальную информацию, необходимую для выполнения депутатских полномочий, а также иные права, предусмотренные Конституционным Законом о статусе депутата Верховного Совета Крыма.

Статья 109

1. Депутаты Верховного Совета пользуются парламентской неприкосновенностью. Они не могут быть привлечены к уголовной ответственности либо подвергнуты каким-либо иным мерам, ограничивающим их свободу и права, а также мерам административного взыскания, налагаемым в судебном порядке, без предварительного согласия Верховного Совета.

2. Депутаты Верховного Совета не несут юридической ответственности за результаты голосования или выступление в Верховном Совете и его органах, если в таком выступлении не содержится клеветы или оскорбления других лиц. Они имеют право не свидетельствовать против лиц, давших им сведения о каких-либо фактах как депутатам Верховного Совета, а также сообщать об этих фактах.

3. Полномочия депутатов Верховного Совета, их права и свободы как граждан Республики не могут быть ограничены при введении военного или чрезвычайного положения.

4. Представление о лишении депутата Верховного Совета парламент-

ской неприкосновенности вносит в Верховный Совет Председатель Верховного Суда Крыма. Уголовное дело в отношении депутата Верховного Совета может быть возбуждено только Прокурором Крыма.

Статья 110

1. Полномочия депутата Верховного Совета прекращаются досрочно по решению Верховного Совета в случаях:

- (1) избрания или назначения его на должность, занятие которой по Закону несовместимо с выполнением полномочий депутата Верховного Совета;
- (2) личного заявления о сложении им полномочий;
- (3) вступления в законную силу обвинительного приговора суда в отношении депутата Верховного Совета;
- (4) признания депутата Верховного Совета судом недееспособным или без вести отсутствующим;
- (5) потери гражданства Республики Крым.

2. Решение Верховного Совета о досрочном лишении мандата депутата Верховного Совета может быть обжаловано в Конституционном Суде Крыма.

1. ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТ КРЫМА

Статья 111

1. Верховный Совет рассматривает и решает все вопросы, за исключением тех, по которым решения могут быть приняты только общекрымским референдумом, судебной и государственной исполнительной властью.

2. К полномочиям, составляющим исключительную компетенцию Верховного Совета, относятся:

- 1) принятие Конституции, Конституционных и иных Законов Республики, внесение в них изменений и дополнений;
- 2) определение административного и территориального устройства, местное самоуправление;
- 3) определение внешнеэкономической политики;
- 4) бюджетная, финансово-кредитная, налоговая и инвестиционная политика;
- 5) организация и порядок проведения выборов и референдумов;

6) организация и деятельность Верховного Совета, определение правового статуса депутатов Верховного Совета;

7) определение порядка организации и деятельности органов государственной исполнительной власти;

8) определение порядка использования и защиты Государственного флага, Государственного герба и Государственного гимна; правовой режим столицы Республики Крым;

9) избрание Председателя Верховного Совета и его заместителей;

10) образование Президиума Верховного Совета, постоянных комиссий, других рабочих органов Верховного Совета;

11) назначение по представлению Президента Республики Вице-Премьера Правительства; образование и ликвидация по предложению Президента министерств и центральных ведомств Республики;

12) дача согласия на назначение Президентом Республики высших должностных лиц органов государственной исполнительной власти;

13) избрание по представлению Президента Республики Председателя и членов Конституционного Суда Крыма, Председателя и членов Верховного Суда Крыма, Председателя и членов Арбитражного Суда Крыма; дача согласия Президенту на назначение Прокурора Республики;

14) освобождение от должности по основаниям и в порядке, предусмотренном Конституцией и Законами, Президента Республики, членов Конституционного Суда, членов Верховного Суда, членов Арбитражного Суда.

3. Иные полномочия, составляющие исключительную компетенцию Верховного Совета Крыма, определяются настоящей Конституцией и Конституционными Законами Республики.

Статья 112

1. Верховный Совет Крыма осуществляет свою деятельность сессионно.

2. Сессии состоят из пленарных заседаний Верховного Совета, а также из заседаний его постоянных и других комиссий.

3. Верховный Совет по представлению избранной им Мандатной комиссии принимает решения о признании полномочий избранных депутатов Верховного Совета, а в случаях нарушения законодательства о выборах - о признании выборов депутатов недействительными.

2. ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА КРЫМА

Статья 113

1. Для осуществления своих полномочий Верховный Совет избирает Председателя и его заместителей.

2. Председатель Верховного Совета и его заместители избираются из числа депутатов Верховного Совета тайным голосованием сроком на четыре года и не более как на два срока подряд.

3. В случае ненадлежащего выполнения ими своих обязанностей или нарушения Конституции и Законов Республики они могут быть досрочно освобождены от занимаемых должностей Верховным Советом.

Статья 114

1. Председатель Верховного Совета Крыма:

(1) осуществляет общее руководство подготовкой вопросов, подлежащих рассмотрению Верховным Советом;

(2) подписывает постановления, принятые Верховным Советом и его Президиумом;

(3) представляет Верховному Совету кандидатуры для избрания на должность своих заместителей, председателей постоянных комиссий Верховного Совета и другие государственные должности, предусмотренные Конституцией Республики.

2. Председатель Верховного Совета и его заместители имеют право беспрепятственного доступа на любые объекты, расположенные на территории Республики.

3. Председатель Верховного Совета издает распоряжения.

4. Заместители Председателя Верховного Совета выполняют по его уполномочию отдельные функции и поручения Председателя, замещают его в случае отсутствия или невозможности осуществления им своих обязанностей.

3. ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА КРЫМА

Статья 115

1. Президиум Верховного Совета обеспечивает организацию работы Верховного Совета, его постоянных и других комиссий.

2. В состав Президиума входят: Председатель Верховного Совета, его заместители, председатели постоянных комиссий Верховного Совета.

Возглавляет Президиум Председатель Верховного Совета.

Статья 116

1. Президиум Верховного Совета Крыма:

(1) созывает сессии Верховного Совета и организует их подготовку;

(2) координирует деятельность постоянных комиссий Верховного Совета;

(3) оказывает содействие депутатам Верховного Совета в осуществлении ими своих полномочий;

(4) организует проведение общекрымского референдума, народных обсуждений проектов законов и других важных вопросов государственной и общественной жизни Республики;

(5) обеспечивает обнародование Законов Республики, иных актов, принятых ее Верховным Советом.

2. По рассматриваемым вопросам Президиум Верховного Совета принимает постановления.

Статья 117

1. Для осуществления законопроектной работы, подготовки и предварительного рассмотрения решений по вопросам, отнесенным Конституцией Республики к ведению Верховного Совета, из числа его депутатов образуются постоянные комиссии Верховного Совета.

2. Верховный Совет образует, когда сочтет необходимым, следственные, ревизионные и другие комиссии.

4. НАРОДНЫЙ ПРАВОЗАЩИТНИК

Статья 118

1. Верховный Совет назначает сроком на четыре года Уполномоченного по правам человека - Народного Правозащитника, который осуществляет предоставленные ему полномочия от имени Верховного Совета Крыма на основе специального Закона.

2. При установлении нарушений прав человека в Республике Народный Правозащитник требует от соответствующих государственных органов и должностных лиц безотлагательного их устранения. Он может ставить перед Верховным Советом, Президентом либо Правительством Республики вопрос об отмене неправомерных юридических актов или принятии новых законов или иных государственных решений для защиты

прав человека.

3. Не менее двух раз в год Народный Правозащитник представляет Верховному Совету доклад о соблюдении прав человека в Республике Крым.

5. ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Статья 119

1. Право законодательной инициативы в Верховном Совете Крыма принадлежит депутатам Верховного Совета, Президенту и Правительству Республики.

2. Право законодательной инициативы принадлежит также Конституционному Суду, Верховному Суду, Арбитражному Суду, Прокурору Крыма, Народному Правозащитнику и только по вопросам, отнесенным Конституцией и Законами Республики Крым к их ведению.

3. Народ реализует право законодательной инициативы в порядке, установленном Законом Республики Крым о референдуме.

Статья 120

1. Проекты законов и другие вопросы, включенные в повестку дня Верховного Совета, рассматриваются в его постоянных комиссиях и обсуждаются на пленарных заседаниях Верховного Совета.

2. Закон Республики Крым и постановление Верховного Совета считаются принятыми, если за них проголосовало большинство депутатов Верховного Совета.

3. Принятие Конституционных Законов Республики осуществляется квалифицированным большинством не менее двух третей голосов депутатов Верховного Совета.

4. По решению Верховного Совета проекты законов могут быть вынесены на всенародное обсуждение или общекрымский референдум.

5. Подготовка проектов и процедура принятия законов определяются Регламентом и специальным Актом Верховного Совета.

Глава 23. ИСПОЛНИТЕЛЬНАЯ ВЛАСТЬ РЕСПУБЛИКИ

1. ПРЕЗИДЕНТ РЕСПУБЛИКИ

Статья 121

Президент Республики Крым является высшим должностным лицом и главой государственной исполнительной власти в Республике.

Статья 122

1. Президентом Республики может быть избран гражданин Республики Крым не моложе тридцати пяти лет на день выборов и обладающий избирательным правом.

2. Президент Республики избирается сроком на четыре года. Одно и то же лицо не может быть избрано Президентом Республики более двух сроков подряд.

3. Выборы Президента осуществляются гражданами Республики Крым на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании.

4. Порядок проведения выборов Президента Республики Крым определяется Конституционным Законом.

Статья 123

1. Президент Республики не может быть депутатом Верховного Совета Крыма, занимать какую-либо другую должность в государственных органах и общественных объединениях, а также в иных организациях и заниматься предпринимательской деятельностью.

2. На время осуществления своих полномочий Президент Республики приостанавливает членство в политических партиях.

Статья 124

При вступлении в должность Президент Республики на заседании Верховного Совета приносит присягу. Текст присяги утверждается Верховным Советом Крыма.

Статья 125

Президент Республики Крым:

1) выступает гарантом обеспечения прав и свобод граждан, территориальной целостности и государственного суверенитета Крыма, соблюдения Конституции и Законов Республики;

2) представляет Республику Крым в межгосударственных и международных отношениях;

3) возглавляет Правительство Республики, координирует деятельность органов государственной исполнительной власти и обеспечивает ее взаимодействие с Верховным Советом;

4) обращается с посланиями к народу Республики, представляет Верховному Совету ежегодные доклады о выполнении социально-экономических и других общереспубликанских программ, о программе деятельности Правительства. Верховный Совет большинством голосов состава депутатов вправе потребовать от Президента внеочередного доклада по наиболее актуальным и важным вопросам государственной жизни Республики;

5) представляет Верховному Совету кандидатуру для назначения на должность Вице-Премьера Правительства Республики и вносит предложения о его освобождении с этой должности; кандидатуры для избрания Председателя и членов Конституционного Суда, Председателя и членов Верховного Суда, Председателя и членов Арбитражного Суда, судей районных (городских) судов;

6) по согласованию с Верховным Советом назначает Председателя Службы безопасности Республики Крым;

7) по согласованию с Верховным Советом назначает и освобождает от должности членов Правительства, руководителей министерств и центральных ведомств Республики;

8) ведет переговоры и подписывает договоры и соглашения с другими государствами, которые вступают в действие после их ратификации Верховным Советом; назначает и отзывает полномочных представителей Республики Крым в других государствах, а также при межгосударственных и международных организациях;

9) награждает государственными наградами и присваивает почетные звания Республики;

10) принимает меры по обеспечению государственной и общественной безопасности Республики;

11) в соответствии с Законом объявляет чрезвычайное положение в отдельных местностях Республики;

12) решает вопросы гражданства Республики Крым, предоставления убежища.

Статья 126

1. Президент Республики подписывает и обнародует Законы Респуб-

лики в течение четырнадцати дней со дня их принятия Верховным Советом.

2. Законы, принятые Верховным Советом, до истечения указанного срока Президентом Республики вместе с его замечаниями могут быть возвращены в Верховный Совет для повторного рассмотрения. Если Верховный Совет большинством не менее двух третей присутствующих на заседании депутатов подтвердит принятое им решение, Закон считается принятым окончательно и Президент Республики обязан его подписать и обнародовать в течение трех дней.

Статья 127

1. Президент Республики вправе отменять правовые акты подведомственных ему органов государственной исполнительной власти в случае, если они приняты в нарушение Конституции и Законов Республики.

2. Президент Республики в пределах своей компетенции издает указы и распоряжения, обязательные к исполнению на всей территории Республики.

Статья 128

1. Президент Республики Крым пользуется правом неприкосновенности, а также беспрепятственного доступа на любые объекты, расположенные на ее территории.

2. В случае нарушения Президентом Конституции и Законов Республики, он на основании заключения Конституционного Суда Крыма может быть отрешен от должности Верховным Советом большинством не менее двух третей от состава его депутатов.

3. По инициативе граждан Республики Крым Верховный Совет может назначить общекрымский референдум по вопросу о досрочном прекращении полномочий Президента Республики.

4. При досрочном прекращении полномочий Президента Республики Крым выборы нового Президента проводятся в соответствии с Конституционным Законом о выборах Президента Республики Крым. Временно, до вступления в должность вновь избранного Президента Республики, его полномочия возлагаются на Первого Вице-Премьера Правительства Республики.

2. ПРАВИТЕЛЬСТВО КРЫМА

Статья 129

1. Правительство Крыма является высшим органом государственной исполнительной власти в Республике, возглавляется Президентом Республики и ответственно перед Верховным Советом.

2. Вице-Премьер Правительства является первым заместителем Президента Республики; в случаях, предусмотренных настоящей Конституцией, временно исполняет обязанности Президента Республики.

3. Правительство Республики не реже одного раза в год или по требованию не менее одной трети депутатов Верховного Совета представляет отчет о своей деятельности.

4. Верховный Совет может выразить вотум недоверия Правительству и потребовать от Президента Республики его отставки. Решение об отставке Правительства принимается Президентом Республики и утверждается Верховным Советом Крыма.

Статья 130

1. Правительство Крыма правомочно решать все вопросы, связанные с исполнением Законов Республики и Указов Президента, а также проведением в жизнь иных государственных решений, поскольку это не входит в компетенцию Верховного Совета.

2. Правительство Крыма в пределах своей компетенции вправе отменять акты центральных ведомств Республики, других подведомственных ему органов, а также юридические акты местных органов исполнительной власти, если они приняты с нарушением Конституции и Законов Республики.

3. Правительство Крыма в пределах своей компетенции издает постановления и распоряжения, обязательные к исполнению на всей территории Республики.

4. Полномочия, структура и порядок деятельности Правительства Крыма определяется Конституционным Законом Республики.

Глава 24. МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ

Статья 131

1. Систему местного самоуправления на территории Республики образуют сельские, поселковые, районные, городские Советы, референдумы,

общие собрания (сходы), а также иные формы прямой демократии и территориальной самоорганизации граждан.

2. Органы местного самоуправления наделяются собственными полномочиями, которые не могут быть изменены иначе как Законом или договором. В пределах этих полномочий органы местного самоуправления осуществляют свои права и несут ответственность.

Статья 132

1. Органы местного самоуправления в соответствии с Конституцией и законодательством Республики решают все вопросы местного значения, исходя из интересов граждан, с учетом экономических, социальных, экологических и национально-культурных особенностей территории, а также общегосударственных интересов.

2. Полномочия органов местного самоуправления определяются Конституционным Законом Республики Крым.

Глава 25. СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ

Статья 133

1. Правосудие в Республике Крым настоящей Конституцией вверяется только судам и осуществляется в порядке и формах конституционного, гражданского, административного, арбитражного и уголовного судопроизводства.

2. Судебная власть обеспечивает защиту достоинства, прав, свобод и законных интересов граждан, иных лиц и участников правоотношений, является гарантом демократии, гражданского мира и справедливости в Республике.

Статья 134

Граждане Республики участвуют в отправлении правосудия, осуществляя в нем права и обязанности присяжных (народных) заседателей.

Статья 135

1. Судебная система Республики состоит из Конституционного Суда, Верховного Суда, районных (городских) судов, Арбитражного Суда.

2. Создание в какой бы то ни было форме чрезвычайных судов не допускается.

3. Никто из граждан, равно как никто из иных лиц и участников правоотношений, не может быть лишен либо ограничен в праве на рассмотре-

ние дела в том суде, который для этого определен Законом.

Статья 136

1. Судьи независимы и подчиняются только Закону. Неприкосновенность судей и присяжных (народных) заседателей гарантируется Законом. Им обеспечиваются все необходимые условия для беспрепятственного и справедливого исполнения своего долга.

2. Какое бы то ни было вмешательство в осуществление правосудия, равно как воздействие в какой бы то ни было форме на судей или присяжных (народных) заседателей с целью воспрепятствовать всестороннему, полному и объективному рассмотрению дела либо добиться вынесения заведомо незаконного и несправедливого судебного решения запрещается.

Статья 137

1. Судьи избираются сроком на десять лет и по достижении установленного Законом предельного возраста увольняются в отставку.

2. Судьи могут быть уволены против их желания, окончательно или временно освобождены от должности, переведены на другое место или уволены в отставку до истечения предельного установленного срока лишь в силу судебного решения и только по основаниям, предусмотренным в Законе.

3. Судьи не могут занимать какую-либо другую оплачиваемую должность, кроме научно-педагогической, а также состоять членами политических партий. Они не могут быть депутатами Верховного Совета, органов местного самоуправления.

Статья 138

1. Все судьи избираются Верховным Советом Крыма по представлению Президента Республики.

2. Присяжные (народные) заседатели районных (городских) судов избираются на собраниях граждан по месту их жительства или работы открытым голосованием сроком на пять лет. Присяжные (народные) заседатели Верховного Суда избираются Верховным Советом Республики сроком на пять лет.

Статья 139

1. Конституционный Суд Крыма в целях обеспечения конституционной законности:

(1) рассматривает дела о соответствии Конституции Республики Зако-

нов и других правовых актов, принятых Верховным Советом, Указов Президента Республики, актов Правительства и местных органов государственной власти;

(2) разрешает конституционно-правовые споры между республиканскими государственными органами и районами (городами республиканского статуса), между районами (городами республиканского статуса), между высшими государственными органами Республики, а также между государственными органами и общественными объединениями;

(3) принимает решения о конституционности договоров, заключенных Республикой с другими государствами;

(4) дает толкование Конституции и Законов Республики;

(5) по запросу Верховного Совета Крыма дает заключения по делам по обвинению Президента в нарушении им Конституции и Законов Республики Крым;

(6) дает заключение о невозможности или неспособности Президента Республики выполнять в дальнейшем полномочия главы государственной исполнительной власти и государства.

2. Законы, иные правовые акты либо их части, признанные Конституционным Судом не соответствующими Конституции Республики, теряют свою силу со дня опубликования решения Конституционного Суда.

3. Решения Конституционного Суда Республики Крым по вопросам, отнесенным к его компетенции, являются окончательными.

4. Порядок рассмотрения дел в Конституционном Суде Республики определяется Конституционным Законом.

Статья 140

Арбитражный Суд Крыма осуществляет разрешение хозяйственных и иных споров между предприятиями, организациями, учреждениями, другими лицами, участвующими в экономической деятельности по вопросам, отнесенным к его ведению Законом.

Статья 141

1. Рассмотрение дел во всех судах осуществляется коллегиально.

2. Разбирательство дел судьей единолично допускается лишь в случаях, предусмотренных Законом.

Статья 142

1. Судопроизводство в Республике осуществляется на основе принципов равенства всех граждан перед Законом и судом, состязательности и

равноправия сторон.

2. Рассмотрение дел во всех судах открытое, кроме случаев, когда суд признает, что гласное разбирательство может привести к разглашению государственной, профессиональной или коммерческой тайны, либо существует необходимость защитить от огласки частную жизнь граждан.

3. Лицам, участвующим в судопроизводстве, на любой его стадии обеспечивается защита достоинства, прав и законных интересов, в том числе посредством оказания профессиональной юридической помощи.

Статья 143

1. Защита прав и законных интересов граждан и юридических лиц в суде осуществляется профессиональными юристами, включая коллегии адвокатов, иными добровольными объединениями, а также отдельными лицами.

2. Подозреваемому, обвиняемому, подсудимому и осужденному обеспечивается право на защиту и рассмотрение дела с его участием.

3. Граждане свободны в выборе защитника или представителя их интересов.

Статья 144

При рассмотрении уголовных дел суд исходит из презумпции невиновности. Никто не может быть признан виновным в совершении преступления, а также подвергнут уголовному наказанию иначе как только по приговору суда и в соответствии с Законом.

Статья 145

1. Судопроизводство на территории Республики ведется на государственных языках либо на языке большинства граждан данной местности или на языке, принятом гражданами соответствующей местности.

2. Участвующим в деле лицам, не владеющим языком, на котором ведется судопроизводство, обеспечивается право знакомиться с материалами дела, принимать участие в судебном разбирательстве через переводчика и выступать в суде на родном языке.

Статья 146

Все суды осуществляют свою деятельность и принимают решения от имени государства.

Решения судов (судей) обязательны для исполнения всеми государственными органами, должностными лицами, общественными объединениями и гражданами.

Глава 26. ПРОКУРАТУРА

Статья 147

1. Высший надзор за соблюдением законности на территории Республики осуществляется Прокурором Республики и подчиненными ему прокурорами.

2. На прокуратуру возлагается обязанность осуществлять уголовное преследование в случаях посягательства на права и законные интересы граждан, общества и государства; поддерживать государственное обвинение в суде.

Статья 148

Прокурор Республики назначается Верховным Советом Крыма по представлению Президента и ответственен перед Верховным Советом Крыма.

Статья 149

1. Прокуроры осуществляют свои полномочия независимо и подчиняются только Конституции и законам. Неприкосновенность прокуроров гарантируется Законом. Им обеспечиваются все необходимые условия для беспрепятственного и эффективного исполнения своего долга перед народом и государством.

2. Прокуроры не могут занимать какую-либо другую оплачиваемую должность, кроме научно-педагогической, а также состоять членами политических партий. Они не могут быть народными депутатами.

3. Организация и деятельность прокуратуры в Республике Крым определяется Законом.

Раздел VI

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ

Статья 150

1. Установленный народом конституционный строй Республики обеспечивается демократическими институтами общества, организацией и осуществлением государственной власти на основе разделения ее на законодательную, исполнительную и судебную, неукоснительным соблюдением их самостоятельности и взаимодействия; обязанностью государст-

ва, его органов, учреждений и должностных лиц всемерно охранять жизнь, права, свободы и достоинство граждан, национальных меньшинств и этнических групп.

2. Защита Конституции Республики Крым возлагается на Конституционный суд, а также на другие государственные органы и должностные лица, которые в соответствии с настоящей Конституцией и Законами призваны обеспечивать конституционный строй Республики.

Раздел VII

ПРИНЯТИЕ И ВВЕДЕНИЕ В ДЕЙСТВИЕ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ

Статья 151

Конституция Республики Крым после обсуждения ее народом принимается Верховным Советом большинством не менее двух третей избранного состава депутатов Верховного Совета и вступает в действие со дня ее принятия.

Раздел VIII

ПОРЯДОК ИЗМЕНЕНИЯ И ДОПОЛНЕНИЯ КОНСТИТУЦИИ И КОНСТИТУЦИОННЫХ ЗАКОНОВ РЕСПУБЛИКИ

Статья 152

1. Инициатива о внесении изменений и дополнений в Конституцию может быть проявлена решением об этом не менее одной трети состава депутатов Верховного Совета либо в порядке народной инициативы - требованием, поддержанным подписями не менее одной десятой граждан Республики Крым, имеющих избирательные права.

2. Закон о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики в порядке осуществления народной инициативы принимается большинством не менее двух третей состава депутатов Верховного Совета.

Статья 153

1. Изменения и дополнения в Конституцию Республики вносятся в форме поправок, которые включаются в ее текст.

2. Не могут быть внесены изменения и дополнения в Конституцию

Республики, если они направлены на ограничение неотъемлемых прав и свобод человека, против национального равенства и государственного единства Республики.

3. Изменения и дополнения Конституции не подлежат промульгации Президентом Республики.

Статья 154

1. Законы, которым настоящая Конституция придает статус Конституционных, принимаются большинством не менее двух третей состава депутатов Верховного Совета. В таком же порядке в них могут быть внесены изменения и дополнения.

2. Конституционные Законы могут быть приняты, изменены или дополнены при наличии заключения Конституционного Суда об их соответствии настоящей Конституции.

3. Конституционные Законы, изменения и дополнения к ним не подлежат промульгации Президентом Республики Крым.

г. Симферополь, 6 мая 1992 г.

N 76/a-1

Ведомости Верховного Совета Крыма. - 1992. - N7. - Ст.259.

ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КРЫМ

О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Крым

На основании статьи 152 Конституции Республики Крым Верховный Совет Крыма постановляет:

Статья 1. Внести в Конституцию Республики Крым следующие изменения и дополнения:

1. В преамбуле слова "граждане, составляющие многонациональный народ Крыма" заменить соответственно словами "граждане Республики Крым всех национальностей, составляющие народ Крыма".

2. Статью 1 изложить в следующей редакции:

“Статья 1.

1. Республика Крым является правовым, демократическим, светским государством в составе Украины.

2. Республика Крым в лице ее государственных органов и должностных лиц осуществляет на своей территории все полномочия, кроме тех, которые составляют исключительную компетенцию органов государственной власти Украины.

3. Компетенция Республики Крым устанавливается Конституцией Республики Крым и Законом Украины “О разграничении полномочий между органами государственной власти Украины и Республики Крым”.

3. В статье 3 пункт 3 изложить в следующей редакции:

“3. Граждане Республики Крым всех национальностей, составляющие народ Крыма как часть народа Украины, ответственны перед государством за соблюдение Конституции и Законов Республики Крым”.

4. В статье 4 пункт 1 дополнить словами: “Она не должна противоречить основным принципам демократического, правового и политического строя, обеспечению прав и свобод человека, закрепленных в Конституции Украины”.

5. Статью 9 изложить в следующей редакции:

“Статья 9.

1. Республика Крым входит в состав Украины и определяет с ней свои отношения на основе взаимоголосованных законодательных актов и соглашений.

2. Ведению Республики Крым в лице ее законодательной и исполнительной власти подлежит:

1) принятие, изменение, толкование Конституции Республики Крым и ее Законов, контроль за их соблюдением;

2) участие в формировании и осуществлении внутривполитической и внешнеполитической деятельности Украины по вопросам, затрагивающим интересы Республики Крым;

3) решение вопросов территориального устройства Республики Крым, установление и изменение границ районов, населенных пунктов, отнесение населенных пунктов к категории городов, наименование и переименование городов, районов, районов в городах, поселков городского типа, сел;

- 4) определение порядка организации и деятельности республиканских (Республики Крым) и местных органов государственной власти, местного самоуправления и объединений граждан;
- 5) назначение выборов депутатов Республики Крым (Верховного Совета Крыма) и утверждение состава Центральной избирательной комиссии по выборам депутатов Республики Крым (Верховного Совета Крыма), назначение выборов депутатов в органы местного самоуправления Республики Крым;
- 6) проведение референдумов Республики Крым по вопросам, подлежащим ее ведению;
- 7) образование и формирование органов судебной власти в соответствии с системой судебной власти Украины;
- 8) осуществление неотъемлемого права собственности на землю, недра, водные и другие природные ресурсы, находящиеся на территории Республики Крым;
- 9) осуществление законодательного регулирования отношений собственности в пределах своих полномочий, обеспечение равноправия различных форм собственности;
- 10) определение структуры и приоритетных направлений развития экономики Республики, обеспечение научно-технического прогресса; создание и функционирование свободных экономических зон; лицензирование и квотирование вывоза продукции на экспорт;
- 11) разработка и утверждение программ экономического, социального и национально-культурного развития, охраны окружающей природной среды Республики Крым и их реализация;
- 12) установление доходов, поступающих на образование государственного бюджета Республики Крым;
- 13) самостоятельное составление и утверждение государственного бюджета Республики Крым на основе единой налоговой политики Украины; формирование на договорных началах бюджетных взаимоотношений между правительствами Украины и Республики Крым;
- 14) определение статуса местностей в качестве курортов, установление зон санитарной охраны курортов и их правового режима;
- 15) решение вопросов экологической безопасности, рационального использования, охраны, воспроизводства природных ресурсов; объявление карантина и зон стихийного бедствия;

16) определение и осуществление политики в сфере образования, культуры, здравоохранения, физической культуры и спорта, социального обеспечения, а также охраны и использования памятников истории и культуры;

17) обеспечение прав и свобод граждан, национального и гражданско-го согласия, охраны законности, правопорядка и общественной безопасности;

18) инициатива и введение чрезвычайного положения на территории Республики Крым;

19) регулирование внутренних миграционных процессов в Республике Крым, разработка и проведение научно обоснованной демографической политики, урбанистики и жилищного хозяйства;

20) обеспечение функционирования и развития национальных языков и культур на территории Республики Крым;

21) участие в разработке и реализации государственных программ возвращения депортированных из Крыма народов;

22) установление почетных званий Республики Крым и учреждение других наград”.

6. Главу 3 дополнить статьями 10, 11, 12 и 13 следующего содержания:

“Статья 10.

1. Расположение военных баз и других военных объектов, формирование новых воинских частей, частей Национальной гвардии Украины на территории Крыма согласовывается с Верховным Советом Крыма.

2. Дислокация и передислокация воинских частей, частей Национальной гвардии Украины и их подразделений, проведение военных учений на территории Крыма согласовывается с Председателем Верховного Совета Крыма”.

“Статья 11.

Части и подразделения Национальной гвардии Украины, дислоцируемые на территории Крыма, формируются преимущественно из граждан, проживающих в Крыму”.

“Статья 12.

1. Республика Крым принимает участие в решении вопросов, отнесенных к ведению Украины, в Верховном Совете Украины, Кабинете Министров Украины и других государственных органах Украины.

2. Республика Крым в лице ее Верховного Совета осуществляет законодательную инициативу путем внесения законопроектов в Верховный Совет Украины.

3. Правительство Крыма имеет постоянное представительство в столице Украины - городе Киеве”.

“Статья 13.

Объем полномочий Республики Крым не может быть изменен без согласия на то высших законодательных органов Украины и Республики Крым”.

7. В главе 4 статью 10 считать статьей 14.

8. Статью 14 изложить в следующей редакции:

“Статья 14.

Республика Крым в пределах своих полномочий самостоятельно вступает в отношения с другими государствами и международными организациями, осуществляет с ними на основе договоров и соглашений взаимовыгодное сотрудничество в области экономики, культуры, здравоохранения, образования, охраны окружающей природной среды, науки и других сферах”.

9. В Разделе II статьи 11 и 12 считать соответственно статьями 15 и 16.

10. В Разделе III статьи 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62 и 63 считать соответственно статьями 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66 и 67.

11. В статье 18 пункт 1 изложить в следующей редакции:

“Права, свободы и обязанности человека и гражданина закрепляются Конституцией Республики Крым и Законами Украины”.

12. Статью 21 изложить в следующей редакции:

“Статья 21.

1. Каждый гражданин Республики Крым является гражданином Украины.

2. Право граждан Республики Крым иметь двойное гражданство определяется и реализуется законодательством Украины, Конституцией Республики Крым в соответствии с нормами международного права, договорами с другими государствами”.

13. Статью 23 изложить в следующей редакции:

“Статья 23.

1. Иностранным гражданам и лицам без гражданства, находящимся на территории Республики Крым, в соответствии с общепризнанными принципами международного права, законодательством Украины, заключенными ею с другими государствами договорами и соглашениями, а также в соответствии с настоящей Конституцией и Законами Республики Крым гарантируются права и свободы, их осуществление и защита.

2. Иностранцы граждане и лица без гражданства, находящиеся на территории Республики Крым, должны соблюдать ее Конституцию и Законы Украины”.

14. В статье 65 слово “Законом” заменить словом “Законами”.

15. В статье 66 после слов “Республики Крым” дополнить словами “и Украины”.

16. В Разделе IV статьи 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100 и 101 считать соответственно статьями 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104 и 105.

17. В статье 76 пункт 1 изложить в следующей редакции:

“1. Неприкосновенность собственности гарантируется и охраняется законодательством Республики Крым и Украины”.

18. В статье 77 слова “Конституционным Законом” заменить словами “законодательством Республики Крым и Украины”.

19. В статье 78 пункт 1 исключить.

20. Статью 97 дополнить словами: “Запрещается создание объединений граждан, ставящих своей целью насильственный захват конституци-

онной власти”.

21. В Разделе V статьи 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148 и 149 считать соответственно статьями 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152 и 153.

22. В статье 115:

в подпункте 13 слова “дает согласие Президенту на назначение Прокурора Республики” заменить соответственно словами “дача согласия на назначение и освобождение от должности по представлению Генерального прокурора Украины Прокурора Республики Крым”;

подпункт 13 дополнить словами “дача согласия на назначение по представлению Председателя Службы безопасности Украины

Председателя Службы безопасности Крыма; дача согласия на назначение по представлению командующего Национальной гвардией Украины командира части Национальной гвардии Украины в Крыму”.

23. Статью 118 дополнить подпунктом 4 следующего содержания:

“4) дает согласие на дислокацию и передислокацию воинских частей, частей Национальной гвардии Украины и их подразделений, проведение военных учений на территории Крыма, освобождение от должности командира части Национальной гвардии Украины в Крыму,

Председателя Службы безопасности Республики Крым”.

24. В статье 121 после слов “Для осуществления” дополнить словами “парламентского контроля и”.

25. В статье 123 после слов “принадлежит депутатам” дополнить словами “комиссиям”.

26. В статье 129:

в подпункте 2 после слов “представляет Республику Крым в” дополнить словами “органах государственной власти Украины”;

подпункт 6 изложить в следующей редакции:

“6) вносит в Верховный Совет предложения по кандидатуре Председателя Службы безопасности Республики Крым”;

подпункт 10 дополнить словами “по согласованию с Президентом Украины и Верховного Совета Крыма инициирует объявление чрезвычайного положения в отдельных местностях Республики Крым”;

подпункт 11 исключить;

подпункт 12 исключить.

27. Статью 152 изложить в следующей редакции:

“Статья 152.

1. Прокурор Республики Крым назначается и освобождается от должности Генеральным прокурором Украины по согласованию с Верховным Советом Крыма.

2. Заместители Прокурора Республики Крым, прокуроры городов и районов Республики назначаются и освобождаются от должности Генеральным прокурором Украины по представлению Прокурора Республики Крым”.

28. Статьи 150, 151, 152, 153 и 154 считать соответственно статьями 154, 155, 156, 157 и 158.

Статья 2. Настоящий Закон ввести в действие со дня его опубликования.

Председатель Верховного
Совета Крыма

Н.БАГРОВ

г. Симферополь, 25 сентября 1992 г.

155-1

Ведомости Верховного Совета Крыма. - 1993. - №1. - Ст.10.

ДОКУМЕНТ №16
КОНСТИТУЦИЯ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ¹
(принята Верховным Советом Крыма
1 ноября 1995 года)

Верховный Совет Крыма, руководствуясь волеизъявлением народа, выраженным на общекрымском референдуме 20 января 1991 года, и Законом Украины "О восстановлении Крымской автономной Советской Социалистической Республики" (712-12) от 12 февраля 1991 года, принимает настоящую КОНСТИТУЦИЮ и провозглашает ее ОСНОВНЫМ ЗАКОНОМ автономной РЕСПУБЛИКИ КРЫМ.

РАЗДЕЛ I
ОСНОВЫ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ

ГЛАВА 1. Общие положения

Статья 1

1. Республика Крым является автономной составной частью Украины. Республика Крым самостоятельно решает вопросы, отнесенные к ее ведению Конституцией Украины, настоящей Конституцией.

2. Официальным названием автономии является "Республика Крым".

3. Конституция Республики Крым не может противоречить Конституции Украины, ее основным принципам демократического, правового, политического устройства, обеспечения прав и свобод человека.

Статья 2

1. Вся власть в Республике Крым осуществляется на основе принципов демократии и народовластия.

2. Граждане участвуют в осуществлении власти в пределах и формах, установленных Конституцией Украины, Конституцией и законами Республики Крым, как непосредственно путем выборов и референдумов, так и через органы власти и местного самоуправления.

¹ Втратила чинність у зв'язку з прийняттям Верховною Радою АР Крим 21 жовтня 1998 р. нової Конституції.

3. Никто в обществе не вправе обрести власть или использовать ее в нарушение требований Конституции Украины, Конституции Республики Крым и действующего законодательства.

Статья 3

1. Настоящая Конституция и законы Республики Крым признают приоритет естественных и неотъемлемых прав и свобод человека, гарантируют их неприкосновенность и защиту.

2. Все государственные органы, учреждения и должностные лица республики служат человеку и обществу, ответственны перед ними и им подконтрольны.

3. Граждане ответственны перед государством за соблюдение Конституции и законов Украины и Конституции и законов Республики Крым.

Статья 4

1. Конституция Республики Крым является Основным Законом автономии. Прямое действие ее норм и предписаний обеспечивается государством.

2. Законы, иные государственные акты Республики Крым, противоречащие Конституции республики, не имеют юридической силы.

3. Законы, иные нормативные правовые акты, не обнародованные в установленном порядке для всеобщего ознакомления, не обязывают граждан Республики Крым к их исполнению. В отношении прав и законных интересов граждан такие акты не должны применяться.

4. Общепризнанные принципы и нормы международного права имеют приоритет перед законами республики, порождают права и обязанности лиц, проживающих либо временно находящихся на территории Республики Крым.

Статья 5

1. Организация и деятельность республиканских органов основаны на принципе разделения власти на законодательную, исполнительную и судебную; на разграничении полномочий между органами республиканской власти и местного самоуправления.

2. Законодательные, исполнительные и судебные органы связаны Конституцией и законами Украины, Конституцией и законами Республики Крым, осуществляют свои полномочия самостоятельно, взаимодействуя между собой и уравнивая друг друга.

3. Действия, нарушающие условия разделения власти, недопустимы и признаются антиконституционными.

Статья 6

1. Официальным языком и языком делопроизводства в Республике Крым является русский язык. Государственными языками в Республике Крым являются крымскотатарский, русский и украинский языки.

2. Гражданам, проживающим в Республике Крым, гарантируется право пользоваться родным или любым иным языком, свободно выбирать язык обучения и воспитания.

ГЛАВА 2. Территориальное устройство

Статья 7

1. Территорией Республики Крым является территория Крымского полуострова в границах, определяемых с севера административными границами Херсонской области.

2. Территория Республики Крым является неприкосновенной и не может быть изменена без согласия Верховного Совета Украины и Верховного Совета Крыма.

3. Территориальными единицами в республике являются село, поселок, город, район, район в городе. Порядок их образования и виды определяются законами республики.

4. Особенности статуса города Севастополя как неотъемлемой части Крыма регулируются соответствующим законодательством.

Статья 8

В целях удовлетворения национально-культурных, языковых и духовных потребностей граждан в местах компактного проживания национальных и этнических групп по волеизъявлению большинства граждан данной местности могут быть образованы соответствующие национальные территориальные единицы. Порядок их образования и статус определяются законами Республики Крым.

РАЗДЕЛ II

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СИМВОЛЫ И СТОЛИЦА РЕСПУБЛИКИ КРЫМ

Статья 9

1. Республика Крым имеет свой герб, флаг и гимн. Их описание, а также порядок использования устанавливаются законами Республики Крым.

2. Республиканские органы, объединения граждан, должностные лица и граждане должны уважать государственные символы Украины и Республики Крым.

Статья 10

Столицей Республики Крым является город Симферополь. Его правовой статус определяется специальным законом республики.

РАЗДЕЛ III

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

ГЛАВА 3. Общие положения

Статья 11

1. Каждый человек независимо от национальной, религиозной или какой-либо иной принадлежности свободен и равен в своих правах и достоинстве со всеми людьми.

2. Каждому человеку принадлежат естественные и неотчуждаемые права и свободы от рождения. Эти права и свободы нерушимы и составляют основу всех других прав и свобод человека и гражданина, основу всякого человеческого сообщества, мира и справедливости.

Статья 12

1. Права, свободы и обязанности человека и гражданина устанавливаются и изменяются Конституцией Украины, настоящей Конституцией, законами Украины и Республики Крым.

2. Перечисление в настоящей Конституции определенных прав и свобод не может быть использовано для умаления других прав и свобод человека и гражданина.

Статья 13

Гражданам Республики Крым гарантируется равенство в осуществлении конституционных прав и свобод независимо от происхождения, расы, социального и имущественного положения, языка, национальности, образования, отношения к религии, убеждений, партийной принадлежности, понесенного ранее уголовного наказания и других обстоятельств.

Статья 14

Осуществление прав и свобод не должно нарушать права, свободы и законные интересы других лиц, наций и социальных групп, а также не должно быть направлено на причинение вреда окружающей природной среде, насильственное изменение конституционного строя республики.

ГЛАВА 4. Гражданство Республики Крым

Статья 15

1. Республика Крым имеет свое внутреннее гражданство. Каждый гражданин Республики Крым является гражданином Украины.

2. Гражданство Республики Крым сохраняется и утрачивается в соответствии с законодательством Украины и Республики Крым.

3. Граждане Республики Крым вправе иметь двойное гражданство, которое приобретается в соответствии с законодательством Украины и межгосударственными договорами Украины.

Статья 16

1. Иностранным гражданам и лицам без гражданства, находящимся на территории республики, в соответствии с общепризнанными принципами международного права, законодательством Украины, заключенными ею с другими государствами договорами и соглашениями, а также в соответствии с настоящей Конституцией и законами Республики Крым гарантируются права и свободы, их осуществление и защита.

2. Иностранные граждане и лица без гражданства, находящиеся на территории Республики Крым, должны соблюдать Конституцию и законы Украины, Конституцию и законы Республики Крым.

ГЛАВА 5. Гражданские права и свободы

Статья 17

1. Каждый человек имеет неотъемлемое право на жизнь. Никто не

может быть произвольно лишен жизни.

2. Республика охраняет и защищает жизнь человека от каких бы то ни было противоправных посягательств.

Статья 18

1. Каждый человек имеет право на свободу и личную неприкосновенность.

2. Никто не может быть арестован и содержаться под стражей не иначе как только в соответствии с законом и на основании судебного решения или с санкции прокурора.

3. Санкция прокурора на арест может быть обжалована в суд арестованным, законным представителем несовершеннолетнего или защитником.

4. Никто не должен подвергаться пыткам или жестокому и унижающему человеческое достоинство обращению и наказаниям, а также не должен без его согласия подвергаться медицинским или научным опытам и экспериментам.

Статья 19

Каждому человеку гарантируется неприкосновенность жилища. Запрещается без законных оснований входить в жилище, производить обыск и осмотр против воли проживающих в нем лиц или каким-либо другим способом нарушать неприкосновенность жилища.

Статья 20

Каждому гарантируется тайна переписки, телефонных разговоров, телеграфной и иной личной корреспонденции.

Статья 21

Гражданам Республики Крым в пределах ее территории гарантируется свобода передвижения и выбора места жительства в соответствии с законодательством Украины и Республики Крым.

Статья 22

1. Никто не может подвергаться произвольному вмешательству в его частную жизнь.

2. Не допускаются сбор, хранение, использование и распространение информации частного характера без согласия соответствующего лица и при условии, что такие действия могут причинить вред нравственному состоянию общества.

Статья 23

Гражданам республики гарантируются свобода слова, беспрепятственное распространение в устной, письменной или иной форме своих взглядов и убеждений. Никто не может преследоваться за свои убеждения.

Статья 24

Республиканские органы, объединения граждан и должностные лица обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомления с документацией, решениями, а также иными материалами, затрагивающими его права и законные интересы.

Статья 25

Республика признает и гарантирует свободу совести, вероисповедания и религиозной деятельности как неотъемлемые права человека и гражданина.

Статья 26

Каждому гарантируются свобода добровольно и без какого-либо принуждения определять и указывать свою национальную принадлежность, право сообщать о своей национальности или воздерживаться от такого сообщения.

ГЛАВА 6. Политические права и свободы

Статья 27

Граждане Республики Крым имеют право на участие в управлении делами общества и государства как непосредственно, так и через избранных ими представителей. Такое право обеспечивается выборностью органов государственной власти, территориального и местного самоуправления, референдумами, иными институтами и формами демократии.

Статья 28

1. Республика признает и гарантирует право граждан на объединения в политические партии и общественные организации.

2. Никто не может быть принужден ко вступлению в какое-либо объединение, равно как ограничен в правах за принадлежность либо непринадлежность к политической партии или иной организации.

Статья 29

1. Республика признает и обеспечивает право граждан собираться

мирно и без оружия, проводить собрания, митинги, уличные шествия и демонстрации.

2. Запрет на осуществление этого права допускается только в случаях, предусмотренных законом. Такой запрет может быть оспорен в судебном порядке.

Статья 30

Граждане имеют право направлять личные или коллективные обращения в государственные органы и должностным лицам и в установленный законом срок получать на них мотивированные ответы.

Статья 31

1. Признается и гарантируется право граждан на получение от республиканских органов, объединений граждан и должностных лиц достоверной информации по вопросам, затрагивающим права, законные интересы и обязанности граждан, других лиц, а также на свободное ее распространение.

2. Гражданам гарантируются судебная защита чести и достоинства, их восстановление, право на опровержение обнародованной неправдивой информации, причиняющей вред их интересам, а также на компенсацию морального и материального ущерба, нанесенного такой информацией.

Статья 32

Граждане имеют равное право на занятие любой должности в республиканских органах, объединениях граждан, а также на предприятиях, в учреждениях и организациях.

ГЛАВА 7. Экономические, социальные и культурные права граждан

Статья 33

1. Каждому гражданину гарантируется экономическая свобода, обеспечиваются право собственности, право свободного предпринимательства и право на свободный труд.

2. Признается и гарантируется право частной собственности, включая возможность по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться своим имуществом, а также иными объектами собственности как единолично, так и совместно с другими лицами.

3. Неприкосновенность собственности, приобретенной на законных

основаниях, и право наследования гарантируются законом.

Статья 34

1. Каждый гражданин имеет право на труд, то есть на свободное распоряжение своими способностями к труду, свободный выбор профессии, рода занятий и места работы в соответствии со своим призванием, способностями и профессиональной подготовкой.

2. В случаях временной незанятости по не зависящим от гражданина причинам ему обеспечивается право на материальную поддержку, пособие по безработице.

3. Каждый человек без какой-либо дискриминации имеет право на равную плату за равный труд.

Статья 35

Каждый, кто работает, имеет право на вознаграждение, которое не может быть ниже официально установленного минимального уровня заработной платы, определяемого законодательством Украины.

Статья 36

Граждане имеют право на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены. Обеспечивается охрана труда женщин в период беременности и после родов, труда несовершеннолетних, лиц с ограниченной трудоспособностью, а также лиц, занятых на особо тяжелых работах или работающих на производствах, вредных для здоровья либо опасных для жизни.

Статья 37

Принудительный труд запрещается. Не признается в качестве принудительного труда несение службы или работа, выполняемая военнослужащими исключительно в военных целях; работа или служба, требуемая от какого-либо лица в соответствии с законом о чрезвычайном положении и в других случаях, прямо предусмотренных законом.

Статья 38

1. Признается право на забастовку, то есть на полное или частичное приостановление работы предприятия, учреждения или организации, как средство разрешения коллективного трудового спора, защиты экономических и социальных интересов трудящихся.

2. Забастовка не допускается, если она может создавать угрозу жизни и здоровью людей или дестабилизировать функционирование служб,

обеспечивающих нормальную жизнедеятельность общества.

Статья 39

Каждому гражданину гарантируется отдых в свободное от работы время. Максимальная продолжительность рабочего времени, минимальный еженедельный отдых, минимальный оплачиваемый периодический отпуск, а также иные социально значимые условия реализации права на отдых и гарантии труда по найму определяются законом.

Статья 40

В Республике Крым каждый гражданин имеет право на охрану здоровья, обеспечиваемое квалифицированным медицинским обслуживанием, экономическими и социальными гарантиями общества и государства.

Статья 41

1. Граждане Республики Крым имеют право на экологически безопасные для их жизни и здоровья окружающую природную среду, продукты питания и предметы повседневного спроса.

2. Это право обеспечивается экологическим контролем в соответствии с установленными требованиями и стандартами.

3. Граждане имеют право на возмещение убытков и вреда, причиненных их здоровью или имуществу нарушениями природоохранного законодательства и стандартов.

Статья 42

1. Граждане имеют право на жилище. Они могут приобретать в собственность или постоянно пользоваться благоустроенным жилищем в домах государственного, общественного либо индивидуального жилищного фонда.

2. Республика гарантирует лицам, нуждающимся в особой социальной и правовой защите общества, предоставление благоустроенного жилья бесплатно или на льготных условиях.

3. Никто не может быть лишен жилья без законных оснований.

Статья 43

Граждане республики имеют право на образование. Обязательное образование обеспечивается государством и является бесплатным. Среднее, техническое, профессиональное, высшее образование является общедоступным в соответствии со способностями каждого гражданина.

Статья 44

Граждане имеют право свободно участвовать в культурной жизни общества. Свобода литературного, художественного, научного и технического творчества, право на интеллектуальную собственность, а также авторские права, моральные и материальные интересы граждан охраняются законами Украины и Республики Крым.

Статья 45

В республике гарантируется свободное развитие и взаимообогащение культур всех национальностей, обеспечиваются равные возможности и благоприятные условия для сохранения и развития духовности, языков, традиций и обычаев всех народов и национальных меньшинств. Государство оказывает поддержку деятельности национальных обществ, включая национально-культурные центры и другие не противоречащие настоящей Конституции и законам национальные объединения граждан.

Статья 46

1. Граждане Республики Крым имеют право на материальное обеспечение в старости, в связи с болезнью, полной или частичной потерей трудоспособности, потерей кормильца, а также в случаях отсутствия, потери или уменьшения средств к существованию по не зависящим от гражданина причинам. Пенсии и иные виды социальной помощи государства и общества должны обеспечивать достойный человека уровень жизни.

2. Республика обязана защищать престарелых граждан и инвалидов, оказывать им материальную, финансовую и иную помощь, обеспечивать преодоление социальной изоляции, предоставлять им возможности для активного участия в общественно полезной деятельности.

ГЛАВА 8. Гарантии прав и свобод человека и гражданина

Статья 47

1. Права и свободы граждан, установленные настоящей Конституцией, не могут быть отменены. Республика, ее органы и должностные лица обязаны обеспечить всем гражданам равные возможности для реализации этих прав, также равную охрану и защиту их законом.

2. Реализация прав и свобод граждан может быть ограничена исключительно в интересах обеспечения общественной безопасности, конституционной законности, жизни и здоровья людей, их прав и свобод.

3. Временное ограничение прав и свобод граждан допускается только в случаях введения карантина, военного или чрезвычайного положения в порядке и пределах, предусмотренных законом. При этом не могут быть нарушены достоинство граждан, их право на жизнь и личную неприкосновенность.

Статья 48

1. В республике обеспечивается судебная защита всех прав и свобод человека и гражданина.

2. Признается право граждан на обжалование в суд решений и действий республиканских органов и общественных объединений, органов самоуправления и должностных лиц. Жалобы должны быть рассмотрены в порядке и в сроки, установленные законом.

3. Гражданам гарантируется право на возмещение материального и морального ущерба, причиненного незаконными действиями республиканских органов, общественных объединений, органов самоуправления и должностными лицами при исполнении ими служебных обязанностей.

Статья 49

1. Действие принципа презумпции невиновности при рассмотрении в суде каких бы то ни было обвинений граждан в соответствии с общепризнанными нормами международного права гарантируется законами Украины.

2. Обвинение является незаконным, если оно основано на доказательствах, полученных противоправными путем и средствами.

3. Никто не должен отвечать за одно и то же правонарушение дважды.

4. Осужденный обладает всеми закрепленными настоящей Конституцией правами человека, кроме тех, в которых он ограничен законом или обвинительным приговором суда.

Статья 50

Закон Республики Крым, ухудшающий правовое положение гражданина, обратной силы не имеет. Никто не может нести ответственность за действие или бездействие, которые на время их совершения не признавались правонарушениями. Если после совершения правонарушения ответственность за него устранена или смягчена, применяется новый закон.

Статья 51

1. Гражданам гарантируется право на получение квалифицированной

юридической помощи и пользование ею.

2. Признается право граждан самостоятельно законными средствами защищать свою жизнь, права и свободы от каких бы то ни было противоправных посягательств других лиц.

Статья 52

Никто не обязан свидетельствовать против самого себя, супруга (супруги), других членов семьи, а также близких родственников. Духовные руководители религиозных общин не обязаны свидетельствовать против единомышленников, оказывающих им доверие.

Статья 53

Никто не обязан выполнять заведомо или явно преступный приказ либо распоряжение. Их выполнение на территории Республики Крым не освобождает от юридической ответственности за наступившие последствия.

Статья 54

Граждане республики не могут быть привлечены к ответственности за неисполнение законов, иных правовых актов, если они не опубликованы в установленном порядке либо не обнародованы иными предусмотренными способами для ознакомления с ними.

Статья 55

На территории Республики Крым государственный контроль за соблюдением условий реализации прав и свобод человека и гражданина, установленных настоящей Конституцией, возлагается на Уполномоченного Верховным Советом Крыма по правам человека - Народного Правозащитника.

Статус и порядок деятельности Народного Правозащитника определяются законом.

ГЛАВА 9. Обязанности человека и гражданина

Статья 56

Граждане обязаны соблюдать Конституцию и законы Украины и Конституцию и законы Республики Крым, уважать права, свободы и достоинство других лиц и народов.

Статья 57

Граждане в Республике Крым обязаны беречь природу, охранять ее

богатства, заботиться о сохранении духовного, исторического и культурного достояния всех народов и национальных меньшинств.

Статья 58

Граждане республики обязаны платить государственные налоги в порядке и размерах, установленных законом.

Статья 59

Защита конституционного строя, единства и территориальной целостности республики является обязанностью каждого гражданина Республики Крым.

Статья 60

Обязанности, предусмотренные статьями 56, 57, 58, 59 настоящей Конституции, в установленных законами пределах распространяются на всех лиц, находящихся на территории Республики Крым.

РАЗДЕЛ IV ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО

ГЛАВА 10. Семья

Статья 61

1. Семья является естественной и основной ячейкой общества, охраняется Конституцией и законами республики.

2. Республика и общество обязаны оказывать всемерное содействие, материальную и материальную поддержку семье, охранять материнство и детство.

Статья 62

1. Женщины и мужчины независимо от расы, национальности, религиозной принадлежности, социального и имущественного положения имеют равное право вступать в брак и создавать семью.

2. Брак может быть заключен только при свободном, равноправном и полном согласии вступающих в него женщины и мужчины.

Статья 63

1. Все дети имеют одинаковые права и равны перед законом вне зависимости от происхождения и гражданского состояния их родителей.

2. Никто не может использовать детей в политических целях, для ре-

шения социальных, национальных и иных конфликтов либо манипулировать жизнью, здоровьем, сознанием детей для достижения корыстных и иных целей.

3. Дети представляют собой общечеловеческую ценность, будущее всего народа.

Статья 64

1. Родители обязаны содержать детей, рожденных как в браке, так и вне брака, до их совершеннолетия. В соответствии с законом они несут ответственность перед обществом и государством за здоровье, воспитание и материальное обеспечение своих несовершеннолетних детей.

2. Все заботы о содержании, образовании и воспитании детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, берут на себя государство и общество. Государство поощряет благотворительную деятельность организаций и частных лиц по отношению к этим детям.

Статья 65

Признается право родителей несовершеннолетних детей или их законных опекунов избирать в соответствии со своими убеждениями формы и характер воспитания, а также образования при условии, что реализация такого права не противоречит нравственности и требованиям закона.

Статья 66

Совершеннолетние дети обязаны заботиться о своих родителях. Условия и порядок выполнения этой обязанности определяются законом.

ГЛАВА 11. Собственность

Статья 67

1. Собственность есть принадлежащее лицам на основании права и закона имущество, а также результаты интеллектуального труда граждан и их объединений.

2. Социальная ориентация собственности обязывает каждого, кто ее имеет, использовать ее для экономического и культурного прогресса общества. Использование собственности не должно ухудшать жизненный уровень народа, ущемлять права, свободы и достоинство человека, законные интересы граждан республики.

Статья 68

1. Конституциями и законами Украины и Республики Крым признаются и гарантируются частная, коллективная, коммунальная, государственная и иные формы собственности.

2. Все собственники юридически равноправны и пользуются равной защитой закона. Каждый из них вправе по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться принадлежащей ему собственностью.

3. Право собственности приобретается всеми, кто может его иметь, на равных основаниях. Содержание, пределы осуществления и наследование права собственности определяются законом.

Статья 69

1. Неприкосновенность собственности гарантируется и охраняется настоящей Конституцией и законами Украины и Республики Крым.

2. Принудительное отчуждение имущества по мотивам общественной пользы или необходимости допускается в исключительных случаях и лишь при соблюдении установленных законом условий и порядка с вознаграждением собственника за понимание такой меры и причиненные ею неудобства, а также с полной компенсацией выгоды, не полученной от использования принадлежащего ему имущества.

Статья 70

Все формы собственности на землю, их правовой режим, основания приобретения и способы реализации права собственности определяются законами Украины и Республики Крым.

Статья 71

1. Недра, воды, леса, растительный и животный мир, воздушное пространство, рекреационные и другие природные ресурсы, находящиеся в пределах территории и континентального шельфа республики, являются достоянием народа Крыма.

2. В соответствии с законами граждане республики для удовлетворения своих потребностей имеют право пользоваться природными объектами.

Статья 72

Объектами права собственности граждан республики и их объединений может быть любое имущество производственного и потребительского назначения, а также объекты интеллектуальной собственности, за исклю-

чениями, предусмотренными законом.

Статья 73

На территории республики признается и гарантируется собственность других государств, юридических лиц, иностранных граждан, международных организаций, лиц без гражданства.

ГЛАВА 12. Предпринимательство

Статья 74

1. Республика признает и гарантирует свободу предпринимательства и поддерживает его социально полезную ориентацию.

2. Право на предпринимательство имеют отдельные граждане и их объединения, республиканские предприятия и предприятия органов местного самоуправления, другие лица, кроме тех, кому занятие предпринимательской деятельностью запрещено законом.

3. На территории республики признается и гарантируется предпринимательская деятельность иностранных организаций и граждан на условиях, определяемых законом и договорами.

Статья 75

Запрещается монопольная деятельность, направленная на недопущение, ограничение или устранение свободной и честной конкуренции, что является злоупотреблением доминирующим положением на рынке.

Статья 76

1. Лица, занимающиеся предпринимательской деятельностью на территории республики, в установленном законом порядке вносят плату за использование земли, природных и трудовых ресурсов, производят отчисления на социальное страхование, уплачивают налоги.

2. Какое-либо вмешательство государственных органов и должностных лиц в хозяйственную деятельность предпринимателей, за исключением случаев, предусмотренных законом, не допускается.

Статья 77

Республика и общество гарантируют права и защищают законные интересы потребителей.

ГЛАВА 13. Экологическая безопасность

Статья 78

Республика, ее органы, учреждения и должностные лица обязаны обеспечивать и постоянно заботиться об экологической безопасности граждан, осуществлять при этом экологическую политику, направленную на сохранение и оздоровление окружающей природной среды, охрану и рациональное использование природных ресурсов, восстановление и сохранение генетического фонда всей живой природы на территории республики.

Статья 79

1. В Республике Крым осуществляется государственная, общественная и другие виды экологической экспертизы.

2. Проведение экологической экспертизы является обязательным в процессе законодательной, инвестиционной, хозяйственной и другой деятельности, влияющей на состояние окружающей природной среды.

3. Порядок проведения экологической экспертизы определяется законом.

Статья 80

В республике особой правовой защите подлежат уникальные природные комплексы, включая природно-заповедный фонд, курортные, рекреационные, лечебно-оздоровительные, водозащитные и иные типы территорий и объектов, статус которых определяется законом.

Статья 81

Отдельные регионы республики в случаях, предусмотренных законом, могут быть объявлены зонами экологического бедствия, повышенной экологической опасности либо отнесены к иным категориям зон, где сложилась чрезвычайная экологическая ситуация.

ГЛАВА 14. Охрана здоровья

Статья 82

Охрана здоровья граждан является обязанностью республики. С этой целью ею обеспечиваются все необходимые условия для эффективного и равно доступного гражданам медицинского обслуживания, для справедливого сочетания платного и бесплатного видов медицинской помощи населению, профессиональной и народной медицины.

Статья 83

1. В республике охрана здоровья обеспечивается системой законодательных, социально-экономических и медико-санитарных мер, включающих проведение оздоровительных и профилактических мероприятий, развитие государственных и частных учреждений, организаций и предприятий медицинской науки и промышленности, подготовку высококвалифицированных специалистов в сфере охраны здоровья.

2. Охрана здоровья граждан является обязанностью республиканских органов и органов местного самоуправления, предприятий, учреждений и организаций независимо от форм собственности, профсоюзов и других общественных объединений граждан.

ГЛАВА 15. Культура, образование, наука

Статья 84

Республика обеспечивает условия культурного и духовного развития граждан, гарантирует всем национальностям и национальным группам, проживающим на территории Республики Крым, право свободного национально-культурного развития.

Статья 85

1. В Республике Крым образование и наука признаются приоритетной сферой жизнедеятельности общества и его развития.

2. Каждому гарантируется равенство условий и возможностей для полной реализации своих способностей и таланта, доступность всех форм образования и связанных с ним услуг.

Статья 86

Республиканская система образования независима от политических партий, иных объединений граждан и религиозных организаций, носит светский характер.

Статья 87

1. Признается право на учреждение частных (негосударственных) учебных и воспитательных заведений. Цели, организация и деятельность таких заведений не должны противоречить нравственности и требованиям закона.

2. Республика создает благоприятные условия и возможности, обеспечивающие нормальное существование и прогресс в развитии всех форм

и видов образования, а также своевременно оказывает им необходимую материальную, техническую и финансовую помощь.

Статья 88

Утверждение отношений взаимоуважения, сотрудничества и взаимопонимания между гражданами разных национальностей, социальных групп и религиозных общин является обязанностью всех учреждений, организаций и лиц, осуществляющих воспитательную деятельность в Республике Крым.

ГЛАВА 16. Объединения граждан

Статья 89

Объединения граждан, политические партии, массовые движения, профессиональные союзы, добровольные общества, фонды и другие объединения граждан, не ставящие целью извлечение прибыли, создаются для совместной реализации прав, свобод и законных интересов.

Статья 90

1. Объединения граждан содействуют формированию политической воли народа, участвуют в выборах Верховного Совета Крыма и органов местного самоуправления, оказывают влияние на проводимую государством политику.

2. Граждане каждой национальности, национальные общины, малочисленные народы для реализации и защиты национальных прав могут создавать свои объединения, которые представляют их законные интересы.

3. Условия образования, правила финансирования и отчетности, а также порядок ограничения, прекращения и запрета деятельности объединений граждан определяются законами Республики Крым.

Статья 91

1. Республика создает равные возможности для деятельности объединений граждан и гарантирует условия для выполнения ими своих уставных задач.

2. Республика не вмешивается в деятельность объединений граждан.

3. Республика предоставляет материальную и финансовую помощь молодежным и детским организациям, организациям инвалидов и ветеранов, а также обеспечивает проведение в отношении их льготной нало-

говой политики.

Статья 92

1. Профессиональные союзы в предусмотренном законом и их уставами порядке представляют и защищают социально-экономические права и интересы трудящихся во взаимоотношениях с государством, его хозяйственными и иными органами управления, а также с собственниками предприятий и их объединений.

2. Профессиональный союз не может обладать монополией на представительство всех работников.

3. Запрещается какое-либо вмешательство в правомерную деятельность профсоюзов. Должностные лица, препятствующие законной деятельности профессиональных союзов, несут ответственность согласно закону.

ГЛАВА 17. Религия и религиозные объединения

Статья 93

1. Религия и религиозные объединения отделены от государства.

2. Все религии, вероисповедания и религиозные объединения равны перед законом. Установление каких-либо преимуществ либо ограничений для одной религии, вероисповедания или религиозного объединения по отношению к другим не допускается.

3. Деятельность и статус религиозных объединений определяются законом.

Статья 94

Религиозные объединения для осуществления религиозного образования детей и взрослых создают соответствующие учебные заведения, используя в этих целях свои помещения или те, которые предоставляются им в пользование другими лицами.

ГЛАВА 18. Средства массовой информации

Статья 95

1. В республике гарантируется свобода печати, иных средств массовой информации.

2. Цензура средств массовой информации не допускается.

Статья 96

1. Право на учреждение средств массовой информации принадлежит республиканским органам, объединениям граждан, национально-культурным обществам, профсоюзам, гражданам Республики Крым, достигшим восемнадцати лет.

2. Порядок учреждения и правовой статус средств массовой информации определяется законом Украины.

3. Какая-либо монополизация средств массовой информации не допускается.

Статья 97

Запрещается использование средств массовой информации для разглашения сведений, составляющих государственную или иную тайну, которая специально охраняется законом, ослабления нравственного здоровья общества, а также призывов к насильственному свержению или изменению существующего конституционного строя, к нарушению территориальной целостности Крыма, для пропаганды войны, насилия и жестокости, разжигания межнациональной розни, религиозной нетерпимости, социальной и классовой вражды.

РАЗДЕЛ V

ПРЕДМЕТЫ ВЕДЕНИЯ И РАЗГРАНИЧЕНИЕ ПОЛНОМОЧИЙ МЕЖДУ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ УКРАИНЫ И РЕСПУБЛИКИ КРЫМ

ГЛАВА 19. Предметы ведения Республики Крым

Статья 98

1. Республика Крым входит в состав Украины. Отношения между органами государственной власти Украины и Республики Крым определяются на основе Конституции Украины, Конституции Республики Крым, договоров и соглашений между органами государственной исполнительной власти Украины и Республики Крым.

2. Ведению Республики Крым в лице ее высших органов власти подлежат:

1) принятие, изменение, толкование Конституции (Основного Закона)

Республики Крым и ее законов, контроль за их соблюдением;

2) участие в формировании и осуществлении внутривластной, внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности Украины по вопросам, касающимся интересов Республики Крым;

3) решение вопросов территориального устройства Республики Крым, установление и изменение границ районов, населенных пунктов, отнесение населенных пунктов к категории городов, наименование и переименование городов, районов, районов в городах, поселков, сел;

4) определение порядка организации и деятельности республиканских (Республики Крым) и местных органов власти, местного самоуправления и объединений граждан;

5) назначение выборов депутатов Верховного Совета Крыма и утверждение состава Центральной избирательной комиссии по выборам Верховного Совета Крыма, назначение выборов депутатов местных Советов Республики Крым;

6) проведение референдумов по вопросам, относящимся к ее ведению;

7) образование и формирование органов судебной власти в соответствии с системой судебной власти Украины;

8) осуществление неотъемлемого права собственности на землю, недра, водные и другие природные ресурсы, находящиеся на территории Республики Крым;

9) осуществление законодательного регулирования отношений собственности в пределах своих полномочий, обеспечение равноправия различных форм собственности;

10) определение структуры и приоритетных направлений развития экономики Республики Крым, обеспечение научно-технического прогресса, создание и функционирование свободных экономических зон; лицензирование и квотирование экспорта продукции;

11) разработка и утверждение программ экономического, социального и национально-культурного развития, охраны окружающей природной среды Республики Крым и их реализация;

12) установление доходов, поступающих на образование бюджета Республики Крым;

13) самостоятельное составление и утверждение бюджета Республики Крым, формируемого на основе зачисления в него всех видов государственных доходов, взимаемых на территории Крыма, установление бюджетных взаимоотношений между правительствами Украины и Республи-

ки Крым на договорных началах;

14) определение статуса местностей в качестве курортов, установление зон санитарной охраны курортов и их правового режима;

15) решение вопросов экологической безопасности, рационального использования, охраны, воспроизводства природных ресурсов, объявление карантина и зон стихийного бедствия;

16) определение и осуществление политики в сфере образования, культуры, здравоохранения, физической культуры и спорта, социального обеспечения, охраны и использования памятников истории и культуры;

17) обеспечение прав и свобод граждан в пределах ведения Республики Крым, национального и гражданского согласия, содействие охране правопорядка и общественной безопасности;

18) инициатива введения чрезвычайного положения на территории Республики Крым;

19) регулирование внутренних миграционных процессов в Республике Крым, разработка и проведение научно обоснованной демографической политики, регулирование и развитие урбанистики и жилищного хозяйства;

20) обеспечение функционирования и развития национальных языков и культур на территории Республики Крым;

21) участие в разработке и реализации государственных программ возвращения депортированных из Крыма граждан;

22) установление почетных званий Республики Крым и учреждение других наград;

23) решение иных вопросов, не отнесенных статьей 99 к исключительному ведению государственных органов Украины.

3. Части и подразделения Национальной гвардии Украины, дислоцируемые на территории Крыма, формируются преимущественно из граждан, проживающих в Крыму.

4. Республика Крым в пределах своих полномочий самостоятельно вступает в отношения с другими государствами и международными организациями в области экономики, охраны окружающей среды, социально-культурной сфере.

Статья 99

Республикой Крым не могут решаться вопросы, относящиеся к исключительному ведению государственных органов Украины, а именно: обороны, Вооруженных сил; внешней политики; режима и охраны государст

венной границы, таможенного дела и безопасности; всеукраинского референдума; единой денежной единицы и денежной эмиссии; системы мер и весов, стандартизации; чрезвычайного положения; гражданского, гражданско-процессуального, уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного, трудового законодательства; подготовки и реализации общегосударственных программ; организации и управления единой системой связи и информатики, космической деятельностью.

Статья 100

Законы Украины по вопросам, отнесенным к ведению Республики Крым, применяются на территории Республики Крым до принятия соответствующих актов законодательства республики.

Статья 101

1. Законы Украины являются обязательными для исполнения на территории Республики Крым.

2. Верховный Совет Украины может приостановить действие нормативных актов Верховного Совета Крыма в случае несоответствия их Конституции и законам Украины до принятия Конституционным Судом Украины окончательного решения.

Статья 102

1. Верховный Совет Крыма может обратиться в Конституционный Суд Украины с вопросом о признании недействительными нормативных актов Президента Украины и Верховного Совета Украины в случае нарушения ими полномочий Республики Крым. До принятия Конституционным Судом решения эти акты на территории Республики Крым не применяются.

2. В случае признания Конституционным Судом Украины нормативных актов Украины на территории Республики Крым недействительными, Верховный Совет Украины или соответственно Президент Украины регулируют правовые отношения, возникшие вследствие действия этих актов.

3. Верховный Совет Крыма может приостановить действие нормативных актов органов исполнительной власти Украины на территории Крыма в случае нарушения ими полномочий Республики Крым до принятия Конституционным Судом Украины окончательного решения.

Статья 103

1. Объем полномочий Республики Крым, установленный настоящей Конституцией, не может быть изменен без согласия на то Верховного Совета Украины и Верховного Совета Крыма.

2. Украина выступает гарантом правового статуса Республики Крым.

РАЗДЕЛ VI

ОРГАНИЗАЦИЯ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КРЫМ

ГЛАВА 20. Общие положения

Статья 104

1. В соответствии с Конституцией Украины и настоящей Конституцией система органов государственной власти в республике строится на принципе разделения власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви.

2. Делегирование полномочий или функций одной государственной власти другой, равно как и принятие ими совместных решений не допускается.

ГЛАВА 21. Законодательная власть

Статья 105

Высшим органом государственной законодательной власти в Республике Крым является Верховный Совет Крыма.

Статья 106

1. Законодательная власть в Республике Крым осуществляется Верховным Советом Крыма, на который настоящей Конституцией возлагаются принятие законодательных актов и осуществление парламентского контроля за исполнением Конституции и законов Республики Крым.

2. В случаях, предусмотренных данной Конституцией и законами республики, законодательная власть может быть осуществлена в порядке общекрымского референдума.

3. Верховный Совет Крыма имеет право законодательной инициативы в Верховном Совете Украины.

Статья 107

1. Верховный Совет Крыма является однопалатным и состоит из 100 депутатов, избираемых гражданами Республики Крым на основе всеобщего, прямого и равного избирательного права при тайном голосовании, определяемом законом о выборах депутатов.

2. Депутатом Верховного Совета Крыма может быть гражданин Республики Крым не моложе двадцати одного года на день выборов.

3. Выборы в Верховный Совет Крыма проводятся по общекрымскому (включая город Севастополь) многомандатному избирательному округу пропорционально количеству голосов, поданных за общекрымский список кандидатов в депутаты, выдвинутых избирательными объединениями.

4. Порядок выборов в Верховный Совет Крыма определяется законом Республики Крым.

Статья 108

1. Верховный Совет является постоянно действующим органом и собирается на свое первое заседание не позднее, чем на тридцатый день после выборов.

2. Полномочия Верховного Совета и его депутатов прекращаются со дня первого заседания вновь избранного состава Верховного Совета.

Статья 109

1. Депутаты Верховного Совета представляют избирателей и ответственны перед ними.

2. Свои функции в Верховном Совете часть депутатов осуществляет на профессиональной основе. На время осуществления своих полномочий они освобождаются от выполнения каких-либо служебных или производственных обязанностей, связанных с их предыдущей работой. Депутаты Верховного Совета не могут заниматься предпринимательской деятельностью.

3. Время работы депутата на профессиональной основе в Верховном Совете включается в стаж его профессиональной деятельности в должности, с которой он был избран депутатом.

Статья 110

Депутаты Верховного Совета Крыма имеют право законодательной инициативы, запроса к подконтрольным и подотчетным Верховному Совету организациям и должностным лицам, а также имеют право требовать от соответствующих государственных органов и должностных лиц, действующих на территории Республики Крым, официальную информацию, необходимую для выполнения депутатских полномочий. Депутаты имеют также иные права, предусмотренные Законом "О статусе депутата Верховного Совета Крыма".

Статья 111

1. Депутаты Верховного Совета пользуются правом депутатской неприкосновенности. Они не могут быть привлечены к уголовной ответственности или ограничены в свободе и правах, а также подвергнуты мерам административного взыскания, налагаемым в судебном порядке, без предварительного согласия Верховного Совета.

2. Депутаты Верховного Совета не несут юридической ответственности за результаты голосования или выступление в Верховном Совете и его органах, если в таком выступлении не содержится клевета или оскорбление других лиц.

3. Полномочия депутатов Верховного Совета, их права и свободы не могут быть ограничены при введении военного или чрезвычайного положения.

4. Представление о лишении депутата Верховного Совета депутатской неприкосновенности вносит в Верховный Совет Прокурор Республики Крым. Уголовное дело в отношении депутата Верховного Совета может быть возбуждено Прокурором Республики Крым или Генеральным прокурором Украины.

Статья 112

1. Полномочия депутата Верховного Совета прекращаются досрочно по решению Верховного Совета в случаях:

1) избрания или назначения его на должность, занятие которой по закону несовместимо с выполнением полномочий депутата Верховного Совета;

2) подачи личного заявления о сложении полномочий;

3) вступления в законную силу обвинительного приговора суда в отношении депутата Верховного Совета;

4) признания судом депутата Верховного Совета недееспособным или без вести отсутствующим;

5) прекращения гражданства Украины и Республики Крым;

6) в других случаях, предусмотренных законом.

2. Решение Верховного Совета о досрочном лишении депутата Верховного Совета его мандата может быть обжаловано в суде.

1. Верховный Совет в пределах ведения Республики Крым рассматривает и решает все вопросы, за исключением тех, по которым решения могут быть приняты только общекрымским референдумом, органами республиканской судебной или исполнительной власти.

2. К исключительной компетенции Верховного Совета Крыма относятся:

1) принятие Конституции и законов Республики Крым, их толкование, внесение в них изменений и дополнений;

2) определение административного и территориального устройства, принципов местного самоуправления;

3) определение внешнеэкономической политики;

4) бюджетная, финансово-кредитная, налоговая и инвестиционная политика;

5) организация и порядок проведения выборов и референдумов;

6) организация и деятельность Верховного Совета Крыма, определение правового статуса депутатов Верховного Совета;

7) определение порядка организации и деятельности органов исполнительной власти республики;

8) определение порядка использования государственных символов Республики Крым;

9) избрание Председателя Верховного Совета и его заместителей;

10) образование Президиума Верховного Совета, постоянных комиссий, других рабочих органов Верховного Совета;

11) назначение по представлению Председателя Верховного Совета Крыма Премьер-министра Правительства Крыма; образование и ликвидация по предложению Премьер-министра Правительства Крыма министерств и центральных ведомств республики;

12) дача согласия на назначение Премьер-министром высших должностных лиц органов государственной исполнительной власти;

13) дача согласия Генеральному прокурору Украины на назначение Прокурора республики; дача согласия командующему Национальной гвардии Украины на назначение командира части Национальной гвардии Украины в Крыму; согласование назначения Председателя Верховного

суда Крыма и Председателя Арбитражного суда Крыма;

14) освобождение от должности по основаниям и в порядке, предусмотренном Конституцией и законами, Премьер-министра Правительства Крыма;

15) установление почетных званий и наград Республики Крым;

16) дача согласия на расположение воинских баз и других военных объектов, формирование новых воинских частей, частей Национальной гвардии Украины на территории Крыма;

17) дача согласия на назначение заместителя Министра внутренних дел Украины - начальника Главного управления Министерства внутренних дел Украины в Крыму;

18) дача согласия на назначение Министра юстиции Крыма;

19) наложение вето на постановления и распоряжения Правительства Крыма в случаях, если они противоречат Конституции и законам Республики Крым;

20) координация деятельности правоохранительных органов Республики Крым по вопросам законности, правопорядка и общественной безопасности.

Статья 114

1. Верховный Совет Крыма осуществляет свою деятельность сессионно.

2. Сессии состоят из пленарных заседаний Верховного Совета, а также заседаний его постоянных и других комиссий.

3. Верховный Совет по представлению избранной им мандатной комиссии принимает решение о признании полномочий избранных депутатов Верховного Совета, а в случаях нарушения законодательства о выборах - о признании выборов депутатов недействительными.

Председатель Верховного Совета Крыма

Статья 115

1. Для осуществления своих полномочий Верховный Совет Крыма избирает Председателя и его заместителей.

2. Председатель Верховного Совета и его заместители избираются из числа депутатов Верховного Совета тайным голосованием сроком на четыре года и не более чем на два срока подряд.

3. В случае ненадлежащего выполнения ими своих обязанностей или

нарушения Конституции и законов республики они могут быть досрочно освобождены Верховным Советом от занимаемых должностей.

Статья 116

1. Председатель Верховного Совета Крыма является высшим должностным лицом республики.

2. Председатель Верховного Совета Крыма:

1) осуществляет общее руководство подготовкой вопросов, подлежащих рассмотрению Верховным Советом;

2) подписывает и обнародует законы республики в течение 14 дней со дня их принятия Верховным Советом Крыма; подписывает постановления, принятые Верховным Советом и его Президиумом;

3) представляет Верховному Совету кандидатуры для избрания на должность своих заместителей, председателей постоянных комиссий Верховного Совета, кандидатуру для избрания на должность Премьер-министра и другие государственные должности, предусмотренные Конституцией республики;

4) представляет Республику Крым в органах государственной власти Украины, в межгосударственных и международных отношениях;

5) ведет переговоры и подписывает договоры и соглашения с другими государствами, которые вступают в действие после их ратификации Верховным Советом Крыма; назначает и отзывает полномочных представителей Республики Крым в других государствах, а также в межгосударственных и международных организациях;

6) имеет право беспрепятственного доступа на любые объекты, расположенные на территории республики;

7) дает согласие на дислокацию и передислокацию воинских частей, частей Национальной гвардии Украины и их подразделений, проведение военных учений на территории Крыма;

8) дает согласие на освобождение от должности Начальника Главного управления Службы безопасности Украины в Крыму.

3. Председатель Верховного Совета Крыма издает распоряжения.

4. Председатель Верховного Совета уполномочивает своих заместителей выполнять отдельные функции и поручения, замещать его в случае отсутствия или невозможности осуществления им своих обязанностей.

Президиум Верховного Совета Крыма

Статья 117

1. Президиум Верховного Совета Крыма обеспечивает организацию работы Верховного Совета, его постоянных и других комиссий.

2. В состав Президиума входят Председатель Верховного Совета, его заместители, председатели постоянных комиссий Верховного Совета. Возглавляет Президиум Председатель Верховного Совета Крыма.

Статья 118

1. Президиум Верховного Совета Крыма:

1) созывает сессии Верховного Совета и организует их подготовку;

2) координирует деятельность постоянных комиссий Верховного Совета;

3) оказывает содействие депутатам Верховного Совета в осуществлении ими своих полномочий;

4) организует проведение общекрымского референдума, народных обсуждений проектов законов и других важных вопросов государственной и общественной жизни республики;

5) обеспечивает обнародование законов республики, иных актов, принятых ее Верховным Советом;

6) присваивает почетные звания Республики Крым, награждает государственными наградами республики;

7) принимает меры по обеспечению государственной и общественной безопасности республики; по согласованию с Президентом Украины и Верховным Советом Крыма инициирует объявление чрезвычайного положения в отдельных местностях Республики Крым;

8) дает согласие на назначение Начальника Главного управления Службы безопасности Украины в Крыму, осуществляет парламентский контроль за деятельностью Главного управления Службы безопасности Украины в Крыму.

2. По рассматриваемым вопросам Президиум Верховного Совета Крыма принимает постановления.

Статья 119

1. Для осуществления законопроектной работы, подготовки и предварительного рассмотрения решений по вопросам, отнесенным Конституцией республики к ведению Верховного Совета, из числа его депутатов

образуются постоянные комиссии Верховного Совета.

2. Верховный Совет образует, когда сочтет необходимым, следственные, ревизионные и другие комиссии.

Народный Правозащитник

Статья 120

1. Верховный Совет назначает сроком на четыре года Уполномоченного по правам человека - Народного Правозащитника, который осуществляет предоставленные ему полномочия от имени Верховного Совета Крыма на основании специального закона.

2. При установлении нарушений прав человека в республике Народный Правозащитник требует от соответствующих государственных органов и должностных лиц безотлагательного их устранения. Он может ставить перед Верховным Советом либо правительством республики вопрос об отмене неправомερных юридических актов или принятии новых законов либо иных государственных решений для защиты прав человека.

3. Не менее двух раз в год Народный Правозащитник представляет Верховному Совету доклад о соблюдении прав человека в Республике Крым.

Законодательный процесс

Статья 121

1. Право законодательной инициативы в Верховном Совете Крыма принадлежит депутатам Верховного Совета Крыма, постоянным комиссиям Верховного Совета Крыма и правительству республики.

2. Право законодательной инициативы принадлежит также Верховному суду, Арбитражному суду, Прокурору Республики Крым, Народному Правозащитнику только по вопросам, отнесенным Конституцией и законами Республики Крым к их ведению.

3. Право законодательной инициативы граждан Республики Крым реализуется в порядке, установленном Законом Республики Крым о референдуме.

Статья 122

1. Проекты законов и другие вопросы, включенные в повестку дня Верховного Совета, рассматриваются в его постоянных комиссиях и обсуждаются на пленарных заседаниях Верховного Совета.

2. Закон Республики Крым и постановление Верховного Совета счи-

таются принятыми, если за них проголосовало большинство депутатов Верховного Совета.

3. По решению Верховного Совета проекты законов могут быть вынесены на всенародное обсуждение или общекрымский референдум.

4. Подготовка проектов и процедура принятия законов определяются Регламентом Верховного Совета Крыма.

ГЛАВА 22. Исполнительная власть Республики

Правительство Крыма

Статья 123

1. Правительство Крыма является высшим органом исполнительной власти в республике, возглавляется Премьер-министром и ответственно перед Верховным Советом Крыма.

2. Премьер-министр является главой правительства и назначается на должность Верховным Советом Крыма по представлению Председателя Верховного Совета Крыма.

3. Правительство республики не реже одного раза в год или по требованию не менее одной трети депутатов Верховного Совета представляет отчет о своей деятельности.

4. Верховный Совет может выразить вотум недоверия правительству.

Статья 124

1. Правительство Крыма правомочно решать все вопросы, связанные с исполнением законов республики, а также проведением в жизнь иных решений, не входящих в компетенцию Верховного Совета.

2. Правительство Крыма в пределах своей компетенции вправе отменять акты министерств и центральных ведомств республики, других подведомственных ему органов, юридические акты местных органов исполнительной власти, если они приняты с нарушением Конституции и законов республики.

3. Правительство Крыма в пределах своей компетенции издает постановления и распоряжения, обязательные для исполнения на всей территории республики.

4. Руководители территориальных (в Республике Крым) органов исполнительной власти Украины, общегосударственных средств массовой информации в Крыму назначаются на должность по согласованию с Вер-

ховным Советом Крыма и Правительством Крыма.

5. Полномочия, структура и порядок деятельности Правительства Крыма определяются законом республики.

6. Правительство Крыма имеет Постоянное представительство в столице Украины – городе Киеве.

ГЛАВА 23. Местная власть и местное самоуправление

Статья 125

1. Органами местной власти и местного самоуправления на территории республики являются сельские, поселковые, районные, районные в городах, городские Советы и их исполнительные органы, избираемые в соответствии с законами Республики Крым.

Местное самоуправление включает в себя референдумы, общие собрания (сходы), а также иные формы прямой демократии и территориальной самоорганизации граждан.

2. Органы местного самоуправления наделяются собственными полномочиями, которые не могут быть изменены иначе как законом или договором. В пределах этих полномочий органы местного самоуправления осуществляют свои права и несут ответственность.

Статья 126

1. Органы местной власти и местного самоуправления в соответствии с Конституцией и законодательством республики решают все вопросы местного значения, исходя из интересов граждан, с учетом экономических, социальных, экологических и национально-культурных особенностей территории, а также общегосударственных интересов.

2. Полномочия органов местной власти и местного самоуправления определяются законом Республики Крым.

ГЛАВА 24. Судебная власть

Статья 127

1. Судебная власть в Республике Крым осуществляется в порядке, определяемом Конституцией и законами Украины. По вопросам, отнесенным к ведению Республики Крым, применяются Конституция и законы Республики Крым.

2. Правосудие в Республике Крым в соответствии с Конституцией и законами Украины вверяется только судам и осуществляется в порядке и формах гражданского, административного, арбитражного и уголовного судопроизводства.

3. Судебная власть обеспечивает защиту достоинства, прав, свобод и законных интересов граждан, иных лиц и участников правоотношений, является гарантом демократии, гражданского мира и справедливости в республике.

Статья 128

1. Судьи независимы и подчиняются только закону. Неприкосновенность судей и народных заседателей гарантируется законом. Им обеспечиваются все необходимые условия для беспрепятственного и справедливого исполнения своего дела.

2. Какое бы то ни было вмешательство в осуществление правосудия, равно как воздействие в какой бы то ни было форме на судей или народных заседателей с целью воспрепятствовать всестороннему, полному и объективному рассмотрению дела либо добиться вынесения заведомо незаконного и несправедливого судебного решения запрещается.

3. Судьи районных (городских), межрайонных (окружных) судов республики избираются Верховным Советом Крыма на десять лет. Судьи, впервые прошедшие конкурсный отбор, избираются на пять лет.

4. Судьи Верховного суда и Арбитражного суда республики избираются в порядке, определяемом законодательством Украины.

5. Председатель Верховного суда Крыма и Председатель Арбитражного суда Крыма назначаются на должности с согласия Верховного Совета Крыма.

Статья 129

1. В республике судебную власть осуществляют Верховный суд республики, районные (городские), межрайонные (окружные) суды, Арбитражный суд.

2. Создание в какой бы то ни было форме чрезвычайных судов не допускается.

3. Граждане республики участвуют в отправлении правосудия, осуществляя в нем права и обязанности народных заседателей Верховного суда республики, избираемых Верховным Советом Крыма на пять лет.

Статья 130

1. Судопроизводство в республике осуществляется в порядке, определяемом законодательством Украины, и на основании принципов равенства всех граждан перед законом и судом, состязательности и равноправия сторон.

2. Рассмотрение дел во всех судах открытое, кроме случаев, когда суд признает, что такое разбирательство может привести к разглашению государственной, профессиональной и коммерческой тайны, либо существует необходимость защитить от огласки частную жизнь граждан.

3. Лицам, участвующим в судопроизводстве, на любой его стадии обеспечивается защита достоинства, прав и законных интересов, в том числе посредством оказания профессиональной юридической помощи.

4. Решения судов обязательны для исполнения всеми государственными органами, объединениями граждан, должностными лицами и гражданами.

ГЛАВА 25. Прокуратура

Статья 131

1. Высший надзор за соблюдением законности на территории республики в соответствии с законодательством Украины осуществляется Генеральным прокурором Украины, Прокурором Республики Крым и подчиненными ему прокурорами.

2. На прокуратуру возлагается обязанность осуществлять уголовное преследование лиц в случаях посягательства ими на права и законные интересы граждан, общества и государства, поддерживать государственное обвинение в суде.

3. Прокурор Республики Крым назначается на должность Генеральным прокурором Украины по согласованию с Верховным Советом Крыма. Заместители Прокурора Республики Крым, прокуроры городов и районов Республики Крым назначаются Генеральным прокурором Украины по представлению Прокурора Республики Крым.

Статья 132

1. Прокуроры осуществляют свои полномочия независимо и подчиняются только закону. Неприкосновенность прокуроров гарантируется законом. Им обеспечиваются все необходимые условия для беспрепятственного и эффективного исполнения своего долга перед народом и государством.

2. Прокуроры не могут занимать какую-либо другую оплачиваемую должность, кроме научно-педагогической, а также состоять членами политических партий. Они не могут быть депутатами.

3. Организация и деятельность прокуратуры в Республике Крым определяются законом Украины.

РАЗДЕЛ VII ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ

Статья 133

1. Конституционный строй республики обеспечивается демократическими институтами общества, обязанностью государства, его органов, учреждений и должностных лиц всемерно охранять жизнь, права, свободы и достоинство граждан, национальных меньшинств и этнических групп.

2. Защита Основного Закона Республики Крым возлагается на республиканские органы и должностных лиц, которые в соответствии с настоящей Конституцией и законами призваны обеспечивать конституционный строй республики.

РАЗДЕЛ VIII ПРИНЯТИЕ И ВВЕДЕНИЕ В ДЕЙСТВИЕ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ, ПОРЯДОК ВНЕСЕНИЯ ИЗМЕНЕНИЙ И ДОПОЛНЕНИЙ В КОНСТИТУЦИЮ

Статья 134

Конституция Республики Крым принимается Верховным Советом большинством не менее двух третей голосов депутатов и вступает в действие после принятия закона Украины об утверждении Конституции Республики Крым.

Статья 135

1. Внесение изменений и дополнений в Конституцию осуществляется решением об этом не менее одной трети состава депутатов Верховного Совета либо в порядке народной инициативы - требованием, поддержанным подписями не менее одной десятой граждан Республики Крым,

имеющих избирательные права.

2. Закон о внесении изменений и дополнений в Конституцию республики принимается большинством не менее двух третей состава депутатов Верховного Совета и вступает в действие после утверждения Верховным Советом Украины.

Статья 136

1. Изменения и дополнения в Конституцию республики вносятся в форме поправок, которые включаются в ее текст.

2 Не могут быть внесены изменения и дополнения в Конституцию республики, если они направлены на ограничение неотъемлемых прав и свобод человека, против национального равенства и государственного единства республики.

3. Конституционные законы принимаются большинством не менее двух третей голосов депутатов Верховного Совета Крыма.

Собрание законодательства Республики Крым. - 1995. - N12. - Ст.977.

ДОКУМЕНТ №17

ЗАКОН УКРАЇНИ

“Про затвердження Конституції АР Крим”

Верховна Рада України постановляє:

1. Затвердити Конституцію Автономної Республіки Крим, прийняту на другій сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим 21 жовтня 1998 року.
2. Конституція Автономної Республіки Крим набирає чинності одночасно з набранням чинності цим Законом.
3. Встановити, що зміни до Конституції Автономної Республіки Крим приймаються Верховною Радою Автономної Республіки Крим і затверджуються Законом України.
4. Вважати таким, що втратив чинність з дня набрання чинності цим Законом, Закон України “Про Конституцію Автономної Республіки Крим” від 4 квітня 1996 року.
5. Цей закон підлягає опублікуванню в офіційних виданнях Верховної Ради України разом з текстом затвердженої Верховною Радою України Конституції Автономної Республіки Крим і набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України

Л.КУЧМА

м.Київ, 23 грудня 1998 року

№ 350-XIV

КОНСТИТУЦІЯ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ

Прийнята на другій сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим 21 жовтня 1998 року

Верховна Рада Автономної Республіки Крим відповідно до Конституції України, Закону України від 10 лютого 1998 року «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» і керуючись інтересами кримчан

ПРИЙМАЄ цю **КОНСТИТУЦІЮ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ**

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

ГЛАВА 1. Конституційні основи статусу та повноважень Автономної Республіки Крим, принципи і гарантії Автономної Республіки Крим

Стаття 1. Статус Автономної Республіки Крим, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим

1. Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

Автономна Республіка Крим здійснює також повноваження, делеговані законами України відповідно до Конституції України.

2. Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України і законами України, Конституцією Автономної Республіки Крим і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції.

3. Верховна Рада Автономної Республіки Крим є представницьким органом Автономної Республіки Крим і здійснює представницькі, нормотворчі, контрольні функції та повноваження в межах своєї компетенції.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим є виконавчим органом Автономної Республіки Крим і здійснює виконавчі функції та повноваження в межах своєї компетенції.

4. Організація і діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим ґрунтуються на поділі

повноважень між ними; підконтрольності, підзвітності і відповідальності перед Верховною Радою Автономної Республіки Крим як представницьким органом, що обирається безпосередньо громадянами, органів, що утворюються або формуються нею, посадових осіб, які обираються, призначаються або затверджуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим.

Стаття 2. Правові основи і гарантії статусу і повноважень Автономної Республіки Крим, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим

1. Правовою основою статусу і повноважень Автономної Республіки Крим, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим є Конституція України, закони України, Конституція Автономної Республіки Крим.

2. У разі протиріччя положень нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим Конституції України, законам України діють положення Конституції України, законів України.

Стаття 3. Основні принципи і гарантії Автономної Республіки Крим

1. Основними принципами Автономної Республіки Крим є:

народовладдя;

верховенство права;

конституційність;

дотримання та забезпечення прав і свобод людини та громадянина;

законність;

виборність;

колегіальність;

гласність;

поєднання інтересів Автономної Республіки Крим і загальнодержавних інтересів України.

2. Основними гарантіями Автономної Республіки Крим є:

правова, організаційна, фінансова, майнова, ресурсна самостійність у межах, встановлених Конституцією України, що забезпечує здійснення повноважень Автономної Республіки Крим;

врахування особливостей Автономної Республіки Крим, передбачених Конституцією України, органами державної влади України при прийнятті рішень, які стосуються Автономної Республіки Крим;

державні гарантії статусу і повноважень, права власності Автономної Республіки Крим;

судовий захист статусу і повноважень Автономної Республіки Крим.

Стаття 4. Конституція Автономної Республіки Крим, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим

1. Конституція Автономної Республіки Крим приймається на основі і відповідно до Конституції України.

2. Конституція Автономної Республіки Крим, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим публікуються державною мовою, а також російською і кримськотатарською мовами.

3. Норми Конституції Автономної Республіки Крим мають пряму дію.

4. Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим або їх положення, які суперечать Конституції Автономної Республіки Крим, не мають юридичної сили.

Такі акти можуть бути оскаржені в суд особами, права та інтереси яких порушено, та визнані судом недійсними, якщо інше не встановлено законом України.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим мають право скасувати свої акти цілком або частково.

5. Нормативно-правові акти, що стосуються прав та свобод людини і громадянина, встановлюють їх обов'язки, набирають чинності після обнародування їх в установленому порядку.

6. Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим є обов'язковими для виконання на території Автономної Республіки Крим.

Стаття 5. Контроль держави за відповідністю Конституції Автономної Республіки Крим і нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим і актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим Конституції України і законам України

1. Вирішення питань про відповідність Конституції Автономної Республіки Крим, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України здійснюється відповідно до Конституції України Конституційним Судом України.

2. З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

3. Акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим скасовуються Президентом України.

4. В Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України.

5. Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади здійснюють свої повноваження щодо Автономної Республіки Крим, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, республіканських органів Автономної Республіки Крим на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України.

Стаття 6. **Форми участі громадян у вирішенні питань, віднесених до компетенції Автономної Республіки Крим**

1. Громадяни України, які постійно проживають в Автономній Республіці Крим, вільно беруть участь у вирішенні питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим, як безпосередньо шляхом виборів і референдумів, так і через органи влади Автономної Республіки Крим.

2. В Автономній Республіці Крим може проводитися незалежна наукова, творча і громадська експертиза, яка здійснюється фахівцями відповідних галузей знань під час підготовки і прийняття рішень з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим.

3. Громадяни вільно реалізують право надсилати особисті або колективні (включаючи об'єднання громадян) звернення до органів влади Автономної Республіки Крим, установ, організацій і посадових осіб з питань, віднесених до їх компетенції, і в установленому законом порядку одержують від них відповіді, а також достовірну інформацію з питань, які зачіпають їхні права і законні інтереси.

4. Громадяни безперешкодно реалізують право оскарження в суді актів

і дій чи бездіяльності органів влади Автономної Республіки Крим, установ, організацій, посадових осіб, які порушують їхні права.

5. Ніхто не має права набувати або використовувати владні повноваження на порушення Конституції України, законів України, Конституції Автономної Республіки Крим, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

6. Кожен громадянин, іноземці і особи без громадянства, які проживають в Автономній Республіці Крим, несуть відповідальність за порушення Конституції України, законів України, Конституції Автономної Республіки Крим, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим у порядку, встановленому законами України.

ГЛАВА 2. Територія, символи і столиця Автономної Республіки Крим

Стаття 7. Територія Автономної Республіки Крим

1. Територія Автономної Республіки Крим визначається межами, які існували на 20 січня 1991 року — день проведення референдуму та на день набуття чинності Законом України про відновлення автономної республіки. При Верховній Раді Автономної Республіки Крим може бути створено і функціонувати Представництво міста Севастополя.

2. Територію Автономної Республіки Крим може бути змінено з урахуванням рішення республіканського (місцевого) референдуму та рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим відповідно до Конституції України.

3. Адміністративно-територіальними одиницями в Автономній Республіці Крим є район, місто, район у місті, селище, село та інші одиниці відповідно до Конституції України та законів України.

Питання утворення, зміни меж зазначених адміністративно-територіальних одиниць в Автономній Республіці Крим визначається законами України і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим у межах її компетенції.

Стаття 8. Символи Автономної Республіки Крим, столиця Автономної Республіки Крим

1. Автономна Республіка Крим має свої символи: Герб, Прапор і Гімн. Музика і текст Гімну, описи Герба і Прапора Автономної Республіки Крим,

а також порядок їх використання встановлюються нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2. Столицею Автономної Республіки Крим є місто Сімферополь. Особливості міста Сімферополя як столиці Автономної Республіки Крим визначаються Верховною Радою Автономної Республіки Крим на основі законів України.

ГЛАВА 3. Забезпечення прав і свобод громадян України, прав національностей в Автономній Республіці Крим

Стаття 9. Забезпечення прав і свобод громадян України в Автономній Республіці Крим

1. Права і свободи людини і громадянина в Автономній Республіці Крим встановлюються і гарантуються Конституцією України та законами України і відповідно до них - Конституцією Автономної Республіки Крим.

2. Конституція Автономної Республіки Крим і нормативно-правові акти органів влади Автономної Республіки Крим не можуть обмежувати права і свободи громадян, встановлені Конституцією України і законами України.

3. Основним завданням органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб є забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, гідних умов їх життя.

За рахунок коштів бюджету Автономної Республіки Крим нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим можуть встановлюватися додаткові форми соціальної допомоги, підтримки і захисту населення.

Стаття 10. Забезпечення функціонування і розвитку державної мови, російської, кримськотатарської та інших національних мов в Автономній Республіці Крим

1. В Автономній Республіці Крим поряд з державною мовою забезпечується функціонування і розвиток, використання і захист російської, кримськотатарської, а також мов інших національностей.

2. В Автономній Республіці Крим російська мова як мова більшості населення і прийнятна для міжнаціонального спілкування використовується в усіх сферах суспільного життя.

3. В Автономній Республіці Крим громадянам гарантується право вихо-

вання рідною мовою у дитячих дошкільних закладах, вивчення рідної мови, навчання рідною мовою в учбових закладах державної, республіканської і комунальної форм власності або через національні культурні товариства або в порядку, який визначається законодавством України і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим у межах її компетенції.

Стаття 11. Мова документів, які посвідчують статус громадянина в Автономній Республіці Крим

Відповідно до законодавства України в Автономній Республіці

Крим офіційні документи, які посвідчують статус громадянина, - паспорт, трудова книжка, документи про освіту, свідоцтво про народження, про шлюб та інші, — виконуються українською та російською мовами, а за клопотанням громадянина — і кримськотатарською мовою.

Стаття 12. Мова судочинства, нотаріального провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення, юридичної допомоги в Автономній Республіці Крим

Відповідно до чинного законодавства України в Автономній Республіці Крим як мова судочинства, нотаріального провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення, юридичної допомоги використовується українська або за клопотанням учасника відповідного провадження російська мова як мова більшості населення Автономної Республіки Крим.

Інші питання застосування мов у зазначених вище сферах діяльності в Автономній Республіці Крим регулюються законами України.

Стаття 13.-Мова роботи пошти і телеграфу, підприємств, установ, організацій сфері обслуговування в Автономній Республіці Крим

1. В Автономній Республіці Крим поштова і телеграфна кореспонденція від громадян, державних, республіканських, громадських та інших органів, підприємств, установ та організацій приймається для пересилки українською або російською мовами.

2. В усіх сферах обслуговування громадян (комунальне обслуговування, громадський транспорт, охорона здоров'я та інші) і підприємствах, установах та організаціях, які до них відносяться, використовуються українська чи російська мова або інша мова, прийнятна для сторін.

Стаття 14. Реалізація прав та інтересів громадян у сфері національної культури в Автономній Республіці Крим

1. В Автономній Республіці Крим забезпечується збереження багатоманітності культур, що склалися історично на Кримському півострові, створюються умови для їх рівноправного розвитку і взаємозбагачення.

2. Громадяни будь-якої національності, які проживають в Автономній Республіці Крим, для реалізації прав та інтересів у сфері національної культури можуть утворювати об'єднання, які представляють їхні законні інтереси.

3. Питання утворення і діяльності об'єднань громадян в Автономній Республіці Крим визначаються законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим у межах її компетенції.

4. В Автономній Республіці Крим громадянам усіх національностей, національно-культурним та іншим об'єднанням, організаціям і установам гарантується право на розвиток національних культурних традицій, святкування національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення своїх потреб у літературі, мистецтві, право на створення національних засобів масової інформації, видавництва, музеїв, театрів, кіностудій, інших національних, культурних і навчальних закладів згідно з Конституцією України і законами України.

5. В Автономній Республіці Крим громадянам будь-якої національності, національно-культурним товариствам і об'єднанням громадян забезпечується право на взаємовідносини у сфері культури.

Стаття 15. Пам'ятки історії і культури в Автономній Республіці Крим

Пам'ятки історії і культури в Автономній Республіці Крим охороняються законами України, їх статус встановлюється нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим в межах її компетенції.

ГЛАВА 4. Забезпечення безпечних і здорових умов життя населення. Охорона навколишнього природного середовища

Стаття 16. Забезпечення безпечних і здорових умов життя населення в Автономній Республіці Крим

Органи влади Автономної Республіки Крим розробляють і здійснюють

заходи і програми щодо забезпечення безпечних і здорових умов життя населення в Автономній Республіці Крим.

Органи влади Автономної Республіки Крим забезпечують організацію і розвиток охорони здоров'я, санаторно-курортного лікування і відпочинку.

Стаття 17. Охорона навколишнього природного середовища в Автономній Республіці Крим

1. В Автономній Республіці Крим забезпечується охорона природних комплексів, включаючи природно-заповідний фонд, курортні, рекреаційні, лікувально-оздоровчі, водозахисні та інші типи територій і об'єктів. Верховна Рада Автономної Республіки Крим щодо цих питань приймає рішення у межах повноважень, передбачених законодавством України.

2. Автономна Республіка Крим здійснює право на встановлення заповідного режиму стосовно територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення в Автономній Республіці Крим і здійснення заходів щодо їх збереження.

3. Автономна Республіка Крим розробляє і здійснює заходи і програми щодо забезпечення екологічної безпеки та екологічного балансу при використанні природних ресурсів на її території.

4. Автономна Республіка Крим здійснює комплекс заходів щодо оздоровлення навколишнього природного середовища, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та антропогенного характеру, щодо відновлення і збереження генетичного фонду рослинного і тваринного світу Автономної Республіки Крим.

5. Органи влади Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування реалізують право на здійснення екологічного контролю відповідно на території Автономної Республіки Крим або адміністративно-територіальних одиниць і вирішення в установленому законами України порядку питань зупинення або припинення екологічно небезпечної і шкідливої для здоров'я діяльності.

6. Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі нормотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності, що впливає на стан навколишнього природного середовища, а також на вимогу Верховної Ради Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим у порядку, передбаченому законами України.

ГЛАВА 5. Основні повноваження Автономної Республіки Крим

Стаття 18. Повноваження Автономної Республіки Крим

1. Віданню Автономної Республіки Крим підлягає:

1) прийняття відповідно до Конституції України Конституції Автономної Республіки Крим, нормативно-правових актів Автономної Республіки Крим, внесення змін і доповнень до них, роз'яснення порядку їх застосування, контроль за їх дотриманням;

2) нормативне регулювання і здійснення організаційно-розпорядчих повноважень з питань сільського господарства і лісів; меліорації і кар'єрів; громадських робіт, ремесел і промислів; благодійної діяльності; містобудування і житлового господарства; курортно-рекреаційної сфери; туризму, готельної справи, ярмарків; музеїв, бібліотек, театрів, інших установ культури, історико-культурних заповідників; транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів; мисливства, рибальства; санітарної і лікувальної служб та з інших питань, передбачених і делегованих законами України;

3) участь у формуванні і здійсненні основних принципів внутрішньополітичної, зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної діяльності України з питань, які стосуються Автономної Республіки Крим;

4) вирішення питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим, віднесених законодавством України до відання Автономної Республіки Крим;

5) визначення порядку організації та діяльності, повноважень органів влади Автономної Республіки Крим у межах повноважень, делегованих законами України;

6) призначення чергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим і вирішення інших питань організації та проведення виборів згідно з законодавством України;

7) призначення і проведення республіканських (місцевих) референдумів з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим;

8) участь у формуванні корпусу народних засідателів та присяжних відповідно до законів України;

9) здійснення повноважень, віднесених до відання Автономної Республіки Крим Земельним кодексом України, Кодексом України про надра, Водним кодексом України, Лісовим кодексом України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», іншими законами України;

10) управління майном, яке належить Автономній Республіці Крим;

11) відповідно до Конституції України, законів України визначення структури і пріоритетних напрямів розвитку економіки Автономної Республіки Крим, визначення напрямів та пріоритетів інвестиційної діяльності, надання пільг інвесторам, включаючи іноземних, вирішення інших питань інвестиційної діяльності; визначення пріоритетних напрямів і забезпечення розвитку науки і техніки; створення і забезпечення функціонування вільних економічних зон, ліцензування і квотування експорту продукції, яка виробляється в Автономній Республіці Крим; здійснення зовнішньоекономічної діяльності, здійснення господарської діяльності в межах виключної (морської) економічної зони, за погодженням з Кабінетом Міністрів України участь в регулюванні мита та податків на імпорتنі товари, які завозяться в Автономну Республіку Крим, з метою захисту власного товаровиробника та власного ринку;

12) розробка і затвердження програм соціально-економічного, культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони навколишнього природного середовища в Автономній Республіці Крим відповідно до загальнодержавних програм та їх реалізація;

13) складання, затвердження, виконання бюджету Автономної Республіки Крим;

зарахування відповідно до Конституції України і законів України до бюджету Автономної Республіки Крим податків та зборів, які збираються на території Автономної Республіки Крим, за винятком місцевих, з подальшою передачею до Державного бюджету України коштів для загальнодержавних витрат;

14) згідно із законодавством України встановлення доходів, які формують бюджет Автономної Республіки Крим, забезпечення його виконання, проведення експериментів у сфері оподаткування, встановлення місцевих податків та зборів, а також патентування

окремих видів діяльності, здійснення інших, передбачених законами України, повноважень у сфері бюджету і оподаткування;

фінансова самостійність Автономної Республіки Крим гарантується закріпленням законами України за доходною частиною бюджету Автономної Республіки Крим на стабільній основі загальнодержавних податків і зборів, які зараховуються в повному обсязі до бюджету Автономної Республіки Крим і є достатніми для здійснення повноважень Автономної Республіки Крим та забезпечення життєвого рівня громадян і населення в цілому не нижче соціальних стандартів і потреб, що визначаються законами України; міжбюджетні відносини Державного бюджету України і бюджету Автономної Республіки Крим, що регулюють розподіл і перерозподіл бюджетних коштів для збалансування бюджету автономної республіки на рівні, необхідному для забезпечення і здійснення повноважень Автономної Республіки Крим, а також життєвого рівня населення не нижче соціальних стандартів і потреб, визначаються відповідно до законів України;

15) визначення статусу місцевостей як курортів, встановлення зон санітарної охорони курортів; визначення напрямів та пріоритетів, а також вирішення питань організації і розвитку туристичної і курортно-рекреаційної галузей; здійснення виключного права Автономної Республіки Крим на надання пільг щодо оподаткування та інших платежів, які встановлюються Автономною Республікою Крим, у даних галузях підприємствам, установам і організаціям будь-якої форми власності, які розташовані або здійснюють діяльність на території Автономної Республіки Крим;

16) вирішення питань екологічної безпеки, раціонального використання, охорони, відновлення землі і природних ресурсів, оголошення карантину і зон стихійного лиха відповідно до законів України;

розробка, затвердження і реалізація програм забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання, охорони, відтворення землі та природних ресурсів;

зарахування до бюджету Автономної Республіки Крим у повному обсязі спеціальних та інших платежів, які стягуються за користування землею та іншими природними ресурсами згідно з законодавством України;

визначення згідно з законодавством України нормативів щодо розподілу зазначених коштів між республіканським і місцевими бюджетами;

здійснення виключного права Автономної Республіки Крим на надання передбачених законодавством України пільг щодо названих вище платежів, які підлягають зарахуванню відповідно до законодавства України до бюджету Автономної Республіки Крим;

17) з урахуванням особливостей Автономної Республіки Крим, визначених Конституцією України, і відповідно до Конституції Автономної Республіки Крим підготовка, затвердження і реалізація програм і вирішення питань забезпечення функціонування і розвитку української як державної, російської, кримськотатарської та інших національних мов, організації і розвитку освіти, науки і культури, охорони і використання пам'яток історії і культури, організації та здійснення діяльності по забезпеченню безпечних і здорових умов життя населення, організації та розвитку охорони здоров'я, фізичної культури і спорту;

18) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної і громадянської згоди, сприяння охороні правопорядку і громадської безпеки, здійснення щодо зазначених питань повноважень, передбачених законами України;

19) ініціювання введення надзвичайного стану і встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або окремих її місцевостях;

20) розробка і проведення науково обгрунтованої демографічної політики, регулювання і розвиток містобудування, житлового та комунального господарства;

21) участь у розробці та реалізації державних програм України повернення депортованих з Криму громадян;

22) затвердження символіки, заснування Грамоти і Почесної грамоти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, почесних звань та інших відзнак Автономної Республіки Крим;

23) участь у формуванні інформаційної політики і використанні інформаційного простору на території Автономної Республіки Крим;

24) організація статистики в Автономній Республіці Крим у межах її відання;

25) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим і законами України.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим як представницький орган автономної республіки здійснює права власника на землю і природні ресурси в межах території Автономної Республіки Крим, за винятком земель і природних ресурсів, віднесених до загальнодержавної власності, власності місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб.

3. Автономна Республіка Крим у межах своїх повноважень має право вступати у відносини з іншими регіонами України, а також з органами влади, підприємствами, установами, організаціями та об'єднаннями громадян інших держав та їх регіонів, з міжнародними організаціями у галузі економіки, науки, освіти, охорони навколишнього природного середовища і природокористування, у соціально-культурній сфері.

Зазначені повноваження здійснюються у рамках загальнодержавної зовнішньої та внутрішньої політики України.

Стаття 19. Право на звернення до Конституційного Суду України

Верховна Рада Автономної Республіки Крим здійснює право на звернення до Конституційного Суду України щодо питань, передбачених Конституцією та законами України.

Стаття 20. Представництва Автономної Республіки Крим

Автономна Республіка Крим має Постійне представництво в столиці України місті Києві, а також представництва з питань економічного, соціального, культурного та іншого співробітництва в регіонах, для реалізації угод, укладених з ними Автономною Республікою Крим у межах своєї компетенції.

РОЗДІЛ III

ВЕРХОВНА РАДА АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ, РАДА МІНІСТРІВ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ. ПРАВОСУДДЯ І ПРОКУРАТУРА В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ

ГЛАВА 6. Верховна Рада Автономної Республіки Крим

Стаття 21. Статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим

Верховна Рада Автономної Республіки Крим є представницьким органом Автономної Республіки Крим, який представляє інтереси громадян, спільні інтереси населення, територіальних громад, місцевого самоврядування, Автономної Республіки Крим у цілому, і здійснює свої повноваження з метою сприяння і забезпечення реалізації їх прав і законних інтересів, а також вирішення питань збалансованого соціально-економічного, культурного та іншого розвитку Автономної Республіки Крим.

Стаття 22. Склад і термін повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Верховна Рада Автономної Республіки Крим складається з 100 депутатів, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Термін повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим - чотири роки.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим є повноважною за умови обрання не менше двох третин від її загального складу.

Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим попереднього скликання припиняються з моменту відкриття першої сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим нового скликання.

Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим можуть бути припинені Верховною Радою України достроково на підставах та у порядку, визначених Конституцією України.

2. Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, його перший заступник і заступник, голови постійних комісій Верховної Ради Автономної Республіки Крим здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Стаття 23. Депутат Верховної Ради Автономної Республіки Крим

Депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим може бути громадянин України, який має право голосу, досяг на день виборів 18 років і проживає в Україні не менше п'яти років.

Не може бути обраним до Верховної Ради Автономної Республіки Крим громадянин, який має судимість за скоєння умисного злочину, якщо цю судимість не погашено і не знято в установленому законом порядку.

Депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які працюють на постійній основі, не можуть суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової і творчої в позаробочий час, входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Організація і проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим визначаються законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції.

Статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим визначається відповідним законом України.

Стаття 24. Здійснення повноважень депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим

Депутат Верховної Ради Автономної Республіки Крим має всю повноту прав, які забезпечують його активну участь у діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим та її органів, виконує їх доручення.

Депутат зобов'язаний брати участь у роботі Верховної Ради Автономної Республіки Крим та її органів, дотримувати Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим, законів України і нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

На час проведення засідань Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постійних комісій, а також для здійснення інших повноважень, передбачених законами України та Конституцією Автономної Республіки Крим, депутат звільняється від виконання виробничих або службових обов'язків з відшкодуванням йому середньої заробітної плати за основним місцем роботи та інших витрат, пов'язаних з депутатською діяльністю, за рахунок коштів бюджету Автономної Республіки Крим.

Повноваження депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради

Автономної Республіки Крим.

Повноваження депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим припиняються достроково в порядку і випадках, передбачених законами України.

Стаття 25. Сесія Верховної Ради Автономної Республіки Крим

Діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим здійснюється сесійно і складається з пленарних засідань Верховної Ради Автономної Республіки Крим і засідань її органів. Верховна Рада Автономної Республіки Крим збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після обрання не менше двох третин від встановленої кількості депутатів.

Першу сесію відкриває і веде до обрання Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим голова виборчої комісії Автономної Республіки Крим.

Порядок діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим, її органів та посадових осіб визначається Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим, Регламентом Верховної Ради Автономної Республіки Крим і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим у межах її повноважень.

Стаття 26. Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Верховна Рада Автономної Республіки Крим вирішує питання, віднесені Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим і законами України до відання Автономної Республіки Крим, за винятком тих, щодо яких рішення приймаються республіканським (місцевим) референдумом або Радою міністрів Автономної Республіки Крим та іншими органами виконавчої влади Автономної Республіки Крим.

2. До компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим відносяться:

1) прийняття Конституції Автономної Республіки Крим та подання її на затвердження Верховної Ради України, нормативно-правових актів, внесення в установленому порядку змін і доповнень до них, роз'яснення порядку їх застосування; визначення порядку і забезпечення контролю за виконанням Конституції Автономної Республіки Крим і нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим в межах її компетенції;

2) призначення чергових виборів депутатів Верховної Ради Авто-

номної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим;

3) прийняття рішення про проведення республіканського (місцевого) референдуму;

4) визначення порядку управління майном, яке належить Автономній Республіці Крим;

5) визначення порядку управління майном, яке знаходиться на балансі Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

6) визначення переліку майна Автономної Республіки Крим, яке підлягає і яке не підлягає приватизації;

7) затвердження бюджету Автономної Республіки Крим і внесення змін до нього, контроль за його виконанням, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

утворення Рахункової палати Верховної Ради Автономної Республіки Крим для здійснення контролю від імені Верховної Ради Автономної Республіки Крим за використанням коштів бюджету Автономної Республіки Крим органами виконавчої влади; призначення на посаду і звільнення з посади голови Рахункової палати Верховної Ради Автономної Республіки Крим за поданням Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

8) встановлення податків і пільг щодо оподаткування згідно з законами України;

9) за пропозицією Ради міністрів Автономної Республіки Крим прийняття рішень про випуск місцевих позик;

10) за пропозицією Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначення порядку утворення цільових (у тому числі валютних) фондів; затвердження положень про ці фонди; контроль за використанням коштів зазначених фондів; затвердження звітів про використання зазначених фондів;

11) за поданням Ради міністрів Автономної Республіки Крим затвердження програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного і культурного розвитку; раціонального природокористування, охорони навколишнього природного середовища відповідно до загальнодержавних програм, внесення змін до них і контроль за їх виконанням;

12) вирішення питань адміністративно-територіального устрою

згідно з законами України; визнання статусу місцевостей як курортів, встановлення зон санітарної охорони курортів, вирішення питань організації і розвитку курортно-рекреаційної сфери і туризму;

13) у межах компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим вирішення питань забезпечення прав і свобод громадян, національної згоди, сприяння охороні правопорядку і громадської безпеки;

14) у межах компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим вирішення питань щодо забезпечення функціонування і розвитку державної, російської, кримськотатарської та інших національних мов і культур в Автономній Республіці Крим, охорони і використання пам'яток історії та культури, визначення мови роботи і діловодства республіканських органів;

15) участь у формуванні основних принципів внутрішньополітичної, зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної діяльності України з питань, що стосуються інтересів Автономної Республіки Крим;

16) обрання Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, його першого заступника і заступника, звільнення їх з посад;

17) утворення Президії Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постійних і тимчасових комісій Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обрання голів постійних і тимчасових комісій;

18) затвердження Регламенту Верховної Ради Автономної Республіки Крим, внесення змін і доповнень до нього;

19) утворення апарату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження його структури, чисельності і кошторису витрат на його утримання; визначення порядку організації та діяльності апарату; призначення на посади і звільнення з посад за поданням Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим керівника Секретаріату і керуючого справами Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

20) призначення на посаду і звільнення з посади за поданням Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим згідно з Конституцією України і законами України;

21) призначення за поданням Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим заступників Голови Ради міністрів Автономної

Республіки Крим, міністрів, голів республіканських комітетів Автономної Республіки Крим;

22) затвердження за поданням Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим структури і чисельності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, її апарату і кошторису витрат на їх утримання;

23) утворення і ліквідація за пропозицією Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим в межах коштів, передбачених бюджетом Автономної Республіки Крим;

24) звільнення з посад на підставі та у порядку, передбачених Конституцією України і законами України, Конституцією Автономної Республіки Крим, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, членів Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

25) заслуховування інформації про діяльність, погодження призначення на посади і звільнення з посад начальника Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму, начальника Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, генерального директора Державної телерадіокомпанії «Крим»; погодження призначення на посаду Прокурора Автономної Республіки Крим;

26) зупинення дії постанов і розпоряджень Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань виконання державних функцій і повноважень у випадках, якщо вони суперечать Конституції України і законам України, актам Президента України і Кабінету Міністрів України, Конституції Автономної Республіки Крим і нормативно-правовим актам Верховної Ради Автономної Республіки Крим, з одночасним зверненням до Президента України про їх скасування;

скасування постанов і розпоряджень Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим, у випадку, якщо вони суперечать Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим, законам України і нормативно-правовим актам Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

27) ініціювання введення надзвичайного стану і встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або окремих її місцевостях у випадках, передбачених законодавством України;

28) заслуховування звітів Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим і членів Ради міністрів Автономної Республіки Крим, не більше двох разів на рік;

29) прийняття рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим про звільнення з посади Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, інших членів Ради міністрів Автономної Республіки Крим у зв'язку з висловленням недовіри;

у разі прийняття рішення про звільнення з посади Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим у зв'язку з висловленням недовіри простою більшістю голосів депутатів від загального складу Верховної Ради Автономної Республіки Крим звільнення Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим з посади відбувається у порядку, передбаченому Конституцією України;

відповідно до Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» у разі прийняття рішення про звільнення з посади Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим у зв'язку з висловленням недовіри двома третинами голосів депутатів від загального складу Верховної Ради Автономної Республіки Крим Президент України дає згоду на звільнення з посади Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

30) заснування республіканських засобів масової інформації;

31) вирішення у межах повноважень, наданих Верховній Раді Автономної Республіки Крим Конституцією України і законами України, питань, що стосуються земельних відносин, використання природних ресурсів, розмірів плати за використання природних ресурсів, розмірів плати за користування ними та інших;

32) затвердження символіки, заснування Грамоти і Почесної грамоти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, почесних звань та інших відзнак Автономної Республіки Крим згідно з законодавством України;

33) заслуховування звітів комісій, керівників органів, які утворює, обирає і формує Верховна Рада Автономної Республіки Крим, та посадових осіб, яких вона призначає, обирає або затверджує;

34) згідно з Законом України про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим розгляд запитів депутатів, прийняття рішень щодо запитів;

35) прийняття відповідно до законів України рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду Автономної Республіки Крим та інших територій, які підлягають особливій охороні, про оголошення природних та інших об'єктів, що мають історичну, культурну, екологічну або наукову цінність, пам'ятками історії або культури, які охороняються законом;

36) визначення порядку укладення і затвердження договорів і угод від імені Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим, затвердження договорів і угод.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим здійснює інші повноваження, віднесені до її відання Конституцією України і законами України, а також ті, що віднесені до її відання Конституцією Автономної Республіки Крим і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим в межах її компетенції.

Стаття 27. Порядок прийняття Конституції Автономної Республіки Крим, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Верховна Рада Автономної Республіки Крим більшістю голосів депутатів від їх загального складу приймає Конституцію Автономної Республіки Крим, зміни і доповнення до неї, які набирають чинності після затвердження їх Верховною Радою України та опублікування.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим щодо питань, які мають нормативно-правовий характер, приймає постанови.

3. Питань організаційно-розпорядчого характеру Верховна Рада Автономної Республіки Крим приймає рішення.

3. Постанови і рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймаються на її засіданні відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів депутатів від загального складу Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

4. Право внесення проектів нормативно-правових актів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим належить депутатам Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які реалізують його індивідуально або колективно, а також Раді міністрів Автономної Республіки Крим.

5. Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим підписуються Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим протягом 14 днів після їх прийняття і набирають чинності у порядку,

встановленому Конституцією Автономної Республіки Крим і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Стаття 28. Відповідність нормативно-правових актів Автономної Республіки Крим Конституції України і законам України

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань відання Автономної Республіки Крим повинні відповідати Конституції України, законам України.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань виконання делегованих відповідно до Конституції України державних виконавчих функцій і повноважень на території Автономної Республіки Крим приймаються згідно з Конституцією України і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Стаття 29. Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. На першій сесії Верховна Рада Автономної Республіки Крим шляхом таємного голосування з використанням бюлетенів обирає з числа депутатів Голову Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2. Голова Верховної Ради представляє Верховну Раду Автономної Республіки Крим у відносинах з Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральними та місцевими органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, громадянами, їх об'єднаннями; посадовими особами та органами інших держав, їх регіонів, об'єднань громадян, установ, організацій; з міжнародними організаціями; організує діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

3. Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим:

1) веде засідання Верховної Ради Автономної Республіки Крим та її Президії, забезпечує підготовку засідань і організує контроль за виконанням рішень і постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішень її Президії;

2) пропонує кандидатури на посади першого заступника і заступника Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, голів постійних комісій Верховної Ради Автономної Республіки Крим та на інші посади, передбачені чинним законодавством;

3) затверджує за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки

Крим штатний розпис апарату в межах кошторису витрат Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

4) здійснює загальне керівництво підготовкою питань, які підлягають розгляду Верховною Радою Автономної Республіки Крим;

5) підписує нормативно-правові та інші акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, договори та угоди з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим, у порядку, який визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим відповідно до законів України;

6) представляє Верховній Раді Автономної Республіки Крим кандидатуру для призначення на посаду Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

7) вручає Грамоту і Почесну грамоту Верховної Ради Автономної Республіки Крим та її Президії, інші відзнаки Автономної Республіки Крим;

8) скликає позачергову сесію Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

9) представляє кандидатури на посади керівника Секретаріату і керуючого справами Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

10) погоджує призначення на посади і звільнення з посад заступників начальника Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму, начальників міських і районних відділів внутрішніх справ Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму; заступників начальника Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим; голови і заступників голови Державної податкової адміністрації в Автономній Республіці Крим і керівників районних і міських державних податкових інспекцій в Автономній Республіці Крим; начальника і заступників начальника управління податкової міліції в Автономній Республіці Крим; начальника і заступників начальника Контрольно-ревізійного управління в Автономній Республіці Крим; начальника і заступників начальника Кримської регіональної митниці; директора Радіотелевізійного передавального центру; голови Фонду майна Автономної Республіки Крим.

Інші повноваження і порядок діяльності Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також його першого заступника і заступника визначаються відповідно до Конституції України, законів

України, Конституції Автономної Республіки Крим, Регламенту Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

4. Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим підзвітний Верховній Раді Автономної Республіки Крим і відповідальний перед нею. Його може бути звільнено з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим, якщо за це проголосувало більше половини депутатів від загального складу Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Порядок дострокового звільнення з посади Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим визначається законами України, Конституцією Автономної Республіки Крим і Регламентом Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

5. Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим виконує свої обов'язки до відкриття першої сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим нового скликання, крім випадків дострокового припинення повноважень Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

6. Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень видає розпорядження.

Стаття 30. Президія Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Для координації роботи органів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сприяння депутатам у виконанні ними своїх обов'язків, підготовки сесій і реалізації інших повноважень утворюється Президія Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2. До Президії Верховної Ради Автономної Республіки Крим входять за посадою Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, його перший заступник і заступник, голови постійних комісій Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

3. Очолює Президію Верховної Ради Автономної Республіки Крим Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

4. Порядок діяльності Президії Верховної Ради Автономної Республіки Крим визначається згідно з Конституцією України, законами України, Конституцією Автономної Республіки Крим, Регламентом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та іншими нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Стаття 31. Повноваження Президії Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Президія Верховної Ради Автономної Республіки Крим:

- 1) скликає сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим і організує їх підготовку;
- 2) формує проект порядку денного і вносить його на затвердження сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 3) координує роботу органів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 4) забезпечує реєстрацію і офіційне оприлюднення нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 5) засновує Почесну грамоту Президії Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2. Президія Верховної Ради Автономної Республіки Крим здійснює інші організаційні повноваження, передані їй нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

3. Не рідше одного разу на рік Президія Верховної Ради Автономної Республіки Крим звітує перед Верховною Радою Автономної Республіки Крим про виконану роботу.

Стаття 32. Постійні, тимчасові комісії та інші органи Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Постійні та тимчасові комісії Верховної Ради Автономної Республіки Крим є органами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які обираються з числа її депутатів для вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, які відносяться до її відання, здійснення контролю за виконанням постанов і рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2. Повноваження і порядок діяльності постійних і тимчасових комісій визначаються Регламентом Верховної Ради Автономної Республіки Крим і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

3. З метою забезпечення контролю за дотриманням законодавства України про приватизацію Верховна Рада Автономної Республіки Крим утворює Контрольну комісію Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань приватизації.

4. З питань, віднесених до її компетенції, Верховна Рада Автономної Республіки Крим утворює інші органи, визначає організацію, повноважен-

ня і порядок їх діяльності.

Стаття 33. Статус виборних посадових осіб Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Виборні посади Верховної Ради Автономної Республіки Крим відносяться до відповідних категорій посад державних службовців у порядку, встановленому Законом України «Про державну службу».

2. Оплата праці виборних посадових осіб Верховної Ради Автономної Республіки Крим здійснюється за рахунок коштів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим.

Стаття 34. Фінансування і кошторис витрат Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Фінансування витрат на забезпечення діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим передбачається окремим рядком у бюджеті Автономної Республіки Крим.

2. Кошторис витрат, пов'язаних з діяльністю Верховної Ради Автономної Республіки Крим та її органів, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затверджується Верховною Радою Автономної Республіки Крим.

ГЛАВА 7. Рада міністрів Автономної Республіки Крим

Стаття 35. Загальні положення

1. Рада міністрів Автономної Республіки Крим як орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим самостійно здійснює виконавчі функції і повноваження з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим і законами України.

2. Рада міністрів Автономної Республіки Крим формується Верховною Радою Автономної Республіки Крим на термін її повноважень, відповідальна перед нею і очолюється Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

3. Рада міністрів Автономної Республіки Крим виконує також державні виконавчі функції і повноваження, делеговані законами України відповідно до Конституції України.

З метою забезпечення виконання делегованих державних виконавчих функцій і повноважень Автономній Республіці Крим передаються фінансові, матеріальні кошти й об'єкти державної власності, необхідні для виконання зазначених повноважень.

Організація, порядок виконання зазначених функцій і повноважень республіканськими органами Автономної Республіки Крим визначаються нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

4. Законами України та прийнятими на їх основі та на їх виконання нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та Верховної Ради Автономної Республіки Крим можуть визначатися окремі умови виконання делегованих державних виконавчих функцій і повноважень, реалізації загальнодержавних і регіональних програм; координуватися діяльність у боротьбі з катастрофами, стихійними лихами, епідеміями та епізоотіями, щодо ліквідації їх наслідків, природокористування, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, безпечних і здорових умов життя населення, охорони пам'яток історії та культури, організації та розвитку освіти, науки і культури, фізичної культури та спорту, забезпечення правопорядку і громадської безпеки, здійснення спільних проектів у регіоні, а також вирішення інших питань, віднесених до компетенції виконавчих органів.

5. З питань виконання державних функцій і повноважень Рада міністрів Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, його заступники, керівники відповідних міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим підзвітні і підконтрольні Кабінету Міністрів України, а керівники місцевих державних адміністрацій - Раді міністрів Автономної Республіки Крим.

Стаття 36. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим

1. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим представляє Раді міністрів Автономної Республіки Крим у відносинах з Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральними та місцевими органами виконавчої влади України, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, громадянами, їх об'єднаннями, посадовими особами; органами інших держав, їх регіонів, об'єднань громадян, установ, організацій; з міжнародними організаціями; організовує діяльність Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

2. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим:

1) веде засідання Ради міністрів Автономної Республіки Крим, забезпечує підготовку засідань і організує контроль за виконанням актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

2) подає Верховній Раді Автономної Республіки Крим кандидатури для призначення на посади заступників Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, міністрів, голів республіканських комітетів;

3) затверджує штатний розпис міністерств, республіканських комітетів, апарату Ради міністрів у межах чисельності і кошторису витрат, затверджених Верховною Радою Автономної Республіки Крим;

4) здійснює загальне керівництво підготовкою питань, які підлягають розгляду на засіданнях Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

5) підписує постанови, рішення і розпорядження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, договори, угоди в межах своїх повноважень;

6) вручає Почесну грамоту Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

7) погоджує призначення на посади і звільнення з посад заступників начальника Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму, начальників міських і районних відділів внутрішніх справ Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму; заступників начальника Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим; голови і заступників голови Державної податкової адміністрації в Автономній Республіці Крим і керівників районних і міських державних податкових інспекцій в Автономній Республіці Крим; начальника і заступників начальника управління податкової міліції в Автономній Республіці Крим; начальника і заступників начальника Контрольно-ревізійного управління в Автономній Республіці Крим; начальника і заступників начальника Кримської регіональної митниці; директора Радіотелевізійного передавального центру.

Інші повноваження і порядок діяльності Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також його заступників визначаються відповідно до Конституції України, законів України, Конституції Автономної Республіки Крим.

Стаття 37. Призначення на посади і звільнення з посад Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, його заступників, міністрів, голів республіканських комітетів Автономної Республіки Крим, їх звіти

1. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за поданням Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим і за погодженням з Президентом України.

2. Заступники Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, міністри і голови республіканських комітетів Автономної Республіки Крим призначаються на посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за поданням Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

3. Керівники місцевих державних адміністрацій в Автономній Республіці Крим призначаються на посади і звільняються з посад Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України, погодженим з Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Постійним представником Президента України в Автономній Республіці Крим.

4. Рада міністрів Автономної Республіки Крим не більше двох разів на рік подає Верховній Раді Автономної Республіки Крим звіт про свою діяльність у цілому (комплексний), а також щокварталу подає письмову інформацію про стан справ у соціально-економічній, культурній та інших сферах Автономної Республіки Крим.

5. Верховна Рада Автономної Республіки Крим за пропозицією Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, або не менше п'яти постійних комісій, або однієї третини депутатів від загального складу Верховної Ради Автономної Республіки Крим має право не більше двох разів на рік заслуховувати звіт з окремого напрямку діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, звіти окремих міністерств, республіканських комітетів Автономної Республіки Крим про свою діяльність.

6. Зі звітом про діяльність Ради міністрів Автономної Республіки Крим у цілому виступає Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим або особа, що виконує його обов'язки.

Зі звітом про діяльність Ради міністрів Автономної Республіки Крим з окремих напрямів виступає заступник Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, який курирує відповідні питання. Зі звітом про діяльність міністерства або республіканського комітету Автономної Республіки Крим

виступає міністр або голова республіканського комітету Автономної Республіки Крим, або особи, які виконують їх обов'язки.

7. Якщо за результатами звіту діяльність Ради міністрів Автономної Республіки Крим у цілому буде визнана Верховною Радою Автономної Республіки Крим незадовільною, Верховна Рада Автономної Республіки Крим має право в порядку, передбаченому Конституцією України, прийняти рішення:

про відставку (припинення повноважень) Ради міністрів Автономної Республіки Крим у зв'язку з висловленням недовіри;

про звільнення з посади Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим у зв'язку з висловленням недовіри.

Якщо за результатами звіту робота з окремих напрямів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим або окремих міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим буде визнана Верховною Радою Автономної Республіки Крим незадовільною, Верховна Рада Автономної Республіки Крим має право в порядку, передбаченому Конституцією України, прийняти рішення про звільнення заступника Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, міністра або голови республіканського комітету Автономної Республіки Крим у зв'язку з висловленням недовіри.

8. Верховна Рада Автономної Республіки Крим може висловити недовіру Голові Ради міністрів Автономної Республіки Крим або окремим членам Ради міністрів Автономної Республіки Крим у зв'язку з неналежащим виконанням ними своїх обов'язків, порушенням Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим, законів України, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Стаття 38. Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим

1. Рада міністрів Автономної Республіки Крим здійснює виконавчі функції та повноваження з питань, віднесених до самостійного відання Автономної Республіки Крим, а також здійснює державні виконавчі функції, делеговані відповідно до Конституції України.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим виконує інші функції та повноваження, передбачені Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим, законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим у межах її компетенції.

2. Рада міністрів Автономної Республіки Крим здійснює виконавчі

функції і повноваження, віднесені до самостійного відання Автономної Республіки Крим, з питань:

- розвитку економіки;
- планування економічного і соціального розвитку;
- фінансової, кредитної та цінової політики;
- промисловості;
- паливно-енергетичного комплексу;
- сільського господарства;
- землеустрою;
- лісового господарства;
- водогосподарського будівництва і зрошуваного землеробства;
- організації і розвитку курортно-рекреаційної сфери і туризму;
- управління санаторно-курортними і туристичними комплексами Автономної Республіки Крим;
- зовнішньоекономічної діяльності та зовнішніх зв'язків;
- транспорту, зв'язку і дорожнього будівництва;
- житлово-комунального господарства і благоустрою, архітектури і містобудування;
- торговельного і побутового обслуговування населення;
- організації та розвитку освіти, науки, культури, мистецтва, охорони пам'яток історії та культури;
- поліграфії та видавничої справи;
- охорони навколишнього природного середовища;
- організації та забезпечення безпечних і здорових умов життя населення, організації та розвитку охорони здоров'я, фізичної культури і спорту;
- праці, її оплати, умов і охорони праці, соціальних питань та зайнятості населення, соціального захисту населення;
- забезпечення законності, охорони громадського порядку і прав громадян; міжнаціональних відносин;
- молодіжної політики, охорони материнства і дитинства;
- управління майном Автономної Республіки Крим у порядку, визначеному Верховною Радою Автономної Республіки Крим.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим здійснює управління майном, яке знаходиться на балансі Ради міністрів Автономної Республіки Крим, засновує друкований орган Ради міністрів Автономної Республіки Крим, здійснює інші повноваження, передбачені Конституцією Автономної Республіки Крим, законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийнятими в межах її компетенції.

3. Відносини органів влади Автономної Республіки Крим з підприємствами, установами та організаціями, які перебувають у власності Автономної Республіки Крим, будуються на основі їх підзвітності і підконтрольності органам влади Автономної Республіки Крим у межах і формах, передбачених законами України і відповідно до них Конституцією Автономної Республіки Крим, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийнятими в межах її компетенції.

4. Відносини органів влади Автономної Республіки Крим з підприємствами, установами і організаціями інших форм власності, а також з тими, які не перебувають в її управлінні, будуються на договірній і податковій основі та здійснюються в межах і формах, передбачених законодавством України.

З питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим, підприємства, установи і організації, які не належать Автономній Республіці Крим, зобов'язані надавати відповідну інформацію на вимогу органів влади Автономної Республіки Крим.

5. Рада міністрів Автономної Республіки Крим забезпечує взаємодію органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим з правоохоронними органами з питань громадської безпеки, охорони правопорядку і дотримання законності.

6. Рада міністрів Автономної Республіки Крим у межах своєї компетенції має право скасовувати акти міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим, інших підвідомчих їй органів, а з питань виконання державних функцій і повноважень - також акти місцевих державних адміністрацій, якщо вони прийняті з порушенням Конституції України, законів України, актів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України.

7. Повноваження, порядок організації та діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим, законами України і нормативно-

правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

8. Рада міністрів Автономної Республіки Крим у межах своєї компетенції видає постанови, рішення і розпорядження, обов'язкові до виконання на всій території республіки.

У порядку, який визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим укладає договори та угоди з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим.

ГЛАВА 8. Правосуддя та органи прокуратури в Автономній Республіці Крим

Стаття 39. Правосуддя в Автономній Республіці Крим

Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється на основі та згідно з Конституцією України і законами України.

Судами України застосовуються Конституція Автономної Республіки Крим, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим у випадках, передбачених законами України.

Стаття 40. Суди в Автономній Республіці Крим

Суди, які діють на території Автономної Республіки Крим, входять до єдиної системи органів судової влади України.

Автономна Республіка Крим бере участь в забезпеченні діяльності судів, які діють на території Автономної Республіки Крим, здійснює інші повноваження у випадках, передбачених законами України.

Стаття 41. Організація і діяльність органів прокуратури в Автономній Республіці Крим

1. Організація і діяльність органів прокуратури в Автономній Республіці Крим визначаються Конституцією України і законами України.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим має право заслуговувати інформацію Прокурора Автономної Республіки Крим і порушувати питання про його звільнення з посади перед Генеральним прокурором України.

РОЗДІЛ IV

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ

ГЛАВА 9. Здійснення місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим

Стаття 42. Правові основи місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим

1. Місцеве самоврядування в Автономній Республіці Крим здійснюється згідно з Конституцією України і законами України.

2. Відповідно до Конституції України законами України Автономній Республіці Крим можуть делегуватися повноваження щодо забезпечення збалансованого соціально-економічного і культурного розвитку Автономної Республіки Крим, реалізації програм соціально-економічного, культурного та іншого розвитку автономної республіки.

Стаття 43. Забезпечення дотримання прав і свобод громадян в Автономній Республіці Крим

1. Згідно з Конституцією України Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень бере участь у забезпеченні прав і свобод громадян на території Автономної Республіки Крим.

2. У разі порушення органами місцевого самоврядування, сільськими, селищними, міськими головами, головами місцевих державних адміністрацій прав і свобод громадян, передбачених Конституцією України і законами України, і не приведення на вимогу Верховної Ради Автономної Республіки Крим своїх актів у відповідність з Конституцією України і законами України Верховна Рада Автономної Республіки Крим має право звернутися:

до Президента України — про звільнення з посад голів місцевих державних адміністрацій у порядку, передбаченому Конституцією України;

до Верховної Ради України — про призначення позачергових виборів місцевої ради, сільського, селищного, міського голови згідно з законодавством України.

Стаття 44. Делегування функцій і повноважень

1. Згідно з Конституцією України, законами України, Європейською

Хартією про місцеве самоврядування, Конституцією Автономної Республіки Крим, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим органам місцевого самоврядування може делегуватися виконання окремих повноважень з передачею фінансів і майна для забезпечення виконання зазначених повноважень.

На основі погоджених рішень або угод між Верховною Радою Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть визначатися порядок і умови виконання делегованих повноважень.

2. Згідно з Конституцією України Рада міністрів Автономної Республіки Крим контролює виконання органами місцевого самоврядування повноважень, делегованих їм законом України, а також повноважень, делегованих нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Дія актів органів місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим з питань виконання делегованих їм повноважень у випадку, якщо вони суперечать Конституції України і законам України, актам Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правовим актам Автономної Республіки Крим, може зупинятися відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим (акти представницьких органів), Радою міністрів Автономної Республіки Крим (акти виконавчих органів) з одночасним зверненням до суду.

Стаття 45. Взаємодія органів влади Автономної Республіки Крим з органами місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим

1. Відповідно до Конституції України з метою забезпечення збалансованого соціально-економічного, культурного та іншого розвитку регіону на основі погоджених рішень або угод між Верховною Радою Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим можуть визначатися порядок і умови реалізації спільних програм і проектів, спільного вирішення інших питань, віднесених до компетенції Автономної Республіки Крим і місцевого самоврядування.

2. Спільні програми соціально-економічного, культурного та іншого розвитку, а також спільні проекти фінансуються за рахунок коштів, які залучаються з бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

Залучення коштів з бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, передача майна для реалізації названих вище спільних програм та проектів здійснюються на основі рішень Верховної Ради Автономної

Республіки Крим, а також відповідної місцевої ради або на основі угод між ними.

3. Спільні програми і проекти можуть фінансуватися також за рахунок коштів цільового фонду по забезпеченню збалансованого соціально-економічного та іншого розвитку Автономної Республіки Крим, який формується з коштів, переданих з Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, коштів місцевих бюджетів та інших коштів у порядку, який визначається законами України і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим у межах її компетенції.

4. З метою збалансованого соціально-економічного і культурного розвитку регіону Верховна Рада Автономної Республіки Крим взаємодіє з асоціаціями органів місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим та іншими добровільними об'єднаннями органів місцевого самоврядування.

Асоціації органів місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим можуть вносити на розгляд Верховної Ради Автономної Республіки Крим рекомендації та пропозиції у встановленому законом порядку.

Порядок взаємодії Верховної Ради Автономної Республіки Крим з асоціаціями органів місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим та іншими добровільними об'єднаннями органів місцевого самоврядування визначається на взаємопогодженій основі.

Стаття 46. Питання взаємодії органів влади Автономної Республіки Крим з органами місцевого самоврядування в Автономній Республіці Крим

Відповідно до Конституції України з метою забезпечення збалансованого соціально-економічного, культурного та іншого розвитку регіону Верховна Рада Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування на взаємопогодженій основі та у порядку, який визначається Конституцією Автономної Республіки Крим та законодавством України, можуть об'єднувати фінансові та матеріальні кошти, майно, координувати діяльність органів та служб, установ і організацій для підготовки та реалізації спільних програм і проектів, спільного вирішення інших питань, віднесених до їх компетенції, в тому числі у сфері:

освіти, охорони здоров'я, землеустрою, архітектури і містобудування, охорони навколишнього природного середовища, організації і координації

зовнішньоекономічної діяльності, використання природних копалин, транспорту, будівництва і ремонту доріг, водопостачання, зв'язку, забезпечення паливними та іншими енергоресурсами, будівництва і реконструкції промислових об'єктів, об'єктів комунального та соціально-культурного призначення, організації контролю за якістю і безпекою будівельних і ремонтних робіт, організації санітарно-епідемічного контролю, охорони і використання пам'яток історії та культури, природних заповідників, організації туристичної та курортно-рекреаційної діяльності, архівної справи, організації та забезпечення діяльності бібліотек, музеїв, театрів та інших питань;

здійснення програм підготовки кадрів, підготовки і реалізації програм зайнятості населення і використання трудових ресурсів, програм допомоги і сприяння малозабезпеченим сім'ям і громадянам, пенсіонерам та інвалідам, багатодітним сім'ям, здійснення молодіжних програм, у тому числі з питань бездоглядності неповнолітніх, програм у сфері науки і культури, а також фізкультури і спорту, програм запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, а також підготовки і реалізації інших програм та проектів.

Стаття 47. Порядок взаємодії органів влади, установ, організацій Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування

Порядок взаємодії органів влади, установ та організацій Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування визначається угодами або погодженими рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим і місцевих рад.

У сфері спільної діяльності може здійснюватися погоджена кадрова політика.

РОЗДІЛ V

ГАРАНТІЇ СТАТУСУ І ПОВНОВАЖЕНЬ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ

Стаття 48. Гарантії та забезпечення статусу і повноважень Автономної Республіки Крим

1. Встановлені Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим, законами України статус і повноваження Автономної Республіки Крим, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради мініс-

трів Автономної Республіки Крим гарантуються державою Україна і забезпечуються демократичними інститутами суспільства, діяльністю органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, громадян та їх об'єднань.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим на підставі рішення консультативного республіканського (місцевого) референдуму може вносити пропозиції про зміни, які стосуються обмежень статусу і повноважень Автономної Республіки Крим, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, визначених Конституцією України, законами України.

Конституція Автономної Республіки Крим може бути змінена виключно Верховною Радою Автономної Республіки Крим.

Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 5-6. – Ст.43.

Копиленко Олександр Любимович

**Конституція Автономної Республіки
Крим: проблеми прийняття,
затвердження, реалізації**

Редактор – *Я. Цимбал*

Комп'ютерна верстка – *В. Антонов*

Видавництво Т.О.В. "ТАКСОН"
Свідоцтво про реєстрацію суб'єкта
видавничої справи серія ДК №286 від 20.12.2000р.
Тел./факс 213-55-70

Підписано до друку 15.02.2001. Формат 60Х84/32.
Папір офс. №1. Гарнітура Times, Helios. Друк офсетний.
Обл.-вид. 21,04 арк. Наклад 500 прим.